

Кіндзерська Тетяна Володимирівна

**СОЦІОМЕТРИЧНИЙ СТАТУС ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО
СТАНОВЛЕННЯ В СТАРШОМУ ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

Науковий керівник: Періг Ірина Мирославівна

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ	8
1.1. Мала соціальна група та її основні характеристики.....	8
1.2. Соціометрична теорія вивчення малих соціальних груп.....	14
1.3. Міжособистісні стосунки підлітків.....	18
Висновки до розділу I.....	26
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ ПІДЛІТКІВ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ...28	
2.1. Організація проведення експлораторного експерименту	28
2.2. Результати дослідження соціометричного статусу у підлітковому віці та якісний аналіз результатів діагностичного експерименту.....	35
Висновки до розділу II.....	52
РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ ПІДЛІТКІВ У КОЛЕКТИВІ	54
3.1. Практичні рекомендації психолого-педагогічним фахівцям щодо гуманізації освітнього процесу.....	54
3.2. Тренінг як метод особистісного розвитку в підлітковому віці.....	58
Висновки до розділу III.....	68
РОЗДІЛ IV. СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА	69
4.1. Психологічний інструментарій дослідження особистісних конструктів.....	69
РОЗДІЛ V. ПСИХОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	74
5.1. Лідерство як запорука ефективного менеджменту: психологічний та економічний аспекти.....	74
РОЗДІЛ VI. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	79

6.1. Раціональні умови і методи підвищення життєдіяльності людини.....	79
6.2. Класифікація джерел небезпеки, небезпечних та шкідливих факторів.....	85
РОЗДІЛ VII. ЕКОЛОГІЯ.....	91
7.1. Загальна характеристика повітряного середовища та його вплив на психічний та інтелектуальний розвиток людини.....	91
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98
ДОДАТКИ.....	103

ВСТУП

Актуальність дослідження. У підлітковому віці відбуваються бурхливі зміни не лише у фізичному та фізіологічному планах, але і у особистісному, а саме мають місце розвиток самосвідомості, самооцінки, спонукальної сфери, виникає почуття дорослості, бажання самоутверджуватися.

Для підлітка провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування з ровесниками, тому для них важливе значення має соціометричний статус, тобто місце, яке людина займає у групі, а також те, як до неї ставляться, як сприймають, оцінюють, якими якостями наділяють інші. Він залежить від багатьох чинників особистості і формує психологічний клімат в колективі.

Показник соціально-психологічних якостей особистості як складової комунікації у групі називають соціометричним статусом. Це те реальне місце, яке займає особистість у системі міжособистісних стосунків; це якість особистості як елемента соціометричної структури – займати певну просторову позицію (локус) в ній, тобто співвідноситися із іншими елементами. Така властивість розвинута в елементах групової структури нерівномірно.

Соціометрія використовується як метод дослідження, який дає можливість одержати кількісні характеристики групи: величину статусу кожної групи, наявність угруповань всередині групи, міру згуртованості або розв'язання, дані про напружені або конфліктні діади, тріади, мікро групи. Теоретичною базою дослідження є праці Г.М. Андрєєва, І.П.Волков, Е.М. Дубовська, С.Московічі, А.Л.Журавлев, Я.Л.Коломенський, Р.Л. Кричевський, К. Левін, Б. Лотт, Е. Мейо, Т. Ньюком, В.І. Паніотто, А.В. Петровський, А.О. Реан, які почали вивчати такі групові феномени, як лідерство, управління, прийняття групового рішення, вплив первинної групи на особистість.

У лабораторії Л.І. Божович було встановлено, що існують такі якості людини, які в будь-якому віці підвищують його положення в системі особистих

взаємин. Були виявлені ці якості – приваблива зовнішність, дружелюбність, впевненість у собі та ін.

Група ровесників відіграє провідну роль у процесі соціалізації підлітків. Учнівська група представляє можливість побудови нових відносин із самим собою та з іншими, допомагаючи зрозуміти себе, своє призначення, дозволяє випробувати почуття ризику і спробувати свої сили в ситуації змагання. Під впливом референтної групи однолітків складаються правила поведінки підлітків. У цьому віці велика увага приділяється стилю, особливостям поведінки, а також зовнішності.

Для підлітка важливо не просто спілкуватися з однолітками, але і бути значимим членом групи, якого визнають, схвалюють, беруть до уваги його думки, приймають у своє коло ровесники. Бажання бути визнаним може виявлятися в різних проявах: одні намагаються розвивати свої здібності, інші намагаються бути уважними до інших, треті – організують спільне дозвілля тощо.

Труднощі у взаєминах з оточуючими гальмують позитивний процес включення особистості в групу, деструктивно впливає на ціннісну сферу підлітка, що позначається у переживанні стресових станів та відчуття покинутості та ізоляції.

З розвитком групового спілкування пов'язана одна з найбільш складних проблем підліткового віку – проблема бути знехтуваним, а в найбільш крайніх формах – випадки булінгу, коли підліток стає об'єктом знущання, глузувань, фізичної агресії з боку групи однолітків.

Дослідження основних труднощів спілкування у старшокласників виявило, що найбільш часто порушення в міжособистісних відносинах викликані відсутністю у них комунікативних умінь. Крім того, особливе значення у встановленні ефективних взаємин з однокласниками мають певні індивідуально-психологічні особливості особистості підлітка, які блокують успішну міжособистісну взаємодію.

Розлад взаємин з однолітками нерідко призводить до формування підвищеної тривожності, розвитку почуття непевності в собі, агресивності, неадекватною самооцінкою, з труднощами в особистісному розвитку, професійному самовизначенні, орієнтації в життєвих ситуаціях, а також – до різних форм емоційної та соціальної ізоляції.

Тому усе вищесказане обумовило вибір теми дипломної роботи у наступному формулюванні «Соціометричний статус як чинник особистісного становлення в старшому підлітковому віці».

Об’єкт дослідження: особистісне становлення в період дорослішання як визначального вікового періоду.

Предмет дослідження: особливості соціометричного статусу як чинника особистісного становлення в старшому підлітковому віці.

Мета дослідження: дослідити основні особливості соціометричного статусу у старшому підлітковому віці.

Завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження;
- 2) виділити особливості особистісного становлення в старшому підлітковому віці;
- 3) апробувати дослідницьку програму емпіричного вивчення впливу соціометричного статусу на становлення особистості в старшому підлітковому віці;
- 4) розробити практичні рекомендації щодо оптимізації розвитку соціального статусу старшому підлітковому віці;
- 5) запропонувати тренінгову програму розвитку особисті та якостей ефективного міжособистісного спілкування.

Методи дослідження:

– теоретичні: аналіз і синтез психолого-педагогічної та соціологічної літератури; дедуктивний метод; порівняння, класифікація і узагальнення;

– емпіричні: стандартизоване спостереження, опитування, констатувальний експеримент, тестування, питальниковий метод, узагальнення незалежних характеристик;

– кількісної і якісної обробки результатів дослідження;

– інтерпретаційний метод.

Теоретична значущість дослідження полягає в обґрунтуванні зв'язку соціометричного статусу і особистісного розвитку підростаючої особистості.

Практична значущість дослідження полягає у тому, що основні положення магістерської роботи та результати експериментального дослідження можуть бути використані у роботі практичного психолога, педагогів та керівників шкіл, позашкільних навчальних закладів з метою покращення формування позитивного соціометричного статусу учнів, соціально-психологічного клімату в учнівських колективах, профілактики булінгу.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувалася теоретичною обґрунтованістю вихідних положень; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його предмету, меті та завданням; репрезентативністю вибірки досліджуваних.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерської роботи відображено у публікації Кіндзерська Т.В. Вплив соціометричного статусу на розвиток особистості підлітка / Т.В. Кіндзерська, І.М. Періг. – Актуальні задачі сучасних технологій : зб. тез доповідей міжнар. наук.-техн. конф. Молодих учених та студентів, (Тернопіль, 27–28 листопада 2019.) / М-во освіти і науки України, Терно.нац.техн.ун-т ім. І.Пулюя [та ін.] – Тернопіль: ТНТУ, 2019. – Т. 3. – С. 122-123.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, сімох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел у кількості 60 джерел та 4 додатків. Робота містить 8 таблиць та 8 рисунків. Основний зміст магістерської роботи викладено на 102 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ

1.1. Мала соціальна група та її основні характеристики

Мала соціальна група – це первинна група, з якої починається становлення кожної особистості, тобто це обов'язкова ланка життєвого шляху людини. Будь-яка сукупність людей, що розглядається з точки зору їх соціальної спорідненості, може трактуватися як соціальна група. Все соціальне життя особистості у суспільстві здійснюється через різні соціальні групи, які між собою суттєво відрізняються. Сім'я, компанія друзів, черга у магазині, юрба на вулиці – все це соціальні групи.

«Мала група відіграє в житті людини надзвичайно важливу роль. Вона представляє собою саме ту елементарну ланку соціальної організації, через яку окремі індивіди безпосередньо взаємодіють із суспільством. Для соціальної психології важливо те, що саме мала група є тим мікропростором, у якому функціонує індивід і формується як особистість, індивідуальність, набуває досвід соціальної взаємодії» [16].

Поняття «мала група» виступає як різновид соціальної групи, учасники якої особисто знають один одного і безпосередньо контактують один з одним. Як правило, це невелике за кількістю об'єднання людей. Малу групу часто позначають як «первинну» або «контактну групу», оскільки вона є найближчим середовищем формування особистості, такою, що впливає на потреби, соціальну активність і психологічний стан людини.

За тривалу історію розвитку експериментальної соціальної психології дослідники сформували велику кількість визначень цього поняття.

«Ознаками, які об'єднують людей у соціальні спільноти, є спільні цілі, інтереси, умови життєдіяльності, вік, стать, їх належність до єдиної культури, релігії, спосіб життя. Це дає підстави розглядати соціальну спільноту як

сукупність людей, що характеризуються спільними умовами життєдіяльності, інтересами, належністю до територіальних, культурних, релігійних, професійних утворень» [3].

«Соціальні групи – це відносно сталі сукупності людей. На відміну від ширшого поняття – соціальної спільноти, у групі індивіди пов’язуються не лише спільністю умов і засобів життєдіяльності чи іншими ознаками, але й взаємовпливами, спільною діяльністю, системою стосунків, що регулюються спільними інтересами, цінностями і нормами. Поняття «соціальна група» передусім позначає функціонування певного угруповання, товариства. Об’єктивною основою існування будь-якої групи є спільна діяльність її членів. Окрім того, група задана місцем у системі суспільного розподілу праці. Група як цілісність є суб’єктом цієї діяльності» [19; 21].

Поняття «мала група» виступає як різновид соціальної групи, учасники якої особисто знають один одного і безпосередньо контактують один з одним. Як правило, це невелике за кількістю об’єднання людей. Малу групу часто позначають як «первинну» або «контактну групу», оскільки вона є найближчим середовищем формування особистості, такою, що впливає на потреби, соціальну активність і психологічний стан людини.

Зосереджуючись на окремих ознаках малих груп, різні вчені по-різному тлумачили це поняття. За Р. Бейлзом, мала група, є: певна кількість людей, які активно взаємодіють між собою протягом більше як однієї зустрічі обличчя до обличчя, так що кожен одержує певне уявлення про всіх решту, достатнє, щоб розрізнити кожного персонально, реагувати на нього або пізніше, згадавши його [34].

«Дж. Хомас визначив малу групу як певну кількість людей, які взаємодіють між собою протягом певного часу, і достатньо нечисленну, щоб мати можливість контактувати один з одним без посередників» [25].

Дослідниця Г.М.Андрєєва пропонує найбільш синтетичне і універсальне визначення, але зазначає, що воно не претендує на точність і носить швидше описовий характер, мала група – це не численна за складом група, члени якої

об'єднані спільною соціальною діяльністю і знаходяться у безпосередньому особистому спілкуванні, що є основою для виникнення емоційних стосунків, групових норм і групових процесів [1; 2].

Узагальнюючи запропоновані підходи, можна зробити висновок, що мала група розвивається на основі спільної мети, яка породжує спільну діяльність, спільні цінності і способи взаємодії, а також за безпосередністю контакту осіб у групі, що створює можливості для міжособистісного спілкування. На основі цього малу групу можна визначити наступним чином:

«Мала група - невелика за чисельністю спільність, у якій індивіди безпосередньо контактують між собою, об'єднані спільною метою та завданнями, що є передумовою їхньої взаємодії, взаємовпливу, спільних норм, процесів та інтересів, міжособистісних стосунків і тривалості їх існування» [36].

Найбільш демонстративним прикладом цього підходу є пояснення малої групи американським спеціалістом з групової психології Марвіном Шоу. Він визначає малу групу як спільність двох або більше людей, які взаємодіють один з одним таким чином, що кожна особа впливає і підлягає впливу кожної іншої особи. Виділив науковець наступні характеристики малої соціальної групи: певна тривалість існування групи, наявність спільної мети або цілей, розвиток певної групової структури, усвідомлення індивідами, які входять у групу, себе як «ми» або свого членства у групі.

Але група не ізольована від суспільства, її присутність у ньому є фактом, який фіксується іншими (групами або окремими індивідами). Тому ще один дослідник малих груп Р.Браун називає серед важливих ознак малої групи таку: усвідомлення існування малої групи (саме як цілого) іншими особами, які знаходяться поза групою [37; 38].

У новому визначенні відображається і ще одна специфічна ознака малої групи, пов'язана із розповсюдженням у психології терміном «контактна група», який тут набуває конкретного змісту: мала група – це не просто будь-які

контакти між людьми, а такі контакти, у яких реалізуються певні суспільні зв'язки і які опосередковані суспільною діяльністю.

Чисельність малих груп у суспільстві передбачає їх велику різноманітність, а тому з метою дослідження потрібна їх класифікація. На сьогодні найбільш поширеними є три класифікації:

1. «первинні» і «вторинні»;
2. «формальні» і «неформальні»;
3. «групи членства» і «референтні групи».

Історично першим є розподіл малих груп на «первинні» і «вторинні», що було запропоновано американським дослідником Ч. Кулі. Первинні групи (сім'я, дитячі групи, сусіди) є, згідно з визначенням Ч. Кулі, основними соціальними осередками і характеризуються інтимними, особистісними, неформальними зв'язками, безпосереднім спілкуванням, сталістю і малочисельністю. Первинна група характеризується високим рівнем солідарності, глибоко розвинутим почуттям «ми». Ці групи здійснюють найбільший вплив на формування соціальних ідеалів індивіда і є первинними в тому розумінні, що індивід отримує в них перший досвід соціальної єдності [5].

Через первинну групу людина найбільш ефективно засвоює цінності і традиції суспільства, в них відбувається первинна соціалізація особистості. Вважається, що відсутність або нестача міжособистісних зв'язків в період первинної соціалізації може вилитися у погіршення особистих якостей людини і основних характеристик людської природи взагалі, що може ускладнитись духовною неповноцінністю, і негативною поведінкою людини.

Ч. Кулі вказує на дві основні функції первинних груп: 1) бути джерелом моральних норм, які людина отримує в дитинстві і якими керується протягом всього свого життя; 2) бути засобом підтримки і стабілізації дорослої людини. Ч. Кулі визначав особистість як суму психічних реакцій людини на думку про неї оточуючих (теорія «дзеркального Я»). Первинна група формує особистість, але кожна первинна група є частиною суспільства, великої соціальної групи, тому

вона є трансформатором ідей, установок і норм, що існують в суспільстві як цілісній системі [36].

Отже, первинні групи формують особистість не самі по собі, а як органічна частина всієї соціальної системи в цілому.

На противагу терміну «первинна група» введено термін «вторинна група», яка визначається як сукупність людей, які опосередковано зв'язані загальною діяльністю у досягненні загальної цілі.

Вторинні групи (класи, нації, партії), згідно з концепцією Ч. Кулі, утворюють соціальну структуру суспільства, в яку сформований індивід втягнений лише частково як носій певної функції. Первинну групу і суспільство зв'язує ідеал «морального співтовариства» – домінуючого соціального уявлення відносно найбільш загальних питань зміни і розвитку. Цей ідеал потребує розширення демократії, комунікації, гуманізації соціальних реформ еволюційного характеру. Отже, первинні і вторинні групи тісно взаємопов'язані і характер цього взаємозв'язку визначає стан суспільства [16].

Розподіл соціальних груп на формальні і неформальні було запропоновано американським дослідником Елтоном Мейо під час проведення ним відомих хотторнських експериментів. Згідно концепції Е. Мейо, формальна група – це вид малої групи, становище і поведінка окремих членів якої строго регламентується офіційними правилами організації і соціальними інститутами. Формальна група утворюється для виконання функцій, які чітко визначені певною системою більш високого рівня [19, 21].

Формальна група приписує кожному члену певну функцію; визначає певний режим її виконання, безвідносно до їх особистісних особливостей; передбачає відповідні норми відносин з іншими членами групи а також форми і критерії оцінки його діяльності, винагороду і стимулювання.

Міжособистісні стосунки у формальних групах складаються в межах встановлених офіційних рамок. Авторитет визначається посадою, а не особистими якостями.

Окрім формальних груп Е. Мейо було виявлено також і «неформальні» групи. Під час проведення хотторнських експериментів було з'ясовано, що працівники окрім формальної взаємодії, повинні бути включені в контекст міжособистісної взаємодії, коли кожен робітник відчуває себе не ізольованим, а членом підприємства, організації, колективу. Тому важливо бути ще представником неформальної групи, яка є видом малої групи, яка виникає в рамках формальної соціальної організації на основі міжособистісних відносин, загальних інтересів, взаємних симпатійпатій. Це такий тип організації соціальних відносин, який характеризується відносною незалежністю від соціальних структур, нечітко вираженою ціллю групової діяльності і неформальним контролем, оснований на традиції і залежним від міри усвідомленості групового членства. Неформальну групу називають також «психологічною» або «групою за інтересами», бо в основі її утворення лежать або чисто психологічні, емоційні відношення, або загальні особисті інтереси [25].

Співвідношення формальної і неформальної структур в малій групі визначає її соціально-психологічний клімат. За допомогою цього поняття визначаються моральна і емоційна сторони системи людських відносин, які склались в групі [34; 36].

Щодо третьої класифікації малих груп виділяють групи членства і референтні групи. Поняття «референтна група» було введено американським соціальним психологом Г. Хайменом. Такі групи, в яких індивіди не включені реально, а норми цих груп приймають, Хаймен назвав референтними групами. Розглядаючи малі групи, що здійснюють вплив на поведінку індивіда, інший американський дослідник М. Шеріф розділив їх на два види: групи членства, членом яких індивід являється, проте з їх цінностями і нормами не співвідносить свої погляди і поведінку, і референтні групи, цінності і норми якої індивід поділяє. Пізніше інші дослідники (Р. Мертон, Т. Ньюком) поширили поняття «референтна група» на всі об'єднання, які є для індивіда еталоном в оцінці їх власного соціального становища, дій, поглядів. Це може бути як група, до якої належить даний індивід, так і група, членом якої він хотів би стати або був раніше.

Поняття, що стосується співвідношення понять «мала група» і «колектив» дуже часто розглядалося у науковій літературі. Вчені зробили загальний висновок: колектив – це особливо якісний стан малої групи, яка досягла найвищого рівня соціально-психологічної зрілості, маючи на увазі ступінь розвитку її соціально-психологічних характеристик. Будь-який колектив являє собою малу групу, але не будь-яка мала група може бути визнана колективом [40; 42].

Іншими словами, колектив відрізняється від інших груп тим, що це «група людей, які складають частину суспільства, об'єднані спільними цілями і близькими мотивами соціальної діяльності, що відповідають цілям цього суспільства». Мала група, яка не досягає рівня розвитку колективу, на відмінно від останнього, може позначити сукупність людей, пов'язаних такою спільною метою, завдяки досягненню якої можуть бути задоволені індивідуальні потреби її членів [43; 5].

Отже, мала соціальна група є ланкою системи суспільних відносин, в якій відображаються безпосередні міжособистісні контакти, визначає місце і роль людини в колективі, демонструє особистість в процесі взаємодії, у встановленні контактів, вміння комунікувати, впливати на співрозмовників.

1.2. Соціометрична теорія вивчення малих соціальних груп

Термін «соціометрія» виник в кінці XIX ст. у зв'язку з описом способів вимірювання соціального впливу одних груп людей на інші. Концептуальне обґрунтування соціометрії як методу пізнання і вимірювання соціальних явищ здійснено Дж. Морено. Поняття соціометрія (від лат. Societas – суспільство) – теоретичний напрямок у вивченні малих соціальних груп у соціальній психології та соціології, який досліджує емоційні міжособистісні відносини і екстраполює свої висновки на великі соціальні групи та суспільство в цілому; кількісне вимірювання емоційних відносин в малих групах [56; 57].

Морено виходив з необхідності створення «наскрізної науки», яка б охопила всі рівні соціального життя людей і включила б не тільки вивчення

соціальних проблем, але й їх вирішення. Згідно з концепцією Дж. Морено, емоційні стосунки людей в групах являють собою атомістичну структуру суспільства, яка не доступна пересічному спостерігачеві і може бути виявленою за допомогою соціальної мікроскопії – теорії, яку Дж. Морено створив як елемент більш широкої концепції – мікросоціології. Вивчення «первинних атомістичних структур людських відносин» розглядалось Морено як «попередня і необхідна основна робота для більшості макросоціологічних досліджень» [57].

Соціометрична структура групи являє собою сукупність позицій членів групи в системі міжособистісних відносин. У цілому, соціометрична структура визначається аналізом найважливіших соціометричних характеристик групи: соціометричного статусу її членів, взаємності емоційних переваг, наявності стійких груп міжособистісного переваги, характеру відкидання в групі. Система міжособистісних відносин включає в себе сукупність симпатій і антипатій, переваг і відкидання всіх членів групи.

Кожен індивід у групі має свій соціометричний статус, який може бути визначений при аналізі суми переваг і відкидання, отриманих від інших членів. Соціометричний статус може бути більш високим або низьким в залежності від того, які почуття відчують інші члени групи по відношенню до даного суб'єкту – позитивні чи негативні. Сукупність усіх статусів задає статусну ієрархію в групі [56].

Найбільш статусними є так звані соціометричні зірки – члени групи, що мають максимальну кількість позитивних виборів. Це люди, до яких звернені симпатії більшості або, принаймні, багатьох членів групи. Далі йдуть середньостатусні і низькостатусні члени групи, що визначаються за кількістю позитивних виборів і не мають великого числа негативних. Є групи, в яких немає соціометричних зірок, а є тільки високо-, середньо- і низькостатусні.

Найбільш низькому ступені міжгрупових відносин знаходяться ті суб'єкти, які є ізольовані, у яких відсутні будь-які вибори, як позитивні, так і негативні. Позиція ізольованої людини в групі – одна з найбільш

несприятливих, оскільки свідчить про те, що до даного індивіду інші члени групи цілком байдужі. Далі йдуть ізольовані або знедолені – такі члени групи, які мають велику кількість негативних виборів і мала кількість переваг. На останній ступені ієрархії соціальних переваг знаходяться нехтуючі члени групи, які не мають жодного позитивного вибору при наявності негативних.

Дуже часто позицію соціометричної зірки розглядають як позицію лідера. Це не зовсім вірно, оскільки лідерство пов'язане з втручанням у процес дії, а соціометричний статус визначається почуттями, які учасники взаємодії відчують по відношенню один до одного. У той же час можна зустріти суб'єктів, які є одночасно і соціометричними зірками і лідерами, але таке поєднання є вкрай рідкісним. Людина часто втрачає симпатії оточуючих, стаючи лідером. Соціометрична зірка викликає добре ставлення перш за все тому, що інші люди відчують себе психологічно комфортно в присутності даної особистості. Що стосується лідера, то його соціально-психологічна функція – вести за собою, як людина, що найбільше знає справу і розуміє ситуацію. Лідер може викликати такі негативні почуття як заздрість або ревності. Соціометрична зірка, як правило, подібних почуттів не викликає. Вона залишається у своїй позиції тільки в умовах нормативності соціального контролю. Зверхня поведінка відштовхує навколишніх і змушує їх ставитися до людини насторожено, що не може супроводжуватися таким почуттям, як симпатія [29].

Слід звернути особливу увагу на позицію ізольованої людини. У багатьох випадках вона виявляється більш несприятливою, ніж позиція знедоленої або навіть знехтуваної. К. Левін довів, що негативне ставлення до людини у групі є більш сприятливим соціальним фактором, ніж відсутність будь-якого відношення. Добре відомий феномен впливу бойкоту – припинення відносин з людиною, відсутності реагування на його слова і вчинки і проявів різних почуттів по відношенню до нього. При цьому людина виявляється не в позиції нехтуючого, до якого спрямовані негативні почуття оточуючих, а в позиції ізольованого, до якого навколишні абсолютно байдужі.

Необхідність зміни соціометричного статусу диктується потребами людини виробляти гнучкі стратегії поведінки для соціальної адаптації в різних умовах життя. Тому доцільно пройти через різні статуси в різних групах. Складність проблеми полягає також і в тому, що люди по-різному сприймають і відносяться до свого статусу. Більшість має уявлення про те, який статус вони займають у первинній групі. Середньостатусні члени групи, як правило, сприймають своє становище адекватно. Але крайні статусні категорії внаслідок психологічних захистів часто сприймають ставлення інших людей до себе неадекватно. Найчастіше саме соціометричні зірки і нехтуючі члени групи не усвідомлюють свого положення в системі міжособистісних відносин [28, 36].

Відносна стійкість соціометричного статусу визначається багатьма чинниками, серед яких виділяють наступні: зовнішній вигляд (фізична привабливість, ведуча модальність міміки, оформлення зовнішності, невербальна мова); успіхи у провідній діяльності; деякі властивості характеру й темпераменту (толерантність, товариськість, любов, низька тривожність, стабільність нервової системи тощо); відповідність цінностей індивіда цінностям групи, членом якої він є; положення в інших соціальних групах. Щоб змінити статус людини в групі, іноді достатньо лише попрацювати з тим чи іншим чинником статусу [56].

Сутність «загальної теорії соціометрії» полягає у ствердженні того, що соціальні системи включають в себе не тільки суб'єктивні, зовнішньо виявлені відносини (макроструктури), але й суб'єктивні, емоційні відносини, які часто є прихованими (мікроструктури). Соціометрія Дж. Морено здійснила значний вплив на розвиток соціальної психології малих груп. Методи соціометрії, психодрами і соціодрами стали робочими інструментами, що дають корисну інформацію і використовуються у лікуванні неврозі, для профілактики і пом'якшення конфліктів, вимірювання соціально-психологічного клімату групи, виявлення в них неформальних лідерів та ін [54].

Отже, в нашій країні соціометрія використовується як метод дослідження, який дає можливість одержати кількісні характеристики групи: величину

статусу кожної групи, наявність угруповань всередині групи, міру згуртованості або розв'язання, дані про напружені або конфліктні діади, тріади, мікро групи. У розробку соціометричної методики зробили значний вклад вітчизняні дослідники (І.П.Волков, Я.Л. Коломинський, А.О. Реан, В.І. Паніотто та ін.) які досліджували соціометричний статус групи в залежності від віку, мотивації виборів та ін. [19; 47].

Отже, соціометричний статус відображає те місце, яке людина займає у групі, те, як до неї ставляться, як сприймають, оцінюють, якими якостями наділяють інші. Він залежить від багатьох чинників особистості і формує психологічний клімат в колективі.

1.3. Міжособистісні стосунки підлітків

У підлітковому віці відбуваються бурхливі зміни не лише у фізичному та фізіологічному планах, але і у особистісному, а саме мають місце розвиток самосвідомості, самооцінки, спонукальної сфери, виникає почуття дорослості, бажання самоутверджуватися.

Для підлітка провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування з ровесниками, тому для них важливе значення мають міжособистісні стосунки та соціометричний статус, тобто місце, яке людина займає у групі, а також те, як до неї ставляться, як сприймають, оцінюють, якими якостями наділяють інші. Він залежить від багатьох чинників особистості і формує психологічний клімат в колективі, і що основне, психологічне благополуччя особистості, яка є представником певної соціальної групи.

Підлітковий вік є важливим періодом у формуванні особистості, оскільки характеризується певними особливостями.

«Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і

дорослими. Інтенсивний статевий розвиток зумовлює виникнення статевого потягу і пов'язані з ним переживання й інтереси» [11, с. 191].

Підліткам характерна емансипація від дорослих, почуття дорослості, підвищений інтерес до своєї особистості, потреба в самоусвідомленні й оцінці своїх особистих якостей. Аналізуючи й оцінюючи поведінку, підліток поступово порівнює її з поведінкою оточуючих людей, насамперед своїх товаришів. При цьому він дорожить думкою не тільки товаришів, але і дорослих, прагнучи виробити в собі такі риси, що дозволяли б йому домагатися успіхів у діяльності і поліпшувати взаємини з іншими людьми. Можливість усвідомити, оцінити свої особисті якості, задовольнити властиве йому прагнення до самовдосконалення підліток одержує в системі взаємодії з «світом людей». І сам цей світ сприймається їм саме за посередництвом дорослих людей. Підліток чекає від них розуміння, довіри [24, с. 153].

Якщо ж дорослі не визнають бажання підлітка бути самостійним і дорослим, то з його боку виникають образи і різноманітні форми протесту – брутальність, упертість, неслухняність, замкнутість негативізм. Лише як наслідок неправильного підходу до підлітка, коли не враховуються його психологічні особливості, як наслідок недоробок виховання часом виникають конфлікти і кризи, ні в якій мірі не є фатальними і неминучими. Підліток усіяко протестує, коли його дріб'язково контролюють, карають, вимагають слухняності, підпорядкування, не зважаючи на його бажання, інтересами.

Е. Шпрангер вказує, що однієї з основних особливостей віку в цілому є відкриття власного «Я»,

Нерідко почуття підлітка бувають суперечливі. Так, підліток з жаром захищає свого друга й у той же час знає, що його потрібно засудити. Підліток може бути й уважним, і «грубим», мати високе почуття власної гідності й у той же час плакати від незаслуженої образи, забувши про свою гідність. Дуже важливо, щоб ці протиріччя дозволялися на користь позитивних, суспільно значимих почуттів [24, с. 11].

Підліток більш чуйно, у порівнянні з молодшими школярами, відноситься до думки колективу. Він дорожить цією думкою, поважає її, керується нею. Якщо молодшого школяра задовольняє похвала вчителя, то підлітка більше торкається суспільна оцінка. Він хворобливіше і гостріше переживає несхвалення колективу, ніж несхвалення вчителя. Тому дуже важливо мати в класі здорову суспільну думку і вміти покладатися на нього. Підліток не вибачає образ у присутності однокласників чи інших осіб. Тому не слід дорікати, повчати, соромити підлітка при товаришах. Це може викликати гострий конфлікт.

Інший характер, у порівнянні з молодшим шкільним віком, здобуває і дружба. Якщо молодших школярів зв'язують сусідство, спільні ігри, то в основі дружби підлітків лежить спільність інтересів, моральних почуттів і якостей особистості. До дружби вони пред'являють досить високі вимоги. Від друга вони вимагають чесності, вірності і відданості. Але іноді дружба може приймати небажані форми.

Л. С. Виготський докладно розглядав проблему інтересів у перехідному віці, називаючи її «ключем до всієї проблеми психологічного розвитку підлітка». Л. С. Виготський перелічив кілька основних груп найбільш яскравих інтересів підлітків, що він назвав домінантами. Це «езопова домінанта» (інтерес підлітка до власної особистості); «домінанта далі» (установка підлітка на великі, великі масштаби, що для нього набагато більш суб'єктивно прийнятні, чим ближні, поточні, сьогоднішні); «домінанта зусилля» (тяга підлітка до опору, подоланню, до вольових напруг, що іноді виявляються в упертості, хуліганстві, боротьбі проти виховательського авторитету, протесті й інших негативних проявах); «домінанта романтики» (прагнення підлітка до невідомого, ризикованого, до пригод, до героїзму) [28, с. 45].

Л. С. Виготський, як і Ж. Піаже, особливу увагу звертав на розвиток мислення в підлітковому віці. Головне в розвитку мислення оволодіння підлітком процесом утворення понять, що веде до вищої форми інтелектуальної діяльності, новим способам поведінки [11, с. 217].

Згідно Л. С. Виготському, істотні зміни відбуваються в цьому віці й у розвитку уяви. Під впливом абстрактного мислення уява «іде в сферу фантазії». Говорячи про фантазію підлітка, Л. С. Виготський відзначав, що «вона звертається в нього в інтимну сферу, що ховається звичайно від людей, що стає винятково суб'єктивною формою мислення, мислення винятково для себе». Підліток ховає свої фантазії «як сокровенну таємницю й швидше зізнається у своїх провинах, ніж виявить свої фантазії» [11, с. 221].

Л. С. Виготський відзначав також ще два новоутворення віку. Це розвиток рефлексії і на її основі самосвідомості.

У концепції Д. Б. Ельконіна підлітковий вік, як усякий новий період, зв'язаний з новоутвореннями, що виникають з провідної діяльності попереднього періоду. Навчальна діяльність робить «поворот» від спрямованості на світ до спрямованості на самого себе. Особливості розвитку підлітка в цьому віці виявляються в наступних симптомах:

- ✓ знову виникають труднощі у відносинах з дорослими: негативізм, упертість, байдужність до оцінки успіхів, відхід зі школи, тому що головне для дитини відбувається тепер поза школою;

- ✓ дитячі компанії (пошуки друга, пошуки того, хто може тебе зрозуміти);

- ✓ дитина починає вести щоденник. Багато хто з дослідників повідомляли про «таємні зошити і щоденники», у яких підліток «знаходить винятково вільний притулок, де ніхто і ніщо його не стискує. Наданий самому собі, він вільно і незалежно виражає свої внутрішні, часом глибоко інтимні переживання, що хвилюють думки, сумніви і спостереження»;

- ✓ усе перераховане свідчить про звертання дитини до самого себе. В усіх симптомах проглядається питання «Хто я?».

Як уже відзначалося, багато авторів зводили ці симптоми до початку статевого дозрівання. Однак, як підкреслює Д.Б. Ельконін, самозміна виникає і починає усвідомлюватися спочатку психологічно в результаті розвитку навчальної діяльності і лише підкріплюється фізичними змінами [24, с. 189-191].

Порівнюючи себе з дорослим, підліток приходиться до висновку, що між ним і дорослим ніякої різниці немає. Він починає жадати від навколишніх, щоб його більше не вважали маленьким, він усвідомлює, що також має права. Центральне новоутворення цього віку виникнення уявлення про себе як «не про дитину»; підліток починає почувати себе дорослим, прагне бути і вважатися дорослим, він відкидає свою приналежність до дітей, але в нього ще немає відчуття справжньої, повноцінної дорослості, але зате є величезна потреба у визнанні його дорослості навколишніми [24, с. 169].

Для підліткового віку характерне панування дитячої співтовариства над дорослим. Тут складається нова соціальна ситуація розвитку. Спілкування зі своїми однолітками це провідний тип діяльності в цьому віці. Саме тут освоюються норми соціального поведінки, норми моралі, тут устанавлюються відношення рівності і поваги один до одного. Якщо підліток у школі не може знайти системи задовольняючого його спілкування, він часто «іде» зі школи, зрозуміло, частіше психологічно, хоча не так уже рідко і буквально [24, с. 169].

У перехідний період відбуваються перетворення у всіляких сферах психіки. Кардинальні зміни стосуються мотивації. У змісті мотивів на перший план виступають мотиви, що зв'язані зі світоглядом, що формується, із планами майбутнього життя. Структура мотивів характеризується ієрархічною системою, «наявністю визначеної системи супідрядних різних мотиваційних тенденцій на основі ведучих суспільно значимих і мотивів, що стали важливими для особистості, Що стосується механізму дії мотивів, то вони діють тепер не безпосередньо, а виникають «на основі свідомо поставленої мети і свідомо прийнятого наміру». Саме в мотиваційній сфері, як вважала Л. І. Божович, знаходиться головне новоутворення перехідного віку [24, с. 15].

Моральні переконання виникають і оформляються тільки перехідному віці, хоча основа для їхнього виникнення закладена набагато раніше. У переконанні, на думку Л. І. Божович знаходить своє вираження більш широкий життєвий досвід школяра, проаналізований і узагальнений з погляду моральних

норм, і переконання стають специфічними мотивам поведінки і діяльності школярів.

Одночасно з розвитком переконань формується моральний світогляд, що являє собою систему переконань що приводить до якісних зрушень у всій системі потреб і прагнень підлітка. Ще одне новоутворення, що виникає наприкінці перехідного періоду, Л. І. Божович називала «самовизначенням». Із суб'єктивної точки зору воно характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій суспільно значимій позиції Самовизначення виникає наприкінці навчання в школі, коли людина стоїть перед необхідністю вирішувати проблему свого майбутнього. Самовизначення відрізняється від простого прогнозування свого майбутнього життя, від мрій, зв'язаних з майбутнім. Воно ґрунтується на вже стійко сформованих інтересах і прагненнях суб'єкта, припускає облік своїх можливостей і зовнішніх обставин, воно спирається на світогляд підлітка, що формується, і зв'язано з вибором професії [9, с. 224-226].

Отже, підлітковий вік – це переломний період у житті кожної людини. Саме у ньому відбуваються кардинальні зміни на рівні фізіології, психіки. Швидко починають розвиватися психічні процеси такі як: пам'ять, мислення, увага, уява; емоційна, моральна сфера, змінюється світосприйняття, свідомість людини. Тому цей період є таким визначальним у подальшому житті особистості.

У підлітковому і юнацькому віці найбільш значущою стає сфера спілкування з однолітками, в якій переважають дві тенденції: прагнення до спілкування і прагнення отримати визнання, бути прийнятим у даній групі, тобто: вміти познайомитися з симпатичним людиною; вільно почувати себе в компанії, поділяючи норми й інтереси значущої для нього групи; відчувати, що при спілкуванні з однолітками він не втрачає індивідуальність, може висловлювати свої думки і висловлювати почуття.

У процесі спілкування оформляються спільні погляди на життя, на відносини між людьми, на своє майбутнє, іншими словами - формуються

особистісні смисли життя. При цьому молоді люди вступають в певні відносини один з одним і з дорослими в залежності від різних завдань і вимог життя, орієнтуючись на особистісні особливості і якості людей, свідомо підкоряючись нормам і правилам, прийнятим у суспільстві [11, с. 199].

Сучасні підлітки перебувають в складних умовах реальної ситуації швидко змінити стиль життя, ідеології, системи цінностей. І, як правило, потреба молодих людей у сприятливому довірчому спілкуванні з однолітками (яке є необхідним умовам психічного і особистісного розвитку) не отримує свого задоволення.

Бажання домогтися визнання з боку однолітків, породжуючи у підлітка прагнення відповідати їх вимогам, чинить серйозний вплив на моральний розвиток школяра. Істотний вплив на поведінку починають надавати норми, стихійно складаються в групі однолітків. Група захищає підлітка, дає йому підтримку, одночасно вона пред'являє до нього надзвичайно жорсткі вимоги. Більше того, підлітки, бувають не тільки байдужі, але й жорстокі по відношенню до тих, хто їм не подобається [24, с. 169].

Підлітки досить сильно розрізняються за ступенем своєї «включеності» у групу. Одні основну увагу приділяють зовнішнім виглядом і одязі: бути одягненим, як всі, виглядати, як всі, для підлітка чи не більш важливо, ніж, умовно кажучи, думати і робити, як усі. Для інших – це захоплення, мода, ще інші розчиняються у групі повністю, без неї їх ніби не існує.

З розвитком групового спілкування пов'язана одна з найбільш складних проблем підліткового віку – проблема бути знехтуваним, а в найбільш крайніх формах – випадки, коли підліток стає об'єктом образ, глузувань, фізичної агресії з боку групи однолітків [48, с. 226].

Дослідження основних труднощів спілкування у старшокласників виявило, що найбільш часто порушення в міжособистісних відносинах викликані відсутністю у них комунікативних умінь. Крім того, особливе значення у встановленні ефективних взаємин з однокласниками мають певні

індивідуально-психологічні особливості особистості підлітка, блокуючими успішне міжособистісне взаємодія.

Пристрасно бажаючи спілкування, підлітки часто бояться відкритися іншим через побоювання бути відкинутими, ховаються за формальними ролями, уникаючи справжньої близькості та взаємодії [42, с. 95].

Розлад взаємин з однолітками нерідко призводить до формування підвищеної тривожності, розвитку почуття непевності в собі, агресивності, пов'язаної з неадекватною і нестійкою самооцінкою, зі складностями в особистісному розвитку, заважає професійному самовизначенню, орієнтації в життєвих ситуаціях, а також – до різних форм емоційної та соціальної ізоляції.

Виявляється, що положення, яке людина займає в групі (тобто статус), дуже сильно впливає на його особистісні особливості і поведінка. Я.Л. Коломінський робить висновок про те, що часто популярність у групі старшокласників залежить від того, наскільки той або інший учасник групи відповідає її ціннісним орієнтаціям. Часто об'єктом уваги дослідників стають лідер класу і аутсайдер. Зазвичай в дослідженнях вивчаються причини високого або низького положення учня в класі [24, с. 170].

Н.Л. Селіванова вважає, що ізольоване положення школяра нерідко пов'язано з нерозвиненістю цілого комплексу особистісних характеристик дитини, які прийнято називати готовністю до спілкування: здатність до сприйняття іншої людини, оцінці взаємин, до емпатії, саморегуляції у спілкуванні.

Основними причинами несприятливого положення в класному колективі є наявність у цих підлітків таких рис, як злостивість, мстивість, черствість, нечесність, грубість, брехливість, егоїзм.

На думку відомого психотерапевта М. Раттера, непопулярність і соціальне відкидання дитини можуть бути причиною відхилень і психічних порушень. У лабораторії Л.І. Божович було встановлено, що існують такі якості людини, які в будь-якому віці підвищують його становище в системі особистих взаємовідносин. До їх числа відносяться приваблива зовнішність,

дружелюбність, впевненість у собі та ін. У дослідженнях можна знайти перелік рис, які допомагають людині швидше зайняти лідерську позицію в групі. Дж. Андерсон вважає, що діти, упевнені в собі, що покладаються на власну думку, ініціативні, допитливі, з повагою відносяться до дорослих і однолітків, швидше стають лідерами [11, с. 201].

Для створення об'єктивної картини важливо не тільки те, кого вибирають підлітки, а й хто вибирає.

Середньостатусні підлітки отримують вибори від усіх статусних категорій. Аутсайтери не отримують вибори від високостатусних старшокласників, а це означає, що стають маловибраними в соціометричному плані саме через лідерів. Повне ігнорування учнів, у яких низький статус говорить не тільки про емоційне неприйняття, а й про роз'єднаність, про відсутність контакту двох полярних категорій, явно вираженої соціальної дистанції між ними.

Отже, у підлітковому віці все більшого значення для розвитку дитини набуває його спілкування з однолітками. У ньому формуються найважливіші навички міжособистісного спілкування і моральної поведінки. Прагнення бути з однолітками, спрага спілкування з ним робить групу для школяра надзвичайно цінною і привабливою.

Висновки до розділу I

Отже, мала група – невелике об'єднання людей, яке має спільну мету і завдання. Учасники групи здійснюють безпосередні контакти, взаємодіють, застосовують різні стилі спілкування, заявляють про себе як особистість, демонструють своє соціальне становище, тобто формують певний соціометричний статус. Така взаємодія передбачає виконання якоїсь спільної діяльності, обмін досвідом, почуттями, думками, ідеалами, цінностями та формування соціально-психологічного клімату.

Проаналізовано соціометричний напрямок вивчення малих груп, який досліджує емоційні міжособистісні відносини, психологічний клімат у групі,

ставлення учасників один до одного. З'ясовано, що розроблена Дж. Морено методика «Соціометрія», призначена для визначення взаємовідносин у групі, та соціального статусу особистості.

Узагальнено, що підлітковий вік є сенситивним періодом для розвитку міжособистісної взаємодії, провідною діяльністю якого інтимно-особистісне спілкування, що обумовлює бажання підлітка комунікувати з ровесниками, і для яких є значимим та авторитетним середовищем. Однолітки дозволяють подивитися на себе, ніби збоку, краще пізнати та зрозуміти себе та інших.

Для підлітка важливо не просто комунікувати з однолітками, бути разом з ними, але і, головне, займати серед них задовільне положення. Для деяких це прагнення може виражатися в бажанні зайняти в групі позицію лідера, для інших – бути визнаним, улюбленим другом, для третіх – незаперечним авторитетом у якійсь справі, але в будь-якому випадку воно є провідним мотивом поведінки дорослих дітей.

Труднощі, які виникають в житті підлітка у взаєминах з оточуючими, гальмують цей позитивний процес, зміщують пріоритети, деформують ціннісну шкалу підлітка. Наслідки такої стресової для підлітка ситуації, як ізоляція в середовищі однолітків, можуть впливати на життєву історію людини в подальшому.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ ПІДЛІТКІВ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Організація проведення експлораторного експерименту

У констатувальному експерименті вивчення міжособистісних стосунків, соціометричного статусу і особистісних характеристик учнів класу запропоновано програму емпіричного дослідження та результати експлораторного експерименту.

У результаті психологічної діагностики за допомогою комплексу взаємодоповнюючих методів було обстежено 83 учні 8-9 класів ТНВК «Тернопільської загальноосвітньої школи I-III ступенів №4» під час проходження переддипломної практики.

Для дослідження зв'язку соціометричного статусу і становлення особистості в підлітковому віці нами було підібрано комплекс психодіагностичних методів, а саме: дві основні та інформативні методики соціометрія та 16-ти факторний особистісний опитувальник Р.Кеттелла, а також методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей" (КОС–2) В.Федоришина і Б. Синявського та методика «Особистісний диференціал».

«Соціометрія» (додаток А) призначена для дослідження формальної та неформальної структур невеликих груп і колективів. Перші спроби застосовувати цей метод здійснив американський дослідник Джекоб Морено.

Вибір методики обґрунтовано тим, що саме вона проводиться в соціальній групі, якою є учнівський клас. Соціометричним способом вивчають

Психічний профіль шкільного класу за критеріями формальної та неформальної структур, з'ясувати притаманні характеристики міжособистісних стосунків, виокремити мікрогрупи в класі, представників полярних особистісних типів: лідерів та аутсайдерів.

Зустрічаються різні версії проведення соціометрії, хоча у них є спільний підхід: досліджуванні повинні обрати від одного до трьох учнів, з якими вони бажають виконувати спільне навчальну роботу, брати участь в іграх, їхати на екскурсію тощо. У різних варіаціях запитання формулюється в позитивному вимірі, тобто вибір здійснювати, відповідно до бажаності спілкування з учнем в першу, другу, третю чергу (а не тих, в товаристві яких не є цікаво і комфортно перебувати).

У початкових і середніх класах для проведення соціометрії можна використати, наприклад, такі запитання:

I. З ким би ви хотіли виконувати навчальний проект?

1. в першу чергу _____

2. в другу _____

3. в третю _____

II. З ким з класу ви б хотіли відправитися на екскурсію?

1. В першу чергу _____

2. В другу _____

3. Третю _____

Дана методика дозволяє визначити соціометричний статус підлітка в учнівському колективі. Важливо дотримуватися правил проведення цієї методики, оскільки опитування проводиться письмово і так, щоб забезпечити таємницю виборів учнів, щоб не образити нікого з однокласників і не загострювати наявні конфлікти в класі. Тому психолог повинен опрацьовувати результати самостійно, не показуючи учням ні таблиці виборів, ні соціометричної матриці.

Другою важливою методикою є 16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (додаток Б), який призначений для діагностики особистісних якостей людини.

Цей тест є валідним, практичним, дає багатогранну вичерпну інформацію про індивідуальність. На основі цього методу можна скласти психологічний

портрет особистості. Питання в опитувальнику відображають звичайні життєві ситуації.

Опитувальник використовується у тих випадках, коли необхідно отримати інформацію про індивідуально-психологічні особливості досліджуваного.

Даний опитувальник вивчає риси особистості, які Р.Кеттелл іменував конституційними чинниками. Ми приводимо скорочений варіант опитувальника, який налічує 105 питань. Час роботи з опитувальником сягає 20-50 хв. Методика проведення з опитувальником виражено в інструкціях учасників. Досліджуваним роздаються бланки, де вони заносять свої відповіді, які згодом підраховуються спеціальним ключем. Збіг ключем з відповідями «с» та «а» дорівнює двом балам, збіг відповідей «б» дорівнює один бал.

Опитувальник досліджує наступні фактори:

Чинник А – «замкнутість або товарииськість». Якщо досліджуваний отримав низький результат це говорить про неконтактну, замкнуту, байдужу, відсторонену особистість. Така людина часто хоче бути наодинці, має мало друзів, з якими могла би бути сама собою.

Якщо досліджуваний отримав високі результати, то це говорить про те, що він є відкритий, поводитья вільно та невимушено, дружелюбний та добродійний. Така людина залюбки спілкується з оточуючими, завжди знаходить вихід з конфліктних ситуацій, наївна.

Чинник В – «інтелект, мислення»

Низькі результати характеризуються конкретністю та ретивністю мислення. Високі результати говорять про абстрактність й логічність мислення, винахідливість.

Фактор С – «емоційна нестійкість або емоційна стійкість».

Низькі результати свідчать про несприятливість станом фрустрації

При низьких оцінках виражена низька толерантність по відношенню до фрустрації, висока резистентність, змінюваність інтересів, схильність до лабільності настрою, стомлюваність, невротичні симптоми, іпохондрія.

Високі оцінки характерні для емоційно-стійкої, урівноваженої, здатної протидіяти негативним чинникам та емоційно-зрілій особистості. Вона немає нервового виснаження.

Фактор E – «підлеглисть і домінантність». Низькі оцінки говорять про сором'язливу, нерішучу, піддатливу, яка все бере сильно до серця особистість.

Така людина за спокійний образ життя, вона є ввічливою, смиренною, поштивою. Високі оцінки характерні для незалежної в думках та незалежною в своїй поведінці, не піддається тиску та владі з сторони інших, капризна, ворогуюча.

Чинник F – «стриманість та експресивність» свідчить про обмірковану, обачну, неговірку або безтурботну, щасливу, говірку, повну сил людину, спілкування з оточуючими є емоційно необхідні.

Фактор G характеризує високу нормативність поведінки або схильність до почуттів. Така особистість часто потерпає від події та ситуації. Чи на оборот високі результати характеризують особистість з свідомим дотриманням норм поведінки, настирливо йде до досягнутої цілі, відповідальну, конкретну.

Чинник H діагностує «боязнь – сміливість»

Низькі бали характеризують скромну, не впевнену у своїх силах, стриману, боязку, яка вважає за краще не вирізнятися з-поміж інших людину. Вона віддає перевагу поодиноким людям, а не великому колективу.

Високі бали говорять про соціально активну, сміливу, готову контактувати з різними оточуючими людину. Вона часто ризикує, поводить вільно, розкуто.

Чинник I визначає «байдужість – сензитивність» досліджує та вивчає самовпевненість, здоровий глузд, практичність, холодність у стосунках до оточуючих чи, навпаки, діагностується стійкість, підпорядкованість, романтичність, артистичність, жіночність.

Чинник L діагностує «довірливість – підозрілість». Людині, якій властива довірливість, вона наділена щирістю, доброзичливістю до людей, терпимістю, легко контактує та працює в колективі.

Якщо людина володіє підозрілістю, вона підозріла, зарозуміла, заздрісна, обережна в своїх вчинках, егоцентрична.

Фактор М – «практичність або розвинена уява» діагностує такі якості як: практичність, добросовісність, обмеженість і зайву уважність до дрібниць, або розвинену уяву, цікавість до власного внутрішнього світу, високу креативність.

Чинник N визначає «прямолінійність та дипломатичність». Прямолінійна людина характеризується наївністю, природністю, безпосередністю поведінки. Дипломатична людина володіє раціональним баченням, уважністю, обачністю, проникливістю, у стосунках з іншими.

Фактор O – «упевненість – тривожність». Низькі показники свідчать про впевненість, безтурботність, спокій. При високих оцінках людина тривожна, схильна до депресії та вразлива.

Фактор Q1 – «консерватизм або радикалізм». Високі показники свідчать про впевненість в собі.

При низьких результатах людина характеризується постійністю, консервативністю, непорушністю правил, схильна до моралізації, резистентна до нових умов впливу. При високих показниках людина характеризується аналітичним мисленням, критично налаштована, має інтелектуальні інтереси, добре інформована, схильна до експериментів, не довіряє авторитетам.

Чинник Q2 діагностує «конформізм та нонконформізм». При низьких показниках характеризує людину, яка залежить від групи, громадської думки, має потребу приймати рішення разом з іншими схвалення навколишніми. Високі результати людини характеризують її як незалежну, яка має власне бачення щодо прийняття рішень, самостійна в діях та рішеннях, сама діє, проте не завжди домінантна, ненав'язлива.

Фактор Q3 – «низький самоконтроль – високий самоконтроль» характеризує неорганізованість, недисциплінованість, внутрішня конфліктність образу Я, людина не переймається соціальними вимогами або протилежні якості – розвинений самоконтроль, слідування соціальним вимогам, добрий

контроль своїх емоцій та поведінки, доводить справи до кінця, цілеспрямованість й інтегрованість особистості.

Фактор Q4 – «розслабленість або напруженість». Людині властиві низька мотивація, лінощі, розслабленість, млявість, спокій, зайва задоволеність або, навпаки, стан перезбудження, напруженості, неспокою, фрустрації.

Чинник MD визначає «адекватність самооцінки», цей показник не має переважати 4 бали, адже свідчить до щирість відповідей, тобто це свого роду шкала неправди.

Для ілюстрації даних пропонується графічно зобразити результати дослідження.

Підвищення показників	10 9 8 7 6	5 4 3 2 1	Зниження показників
Комунікабельність	A	Замкнутість
Високий інтелект	B	Низький інтелект
Емоційна стійкість	C	Емоційна нестійкість
Домінантний	E	Підпорядкований
Експресивність	F	Стриманість
Висока нормативна поведінка	G	Низька нормативна поведінка
Сміливість	H	Боязкість
Чутливість	I	Суворість
Підозрілість	L	Довірливість
Мрійливість	M	Практичність
Дипломатичність	N	Прямолінійність
Тривожність	O	Упевнений в собі
Радикалізм	Q1	Консервативність
Нонконформізм	Q 2	Конформізм
Високий самоконтроль	Q3	Низький самоконтроль
Напруженість	Q4	Розслабленість
Неадекватна самооцінка	MD	Адекватна самооцінка

Рис. 2.1. Графічне відображення результатів за 16-ти факторним опитувальником Р.Кеттella

Методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей (КОС – 2) В.Федоришина і Б. Синявського (додаток В) призначена для вивчення комунікативних та організаторських нахилів особистості, тобто

вміння вступати в контакти з людьми, налагоджувати ділові відносини, підтримувати приязні стосунки, розширювати коло спілкування, вміння переконати людей, застосувати ініціативу тощо.

Дана методика містить сорок запитань, відповідати можна «так» чи «ні».

На кожен вид здібностей складено по двадцять запитань. За результатами відповідей досліджуваний може отримати оцінку в діапазоні від 1 до 5 за кожен вид здібностей окремо.

Вивчення комунікативних здібностей можна визначити, відповівши на наступні питання, що стосуються потягу спілкування з іншими людьми, почуттів у комунікативному процесі, ініціативи встановлювати контакти, вміння спілкуватися з людьми різного віку, ставлення до нових компаній, ролі у незнайомому колективі тощо.

Для вивчення організаторських здібностей спрямовані запитання щодо орієнтування в незнайомій або критичній ситуації, здатності привернути до себе увагу, зацікавити людей, здійснювати на них вплив, переконати своє оточення, вміння чинити опір в проблемних ситуаціях і перешкодах.

Методика «Особистісний диференціал» (ОД) (додаток Д) призначена для вивчення окремих якостей особистості, її самосвідомості, міжособистісних стосунків. Методика містить 21 якість особистості, які об'єднані в три шкали, використовуючи особистісний диференціал для дослідження рівня самооцінки якостей. Показник самооцінки характеристик людини буде свідчити про рівень її самоповаги. При високих показниках самоповаги людина визнає себе як особистість, визначає власні позитивні якості, індивідуально значущі та соціально важливі характеристики, вдоволена собою. При недостатньо розвинутих показниках самоповаги відзначається незадоволеність собою, рівнем досягнень, надто критичне ставлення, неприйняття себе. Неадекватно низька самоповага є причиною комплексу неповноцінності, невротичних проблем, низькою особистісною цінністю. Показник самоповаги при вимірюванні взаємодоповнюючих оцінок, пояснюють як показник привабливості іншого учасника взаємодії.

Другим досліджуваним фактором є сила, як характеристика. Яка відповідає за рівень вольових якостей індивідуальності та їх усвідомленість. Самостійність, емансипованість, самовпевненість свідчать про високий рівень самооцінки. Нездатність до самовладання, регуляції поведінки, залежність від думки інших людей та обставин, тривожність є показниками низького значення самоповаги. Респондент, який має взаємні оцінки виходить на стосунки в домінування та підлеглості.

Ще одним досліджуваним компонентом є активність, яка свідчить про екстраверсію: відкритість новому досвіду, товариськість, комунікабельність, рухливість, або інтроверсія: заглибленість у внутрішній світ, інертність, спокійність, врівноваженість.

Взаємні відповіді сигналізують позитивне сприймання особистості іншої людини. При поясненні результатів даної методики, слід враховувати, що вони є суб'єктивними, наповнені емоційним змістом про себе та стосунки. Тому результати даної методики варто доповнити додатковим дослідженням.

Отже, методика «Особистісний диференціал» діагностує рівень самоповаги, домінантність, екстравертованість, інтроветованість.

Отже, комплекс взаємодоповнюючих методик дозволить визначити зв'язок соціометричного статусу та становлення особистості у сучасних підлітків.

2.2. Результати дослідження соціометричного статусу у підлітковому віці та якісний аналіз результатів діагностичного експерименту

В дослідженні взяло участь учні 4-ьох класів: 8-А (25 учнів), 8-Б (23 учні), 9-А (25 учнів), 9-Б (12 учнів).

За методикою «Соціометрія» визначено соціометричний статус підлітка у класі. Статус дитини визначався кількістю отриманих ним виборів. Підлітки можуть бути віднесені в залежності від виборів до одного з 4-х статусів:

1 – «зірки»: 5 і більше виборів,

2 – «бажані» – 3-4 вибори,

3 – «прийняті», індивідуальні – 1-2 вибори,

4 – «не прийняті», аутсайтери, знехтувані – 0 виборів.

Кількісні показники соціального положення учнів у класі відображено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати соціометрії в 8-9 класах, кількість учнів, %

Клас	Лідери	Бажані	Індивідуальні	Знехтувані
8-А	2	7	12	2
8-Б	2	8	10	5
9-А	2	14	7	2
9-Б	1	2	8	1
Разом	8,4%	37,3%	44,6%	12%

Як видно з таблиці 2.1, у кожному класі є учні, які займають провідні позиції, тобто «зірки», ті, які займають ролі «бажаних» та «прийнятих», а також виявлено і тих, які є знехтуваними. Сумарні результати соціометрії усіх учнів 8 і 9 класів засвідчують, що 8,4% учнів є лідерами, 37,3% – бажаними, 44,6% – індивідуальними, 12% – знехтуваними. Такі числові показники свідчать про некомфортне становище більше 50 % учнів, які відчувають труднощі у спілкуванні з однокласниками, складність на шляху до саморозвитку та самореалізації. Тому проблеми налагодження стосунків в класі, згуртування колективу, прийняття учнями себе та інших є центральними для психолого-педагогічних працівників.

З-поміж усіх 8 і 9 класів найбільш проблемним за результатами соціометрії є 8-Б, оскільки число учнів, які є знехтуваних сягає числа 5, а також індивідуальних виявлено 10 учнів.

Отримавши результати і проаналізувавши їх відповідь, запитанням яким було: «З ким би ви хотіли виконувати навчальний проект?», ідентифіковано

лідера класу, або так звану зірку – ученицю під №9. Вона отримала 8 виборів із 23 результат порівняно не великий, але найвищий з-поміж інших. (табл. 2.2).

З'ясовано що №3 і №23 віднесенні до статусу аутсайдерів, адже не набрали жодного балу. Семеро осіб виявлено «знехтуваними» №4, №8, №15, №16, №17, №18, №19, їх обрали лише один учень.

А решта дванадцять осіб набрали 2 – учнівських виборів № 1, №2, №5, №6, №7, №9, №10, №11, №14, №17, №21, №22.

Отримані результати свідчать про те, з ким учні могли би погодитися бути у скрутній, складній і непередбачуваній ситуації, в тих умовах, де потрібні інтелектуальні здібності, вміння знайти вихід з проблемних ситуацій. Їхній вибір був обґрунтований здатністю однокласника до сильних вольових дій, вміння раціонально оцінити ситуацію, володіння такими характеристиками як ерудованість та креативність.

Що стосується лідера групи учениці під №9 слід звернути увагу на те, що з 7-ми виборів взаємний лише 1, це свідчить що дана учениця не має змоги розкривати свій навчальний потенціал з своїми однокласниками. Разом з тим, є 4 учні, у яких є по 3 взаємних вибори тобто у класі є приязні стосунки між учнями. Учениця під №1, яка отримала 5 виборів, має 3 взаємних, на відміну від зірки класу під №9, яка має лише один взаємний вибір. Також схожа ситуація у учня під №7, який має 4 вибори, з яких 3 взаємні.

Отже, хоча у класі є зірка щодо ділового лідерства, є троє учнів, які мають загальну кількість виборів дещо меншу на 1-2, але мають кращу контактність, ніж учениця, яка має найбільшу кількість індивідуальних виборів. Це свідчить, що інші учні можуть мати тісну взаємодію, спільні інтереси, схожі погляди, теми для обговорень, цікавість один до одного, бажання комунікувати. У класі більшість виборів мають дівчата.

Таблиця 2.2

Результати соціометричного обстеження формального лідерства

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
1	X																		1					
2		X			2															1				
3	1	1	X		2					2		3												
3				X	3							2												
4					X			3													2			
5						X	3		2				1											
6						1	X		2				3											
7						1		X		1				1							2			
8									X								3							
9						3	1			X			2											
10					1			3	2		X													
11												X		1							2			
12					3								X				1							
13						2	1			3				X										
14															X									
15				1	1																			
16					1											X		3						
17									1								X							
18																3		X				2		
19	2	3							1	1									X					
20							1						2							X				
21	3																				X	1		
22																						2	X	
23																						2	1	X
В. В	2	1	0	1	0	2	3	0	1	3	2	1	0	3	0	1	0	1	0	0	3	2	0	
О.В.	3	3	0	0	2	1	1	1	6	0	2	0	1	3	1	0	2	0	1	1	2	1	0	
разом	5	4	0	1	2	3	4	1	7	3	4	1	1	6	1	1	2	1	1	1	5	3	0	

Примітка:

взаємний вибір (В. В.); одинарний вибір (О. В.);

Проте, у хлопців частіше зустрічаються взаємні вибори. Можливо тому, що у хлопців переважає діловий аспект спілкування, а у дівчат емоційний. З-поміж аутсайдерів теж дівчата (двоє учениць). Такі гендерні показники можуть свідчити про конкурентні стосунки, про складний процес самовизначення, становлення особистості в підлітковому віці.

Опрацьовані результати соціометричного статусу для детального аналізу і наочності подані на рисунку 2.2.

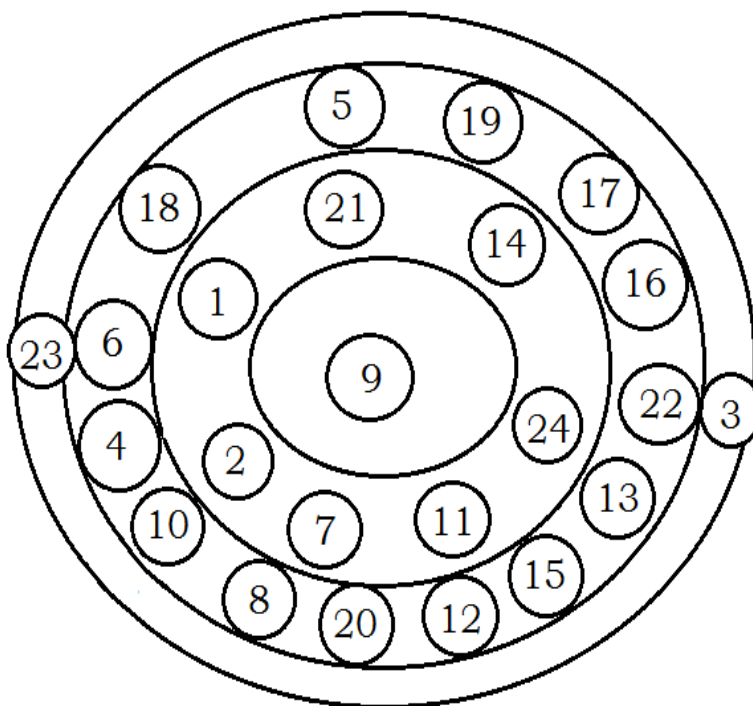

Рис. 2.2. Соціограма 8-Б (формальне лідерство)

Примітка: 1 коло ізольовані (0 виборів), 2 коло – індіферентні (1 – 3 вибори), 3 коло прийняті групою (4 – 6 вибори), 4 коло - лідери.

Для того, щоб побачити хто з досліджуваних кого обрав і які між ними взаємозв'язки: двосторонні, чи односторонні подано на рисунку 2.3.

У класі виявлено соціометричні мікрогрупи, які спричинили гендерні особливості. Перше згуртоване угруповання складається із хлопців у кількості чотирьох осіб під №6, №7, №10, №14, які обирали лише членів своєї мікрогрупи і лише два вибори було сторонніх. Другою соціометричною кліткою є дівчата у кількості трьох осіб під №8, №16, №22, у яких спостерігається взаємний вибір. Вони усі надали перевагу учениці №11, але та в свою чергу не надала переваги нікому з дівчат. Для осіб даного угруповання надали свій вибір і інші сторонні досліджувані.

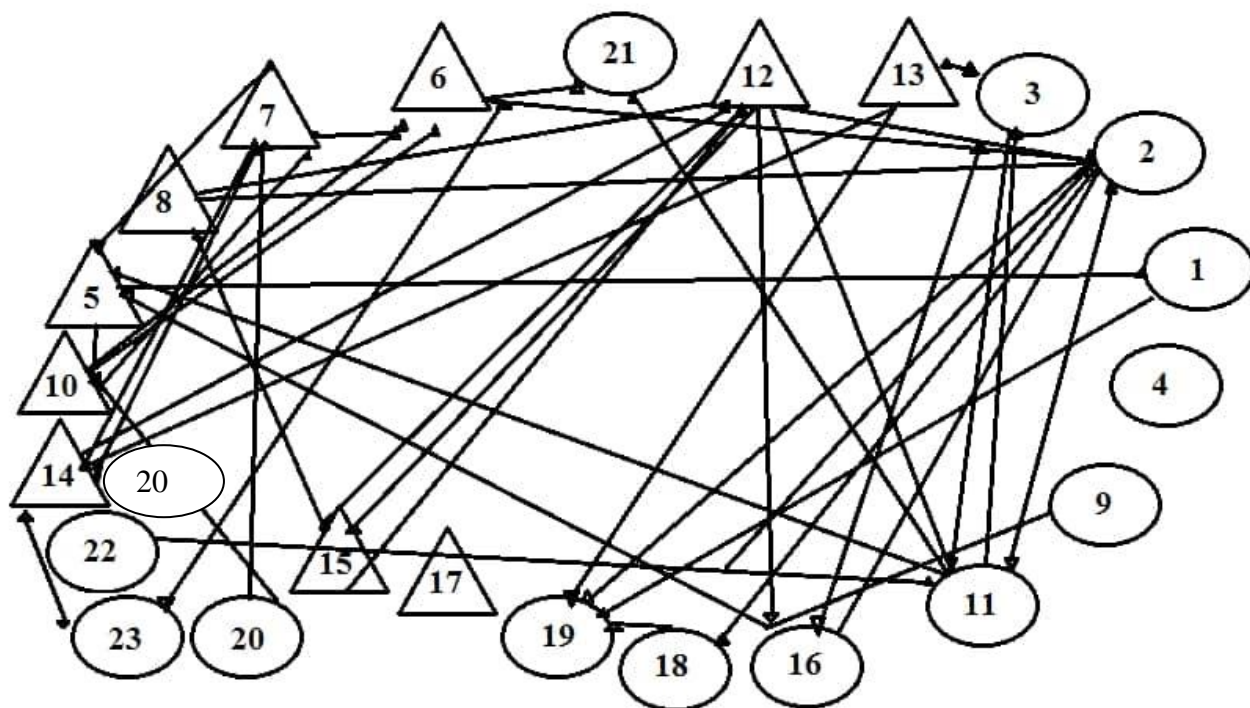
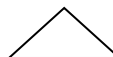

Рис. 2.3. Соціограма 8-Б класу

Примітка:

1. - хлопці;
2. - дівчата.

Проінтерпретувавши результати отримані на запитання: «З ким з класу ви б відправилися на екскурсію? », було виявлено лідера, яким стала учениця під №9, яка отримала 8 виборів (див. табл. 2.3).

П'ятеро людей перебувають у статусі «ізолюваних» під № 3, №16, 17, №18, №23, вони не отримали жодного позитивного схвалення.

Що стосується емоційного лідерства, то знову учениця під №9 набрала найбільшу кількість виборів, тобто вона і діловий, і емоційний лідер. Важливо і те, що на рівні взаємних виборів виявлено 3 вибори, тобто крім визнання на рівні освіченості, ерудованості, діловитості у дівчини є у класі друзі, з якими їй цікаво проводити дозвілля, спілкуватися та реалізовуватися.

Таблиця 2.3

Результати соціометричного обстеження неформального лідерства

П.І.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
1	×	3																	2				1	
2	1	×							1															
3		1	×		2																			
4				×	2										1	3								
5				2	×				3												1			
6						×	1				3		2											
7						3	×		2				1											
8								×	1	2		3												
9	2	3			1				×															
10						2	3			×				3										
11								1	2		×		3											
12									3	2		×												
13	2				1								×			3								
14						3	2					1		×										
15		3		1											×									
16	2			3	1											×								
17																	×							
18				1					3									×						
19	1	1																	×					
20							1		2			3		2						×				
21	1								2												×		1	
22																						×	1	
23																							×	
В. В.	1	1	0	3	1	2	3	1	3	1	1	0	0	2	1	1	0	0	0	0	0	3	3	1
О. В.	5	5	0	1	4	1	1	0	5	0	1	3	2	2	1	1	0	0	2	0	0	3	1	
разом	6	6	0	4	5	3	4	1	8	1	2	3	2	4	2	0	0	0	2	0	3	3	2	

На неформальному рівні її становище краще, ніж на рівні ділового лідерства. У коло виборів, окрім дівчат входить один хлопець. Тішить те, що учениця під №23 на діловому рівні не мала жодного вибору, отримала на емоційному рівні 4 вибори, тобто вона не є ізольована в класі і є контактною дівчиною.

З метою наочності та аналізу виборів учнів 8-Б класу доцільно використовувати ілюстрацію, яка складається із чотирьох кіл і кожен учень займає те положення у ньому відповідно до виборів, які зробили досліджувані (див. рис. 2.4).

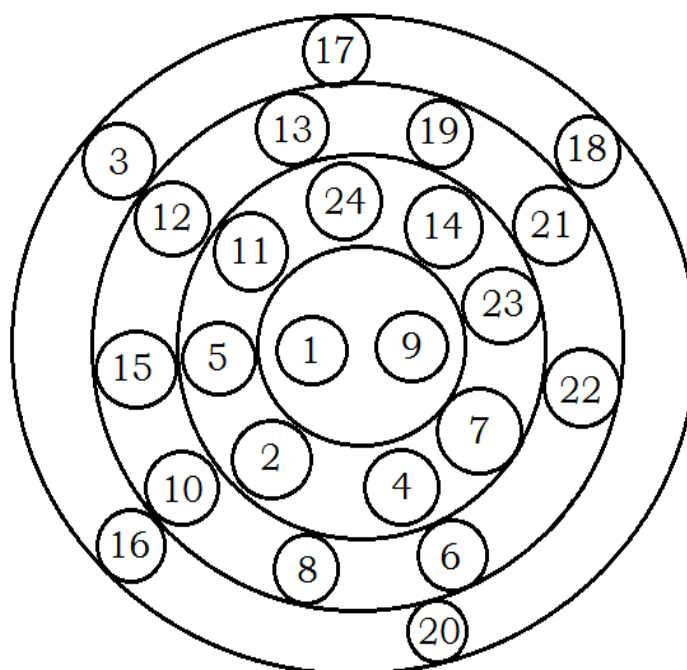

Рис. 2.4. Соціограма неформального лідерства

Для того, щоб визначити взаємність виборів зверніть увагу на рисунок 2.5, на якому чітко видно соціометричні клітки, які сформувалися у хлопців і дівчат.

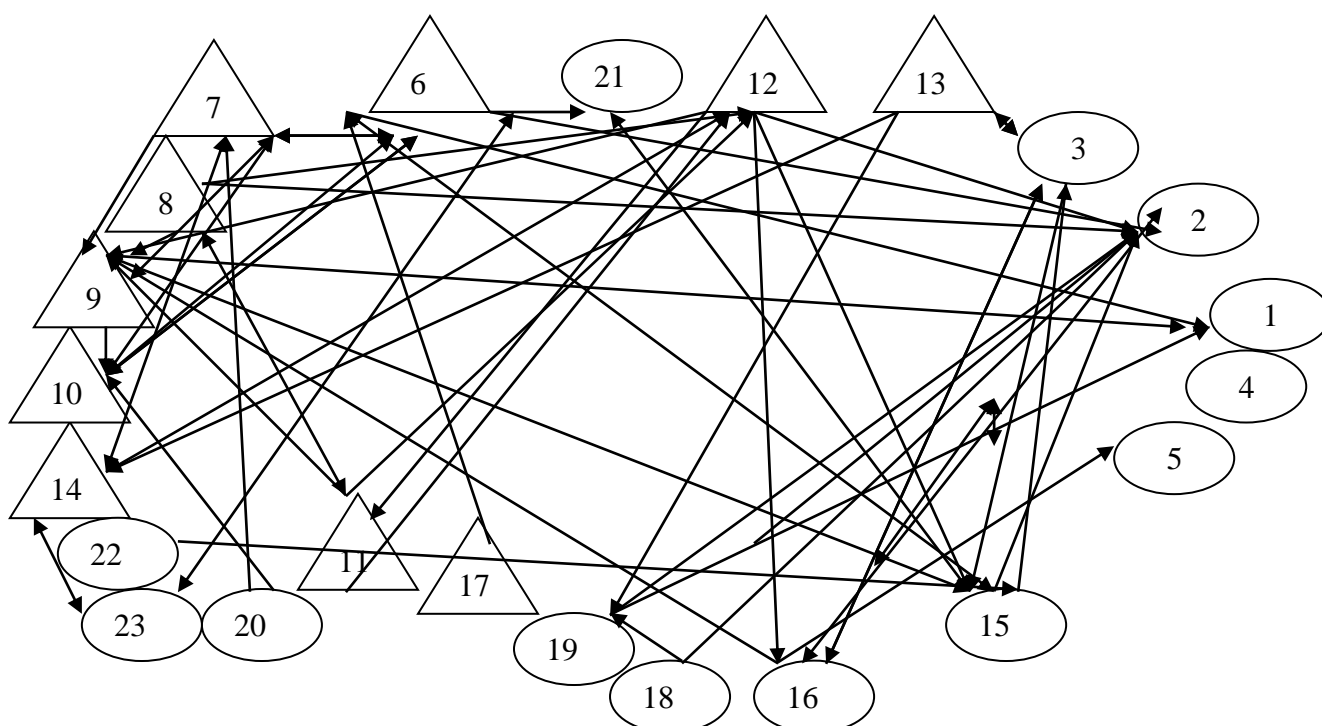

Рис. 2.5. Соціограма неформального лідерства

Отже, проаналізувавши результати даної методики ми бачимо, що лідер згідно двох ситуацій є один і той же самий – №9. Що стосується ізольованих, то

їх набагато більше у ситуації відпочинку, але є одна особа, яку відзначили в двох ситуаціях – №3. Отже, можна стверджувати, що у класі є потенційний лідер і людина, яка перебуває у статусі відстороненої від колективу.

За допомогою 16-ти факторного опитувальника Р. Кеттелла ми мали змогу проаналізувати процес особистісного становлення сучасних підлітків (таблиця 2.).

З таблиці 2.4 видно, що найхарактернішими ознаками є комунікативність підлітків 64%, що свідчить про бажання спілкуватися, обмінюватися думками, враженнями, обговорювати важливі проблеми тощо. Така риса, як мрійливість розвинута у 78% старших підлітків, це є особливістю віку, адже в них велике перспективне майбутнє, вони мають орієнтацію на власний внутрішній світ.

Таблиця 2.4

Результати особистісного розвитку за методикою Р. Кеттелла

Фактор	Високі показники	%	Зниження показників	%
		Комунікабельність	63	Замкнутість
A	Високий інтелект	58	Низький інтелект	42
B	Емоційна стійкість	44	Емоційна нестійкість	66
C	Домінантний	47	Підпорядкований	53
E	Експресивність	65	Стриманість	37
F	Висока нормативна поведінка	39	Низька нормативна поведінка	61
G	Сміливість	37	Боязкість	63
H	Чутливість	72	Суворість	28
I	Підозрілість	45	Довірливість	55
L	Мрійливість	78	Практичність	22
M	Дипломатичність	35	Прямолінійність	65
N	Тривожність	67	Упевнений в собі	23
O	Радикалізм	63	Консервативність	27
Q1	Нонконформізм	37	Конформізм	63

Продовження табл. 2.4

Q2	Високій самоконтроль	37	Низький самоконтроль	63
Q3	Напруженість	67	Розслабленість	33
Q4	Неадекватна самооцінка	22	Адекватна самооцінка	78

Разом з тим, для них характерна здебільшого (у 72%) чутливість, що вказує на сентиментальність, тонке реагування на критику, залежність, прагнення до заступництва, співчуття тощо.

67% учнів середньої школи характеризуються тривожністю та напруженістю, що свідчить про їхню вразливість, реактивну здатність ображатися, відчуття неспокою, репресивності.

63% учнів володіють такими особистісними рисами, як експресивність, конформізм, низький самоконтроль, що сигналізує про те, що підлітки переживають яскраві емоції, як позитивні, так і негативні, в них часто змінюється настрій, здебільшого життєрадісні, імпульсивні, безтурботні; зокрема залежать від думки оточення, в якому знаходяться, особливо, якщо воно значиме; їм важко контролювати свої емоції, слова, дії, реакції, оскільки їх нервова система надзвичайно збудлива. Разом з тим, до негативних якостей, які переживають підлітки належать: низька нормативна поведінка (у 61%), боязкість (у 63%) тощо.

Учні з високим рівнем розвитку особистості, як правило, характеризуються в більшості добрим здоров'ям, мають високі показники у навчанні, високі пізнавальні характеристики: пам'ять, мислення, увагу, нормативну поведінку та високий рівень культури. Учні з низьким рівнем культури характеризуються проблемною поведінкою, низьким моральним рівнем, проблемами в навчанні, відсутністю мотивації до навчання, низьким рівнем волевого контролю, емоційною нестійкістю тощо.

Проаналізувавши результати методики «Комунікативні і організаторські здібності» (КОС-2), стало зрозумілим, який рівень розвитку досліджуваних нахилів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

«Оцінка комунікативних і організаторських здібностей»

№	Комунікативні здібності		Організаторські здібності	
	оцінюючий коефіцієнт	Отриманий бал	оцінюючий коефіцієнт	отриманий бал
1	0.75	4	0.2	1
2	0.75	4	0.4	1
3	0.45	1	0.4	1
4	0.75	4	0.35	1
5	0.6	3	0.2	1
6	0.7	4	0.35	1
7	0.3	5	0.2	1
8	0.65	3	0.25	1
9	0.8	5	0.2	1
10	0.3	1	0.6	3
11	0.8	5	0.7	4
12	0.75	4	0.35	1
13	0.65	4	0.6	3
14	0.9	5	0.4	2
15	0.6	4	0.5	2
16	0.7	3	0.5	2
17	0.8	5	0.5	2
18	0.5	2	0.4	2
19	0.6	3	0.4	2
20	0.5	2	0.1	1
21	0.75	4	0.7	4
22	0.6	3	0.7	4
23	0.6	3	0.2	1

В результаті дослідження у 28 % респондентів виявлено дуже високий показник комунікативних здібностей. У значної кількості досліджуваних, а саме 36% відзначено високий рівень комунікативного потенціалу. На середньому рівні ідентифіковано 20 % випробуваних, які люблять спілкування,

мають потребу у ньому, добре контактують. Нижче ніж середній рівень продемонструвало 12% учнів і 4% на низькому рівні (рис. 2.5).

Досліджувані які отримали достатньо високі показники мають велике коло спілкування, ініціативні, дружелюбні, життєрадісні, енергійні, легко входять в нові компанії, прагнуть до нових знайомств, є активними учасниками дозвільних заходів. Респонденти які отримали низькі результати часто бувають замкнуті, відокремленні від інших, невпевнені, люблять бути на одинці, сковані у незнайомій обстановці.

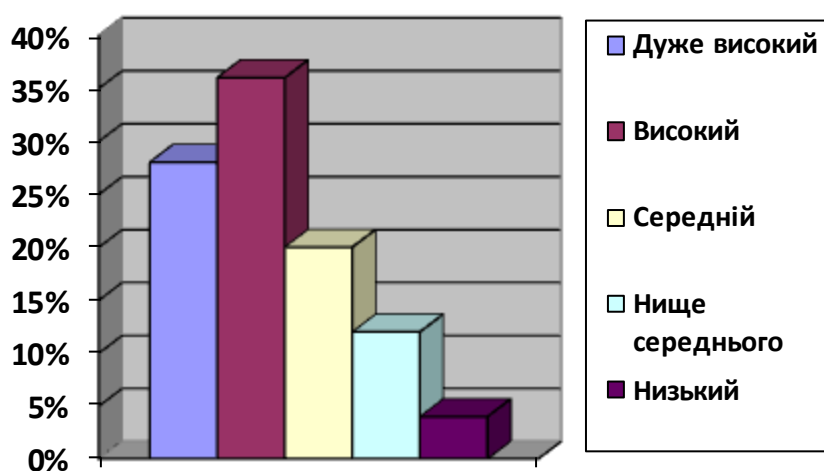

Рис. 2.5. Показники розвитку комунікативних здібностей

Здійснивши підрахунок результатів за методикою «Особистісний диференціал» виявлено риси особистості, які переважають в учнів (див. табл. 2.6).

Для більшості учнів, а саме 58% характерний високий рівень самоповаги, позитивне ставлення до себе, визнання своїх досягнень, позитивна самооцінка, віра в успіх. У 30% учнів – середній рівень самоставлення, тобто такі досліджувані мають адекватний рівень самооцінки, визнають свої успіхи і невдачі, розуміють свої можливості та обмеження. У 19 % учнів низький рівень самооцінки, це свідчить про невпевненість, тривожність, несміливість, проблемність у стосунках, навчанні та в будь-яких сферах життя.

Щодо вольових якостей, то у 57% учнів відзначається підлеглість, що свідчить про бажання орієнтуватися на лідера, на референтну групу, не бажання приймати рішення і брати за них відповідальність, а у 43 %, навпаки, нестримне бажання досягати успіхів, ставити мету та реалізовувати її, вони ініціативні, доміантні, сміливі, готові боротися заради ідеї, власної позиції.

Таблиця 2.6

Рівень розвитку самоповаги, екстраверсії-інтроверсії та вольових характеристик

№учня	Самоповага	Вольові якості	Активність
1	13	1	9
2	15	12	17
3	-3	-1	-1
4	8	5	11
5	15	11	12
6	7	5	12
7	19	11	14
8	15	5	1
9	16	14	15
10	20	7	14
11	17	13	12
12	17	12	7
13	9	1	2
14	19	14	16
15	14	11	13
16	-1	-1	-4
17	5	4	4
18	8	11	16
18	17	8	4
19	18	12	4
20	17	2	4
21	8	3	4
22	7	2	2
23	15	9	8

Щодо ставлення до оточення та позиціювання себе в комунікаціях, то 57% – екстраверти що свідчить про їхню відкритість у спілкуванні, бажання самостійно ініціювати контакти, знайомитися з новими людьми, обговорювати

свої переживання, справи тощо. 43% учнів виявилися інтровертами тобто заглибленими у свій внутрішній світ, закриті у спілкуванні, люблять бути на самоті, мають невелику кількість друзів, не потребують великої кількості контактів.

Опрацювавши результати методики «Соціометричний статус», вибірку якої склали 83 учнів, підраховано 8,2 % які є соціометричними лідерами, 11,8 % – підлітків, є в статусі аутсайдерів, і 36,5 % бажаних у групі, 43,5 % знехтувані (рис. 2.6).

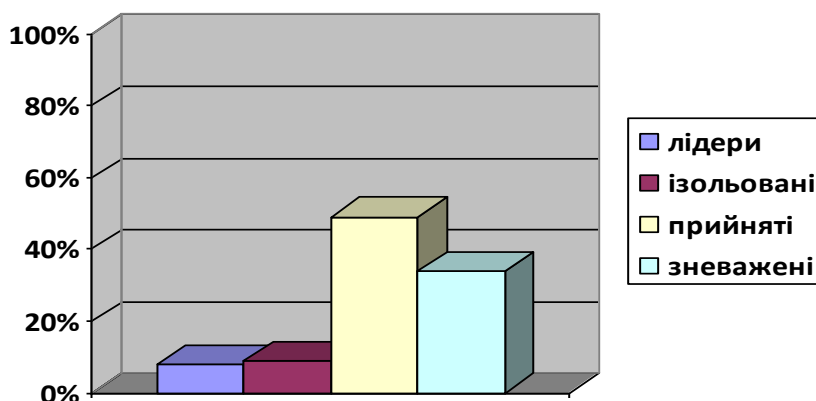

Рис. 2.6. Розподіл соціометричних ролей

Розглядаючи показники особистісного розвитку підлітків прослідковано зв'язок соціометричним статусом і рівнем розвитку особистості. З-поміж соціальної ролі «лідер» 75 % – мають високий статус розвитку особистості, 19,5 % – помірний прояв, і 12,5 % отримали статус низький. Серед учнів, які були прийняті групою, 17 % – визнанні учнями з заниженим показником розвитку, 41 % – помірний, та 48 % високий. Випробувані, які за результатами є знехтувані: 69 % – низький рівень, 18 % – помірний та 13 % – високий.

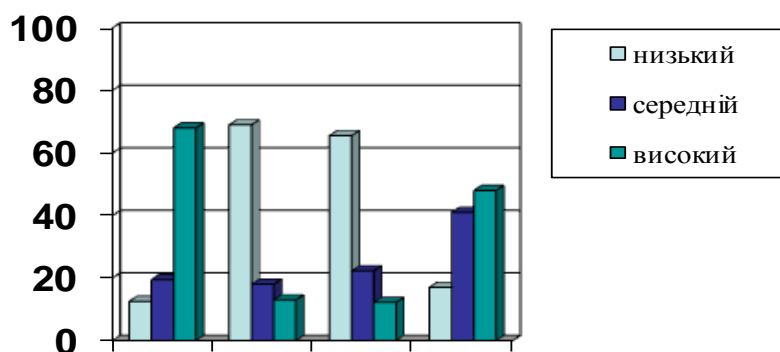

Рис. 2.7. Зв'язок соціометричного статусу та особистісного розвитку

Серед підлітків, які в ролі ізольованих 65,5 % – отримали низькі показники, 22,3 % – помірний та 12,2 % – яскраво виражений (див. 2.7).

Проаналізувавши отримані відповіді комунікативних здібностей, виявили що всім лідерам групи властивий високий та помірний показник комунікативних здібностей, а саме 10,5 % – помірний та 89,5 % – високо виражений. Результати учнів в статусі бажаного розділилися наступним чином: 23 % низький показник комунікативних здібностей, 34 % – помірний, 33 % – яскраво виражений. У статусі знехтуваних низький рівень отримало 43%.

Було визначено особистісний рівень ізольованих учнів, 73,5 % –

Відповідають низькому рівню, 26,5 % – середньому. Високий рівень не було виявлено, тобто 0%. (рис. 2.8)

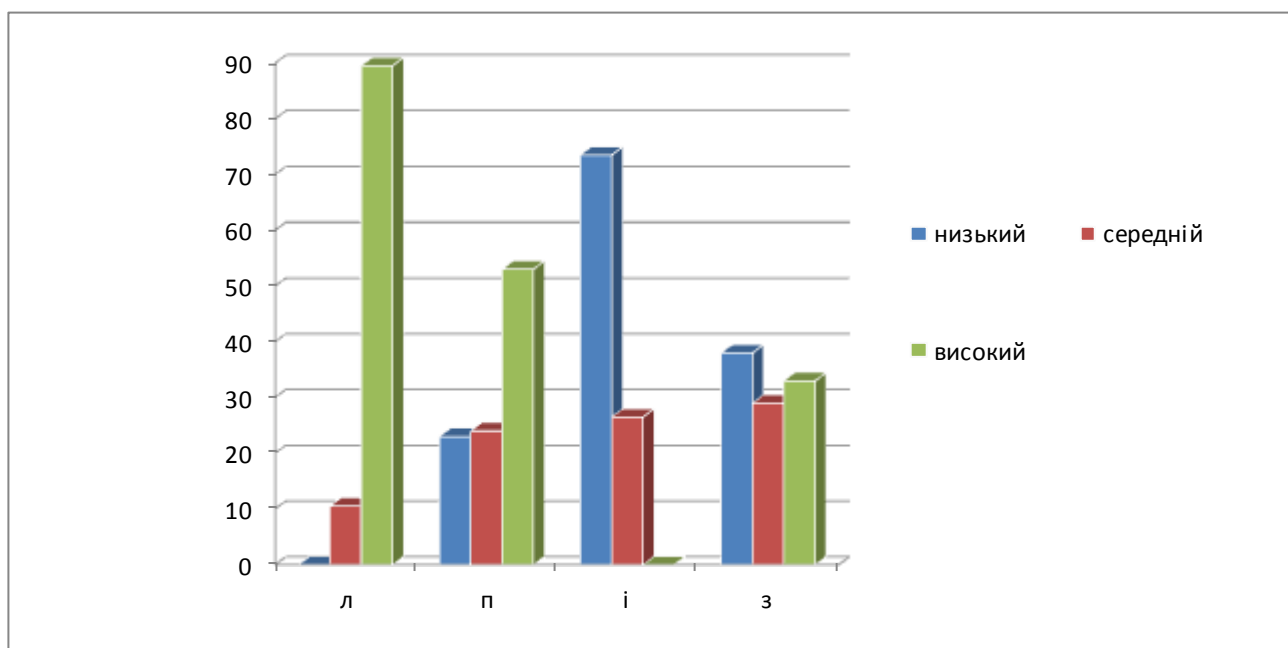

Рис. 2.8. Зв'язок соціометричного рівня та комунікативних здібностей

Таким чином, відслідкований наступний зв'язок, із підвищенням комунікативних здібностей підвищується соціометричний статус. Випробувані із недостатнім рівнем вербальних здібностей почувають себе невпевнено і некомфортно у новому колективі, люблять бути наодинці, уникають комунікації, сензитивні до коментарів, думок, ставлення інших людей, часто ображаються.

Досліджуванні з помірними показниками вербальних нахилів, характеризуються афіліативними якостями, прагнуть збільшити число знайомих є незалежними та часто самостійними.

Яскрава вираженість вербальних здібностей індивіда характеризує його занадто товаришським та резистентним до сторонніх впливів, винахідним у скрутній ситуації, що рази збільшують коло знайомств, активні в громадській діяльності, шукають ситуації в яких можна проявити себе та отримати позитивне схвалення.

Співставляючи результати «Особистісного диференціалу» та соціометричний статус, простежується розподіл рівня самоповаги у лідерів наступним чином: 12,5% та 87,5% середньо та високі рівні відповідно, а показник вольових якостей 62,5% та 37,5% розподілилися на високий та середній відповідно.

Переважаюча кількість випробуваних, які визначено лідерами за факторами самоповаги, сили та активності, знаходяться на високому рівні. Такий показник говорить про те, що лідери впевнені у собі, незалежні від інших, задоволені у собі, комунікативні, екстравертовані, та є представниками кон'юнктивних емоцій (радість, щирість, балакучість).

Такаж ситуація для «бажаних» учнів, про те їхні показники трохи нижчі. В досліджуваних аутсайдерів виявлено пасивність, невротичні настрої, низька самоцінність, скритість, залежність.

Аналізуючи результати методики 16-ти факторний опитувальник Р.Кеттелла, можна простежити кореляцію між факторами:

- експресивність – низький самоконтроль;
- напруженість – тривожність;
- конформізм – підпорядкованість;
- суворість – сміливість.

Аналізуючи соціометричний статус старших підлітків та результати особистісної методики Кеттелла, відзначаємо, що для осіб з високим статусом характерні: комунікабельність, емоційна нестійкість, експресивність,

радикалізм, нонконформізм, сміливість, впевненість в собі. І навпаки, знехтувані та ізольовані учні, здебільшого характеризувалися замкнутістю, невпевненістю, тривожністю, боязкістю, конформізмом, напруженістю, високою нормативністю поведінки тощо.

Опрацьовуючи кількісні показники дослідження особистості підлітка і його статусу в класі застосовано кореляційний аналіз, який дав змогу встановити залежність (позитивну кореляцію) між роллю учня в колективі та розвитком його особистісної сфери.

Підрахунок коефіцієнта кореляції здійснювався за допомогою програми Microsoft Excel 2003. Дану залежність простежено у чотирьох класах: 8 А – 0,39; 8 Б – 0,41; 9 А – 0,33; 9 Б – 0,4. Комплексне аналітичне дослідження дало можливість простежити позитивну кореляцію у всій вибірці.

Отже, проведення комплексного психодіагностичного вивчення дозволило простежити зв'язки між соціометричним статусом та особистісним становленням підлітка. Встановлено, що становище підростаючої особистості у класному колективі залежить від багатьох особистісних характеристик, і навпаки, від особистості залежить її соціальний статус, прийняття групою.

З'ясовано, що чим вищий рівень комунікативних здібностей, тим вищий соціальний статус підлітка.

Емпірично досліджено, що «зірки» колективу характеризуються високим рівнем самоповаги, домінантністю, екстравертованістю, незалежністю суджень та поведінки, здатністю протистояти обставинам, високим рівнем особистісного розвитку.

Зауважено, що лише окремі особистісні якості не є достатньою підставою для високого соціометричного статусу підлітка. Наприклад, виявлені учні з середнім рівнем особистісного розвитку за методикою 16-ти факторний опитувальник Р. Кеттелла, з-поміж числа «знехтуваних» і навіть «аутсайдерів». І, навпаки, лідери можуть мати низький рівень розвитку особистісного розвитку. Досліджено, що низький соціометричний статус спричинений низьким рівнем самооцінки та комунікативних здібностей, підлеглістю,

залежністю, інтровертованістю, відсутністю інтересу, вразливістю, пригніченим настроєм, сімейними обставинами тощо.

Висновки до розділу II

Для дослідження зв'язку між соціометричним статусом та особистісним становлення підлітка нами було використано комплекс взаємодоповнюючих психодіагностичних методів.

Емпірично досліджено розподіл соціометричних ролей у шкільних класах: 8.2 % - лідери, 11.8% - аутсайдери, 36.5% - знехтувані, 43.5% - ізольовані.

Експериментально з'ясовано, що учні займають різне становище в формальній та неформальній структурі класу відповідно до статусів, у них з'являється той чи інший тип відносин до оточуючих.

Лідери є впевнені у собі люди, з високим рівнем комунікативних здібностей, доміантні, сміливі, радикальні, експресивні, енергійні, рішучі, вільні у виборі, стресостійкі, вміють вирішувати проблеми, люблять зміну подій, оновлення стосунків, збільшення контактів, розкуті у нових товариствах, швидко адаптовуються, легко знаходять спільну мову, адекватно сприймають свої якості, здібності, працюють над їх розвитком. Статус «бажаних» досить позитивно характеризує даний тип в міжособистісних інтеракціях. «Знехтувані» відчують значимі труднощі в налагодженні стосунків та встановленні контактів та найпроблемнішою категорією є «аутсайдери», в яких переважає низький рівень самооцінки та комунікативних здібностей. Такі досліджувані закриті в собі, «забиваються в глухий кут», астенічні, тривожні, самотні.

Встановлено, що становище підростаючої особистості у класному колективі залежить від багатьох особистісних характеристик, і навпаки, від особистості залежить її соціальний статус, прийняття групою.

З'ясовано, що чим вищий рівень комунікативних здібностей, тим вищий соціальний статус підлітка.

Емпірично досліджено, що «зірки» колективу характеризуються високим рівнем самоповаги, доміантністю, екстравертованістю, незалежністю суджень та поведінки, здатністю протистояти обставинам, високим рівнем особистісного розвитку.

РОЗДІЛ ІІІ. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОГРАМА ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІОМЕТРИЧНОГО СТАТУСУ ПІДЛІТКІВ У КОЛЕКТИВІ

3.1. Практичні рекомендації психолого-педагогічним фахівцям щодо гуманізації освітнього процесу в підлітковому віці

Впродовж життєвого шляху людина розвивається під впливом соціальних умов, виховання, навчання, авторитетних осіб, ровесників, груп інтересів тощо. Для підлітка провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування, тобто це сфера суб'єктивно значущі відносин з ровесниками. Надзвичайно важливо щоб підліток був визнаним у соціальному просторі, був почутим і прийнятим, тобто мав позитивний соціальний статус. В ситуації відокремленості від групи ровесників молода людина переживає напруження, замкнутість, невпевненість, самотність, саме вони належать до категорії знехтуваних. Відстороненні учні не мають бажання вчитися, спілкуватися з однокласниками, ходити в школу, часто такі учні шукають, те соціальне середовище в якому їх зрозуміють та визнають, часто такі групи займають неправомірною поведінкою.

Тому психологи та учителі повинні бути обізнані із соціально-психологічним кліматом в класі, стосунками з учнями, ролю кожного учня з метою гуманізації освітнього процесу. Комфортні умови перебування учня в класі це ті, при умові яких домінують довіра, повага, взаєморозуміння між учасникам навчального процесу.

Сприятливі психолого-педагогічні умови розвитку підлітка передбачають розуміння дитини, повагу до учня, прийняття її такою, якою вона є, визнання її індивідуальності, неповторності, оригінальності.

Рекомендації для класних керівників та педагогів з метою оптимізації освітнього процесу:

1. Варто проводити моніторинг особистісних стосунків у групі.
2. Приділяйте достатню увагу підлітку, який цього потребує.

3. Спілкуйтеся щиро і з розумінням.
4. Проводити індивідуальну роботу з всебічного розвитку, формування навичок спілкування з ровесниками.
5. Виділіть в кожному учневі щось особливе, що заслуговує на похвалу.
6. Хваліть учнів за їхні найменші досягнення.
7. Організуйте заходи, які б допомогли розкрити позитивні сторони підлітків.
8. Створіть в групі атмосферу дружелюбності і щирого інтересу до однокласника, поваги один до одного.
9. Навчайте учнів емоційного контролю, вміння коректно себе поводити.
10. Навчайте низько статусних учнів захищати свої інтереси і права, не втрачати надії вирішити поставлене завдання.
11. Об'єднайте в групи підлітків для спільної діяльності.
12. Низькостатусних підлітків необхідно намагатися здружити з однолітками, шляхом організації заходів дозвілля.
13. Експериментуйте щодо ефективного способу взаємодії з учнями.
14. Розвивати особистісні якості: гуманізм, товариську, життєрадісність, цілеспрямованість, наполегливість, сміливість.
15. Проводьте бесіди з учнями на важливі суспільні, особистісні теми.
16. Залучайте учнів до громадської, волонтерської діяльності з метою формування у них моральних якостей, співчуття, прийняття людей, відмінних від інших.
17. Не діліть дітей на категорії, на здібних, улюбленців, лінивих, невихованих тощо.
18. Не висміюйте учнів!
19. Не критикуйте привселюдно!
20. Не залякуйте дзвінками до батьків, тим, що виженуть зі школи тощо.
21. Ставтеся до учнів з повагою!
22. Гнучко реагуйте на зміни сучасної молоді.

На жаль, вчителі і батьки не завжди компетентні у справі виховання підлітків. Це пов'язано з низьким рівнем психологічної обізнаності, небажанням змінювати звичну власну стратегію поведінки, ставлення до дітей.

Підліток прагне до відокремлення, поваги з боку оточуючих, потребує визнання і наділення його правом вирішувати напрямки своєї діяльності, а батьки, не сприймаючи їх самостійними, часто створюють перешкоди.

Для нормального особистісного розвитку учнів необхідно проводити з ними різні заходи, бесіди, анкетування, тренінги.

У школі є важливою діяльністю психолога, який допомагає учням вирішувати психологічні проблеми. Проте педагоги та батьки мають вирішувати ці проблеми разом з психологами.

Пубертатний період є центральним у розвитку особистості, адже в цей час активно формується цілісна система, спрямованість, погляди на життя, суспільний устрій, наслідування соціальних ролей. Значний вплив у розвитку особистості здійснює середовище, колектив в який включений підліток. На сьогоднішній день акцентується увага на особистісні стосунки, які є динамічними, змінними і можуть бути байдужими, дружніми, щирими, взаємними.

Щодо заходів, які повинен проводити шкільний психолог:

1. Надавати психологічну допомогу потребуючим учням.
2. Проводити психодіагностичні дослідження з метою вивчення соціального статусу учнів, виявлення тих учнів, яким некомфортно у класі, тобто які аутсайтери.
3. Здійснювати просвітницьку діяльність щодо боулінгу у школі та поза її межами.
4. Проводити інформаційні бесіди з учителями про важливість і складність підліткового віку, про вплив колективу класу, вчителів на психічний розвиток молоді особистості.
5. Проводити індивідуальні консультації з учнями.
6. Вести постійний моніторинг за проблемними учнями.

7. Проводити соціально-психологічне навчання, спрямоване на згуртування учнів класу.

8. Здійснювати моніторинг соціального статусу за методикою соціометрія, особливо в проблемних класах.

9. Визначати учнів, які входять до різних соціальних типів. За допомогою соціометричного дослідження, виявити лідерів, тих, кому надають перевагу байдужих, відсторонених.

Особистісні конструкти та стиль поведінки тісно взаємпов'язані та визначають статус особистості, який підліток посідає в навчальному класі, і в протилежному випадку, сам статус чинить вирішальний вплив на становлення підростаючої людини. Бувають і такі випадки при яких підліток володіє позитивними якостями особистості, проте не схвалюються ровесниками, тобто теорія рис не завжди спрацьовує.

Фахівцями доведено, що симпатією у групу користуються юнаки які володіють цілеспрямованістю, товариськістю, еродованістю, і навпаки – не схвалюються такі якості як брехливість, агресивність, підозрюваність, мстивість тощо.

Психологи і педагоги повинні визнавати вивчення особистісних якостей підлітків в цілій структурі шкільного класу. З'ясовано, що особистість в період дорослішання можуть займати різне становище в інтерактивних стосунках і залежності від соціальної ролі залежить тип стосунків та ставлення до оточуючих.

Психолог педагогічного персоналу важливо володіти інформацією який соціальний статус підлітка у класі. Знання про соціальне становище в системі міжособистісних відносин і можуть допомогти вчителю налагодити конструктивні відносини в шкільному колективі. Оскільки місце підлітка у системі міжособистісних інтеракцій залежить не суто від особистісних якостей, але і визначає їхній розвиток. Учителеві який дійсно контактує з класом слід знати особливості своїх учнів, характерологічні прояви, сильні і слабкі сторони, необхідно пильно зосереджуватися на учнях які мають низький

статус, адже їх ізольованість призводить до відчуженості, стресовості, замкнутості, незадоволеності тощо.

У спілкуванні з підлітками психолого-педагогічним фахівцям необхідно встановлювати контакти, які би ґрунтувалися на прийнятті, повазі, визнанні, турботі, допомозі, підтримці сучасних підлітків, на доброзичливості до них, а також варто стимулювати розвиток гуманності, толерантності, конструктивної взаємодії з іншими, збільшувати число позитивних оцінок.

3.2. Тренінг як метод особистісного розвитку в підлітковому віці

Тренінг – це ефективний метод роботи, завдяки якому відбуваються найсуттєвіші групові зміни. Це підтверджено дослідженнями Курта Левіна. Перевагою тренінгу, в порівнянні з індивідуальною роботою, є те, що особистісні зміни відбуваються набагато швидше. Адже, у взаємодії з ровесниками підліток аналізує власну поведінку та діяльність інших учасників, думки, бажання, ставлення.

Що стосується розвитку особистісних змін, то потрібно будувати практичну роботу з врахування структури особистості. Узагальнюючи теорії особистості ми основоположною концепцією вважаємо теорію особистості К.К. Платонова. У цій теорії основними компонентами є: біологічна підструктура, структура форм відображення, підструктура досвіду, складова спрямованості, а також здібності та сфера спілкування. Тому зусилля психологів мають бути спрямовані на розвиток даних компонентів особистості.

С.Б. Кузіков запропонував, на наш погляд, цікавий тренінг «Психологічну програму корекції і розвитку особистості в підлітковому віці» [50, с. 330].

Метою тренінгу є розглянути схильність підлітка до пізнання себе і самовладання ; робота з Я-концепцією підростаючої особистості, його цінностями, ставленням до власної персони; увага до особистісних трансформацій та розвитку; формування засобів емоційного і поведінкового самоконтролю.

Вивчаючи досвід практичних шкільних психологів, найважливішими завданнями тренінгу особистісного розвитку є: усвідомлення свого Я, прийняття себе, розвиток рефлексії, почуття власної неповторності та унікальності, повага до себе, подолання внутрішньособистісних конфліктів, знання своїх недоліків, розвиток адекватної самооцінки, навчання протистояти складним стресовим ситуаціям

Заняття мають бути побудовані за таким принципом: вітання учасників, рефлексія емоційного стану, аналіз попереднього заняття, інтерес до того, що залишило слід, дало позитивний ефект; далі робота групи за основною темою згідно плану тренінгу, формулювання очікувань; моніторинг стану групи, їх активності, гнучке реагування тренером на емоційний фон в групі; заходи, які би згуртовували групу, налаштовували на спільні дії, довірливе спілкування.

Специфіка алгоритму занять полягає в тому що структура передбачає мету, методичні забезпечення та детального інструктування проведення вправ.

Цілями занять, як зазначає С.Б. Кузіков є:

1) самовизначення учнів класу; формулювання групою цілої роботи; прийняття правил роботи у тренінговій групі; об'єктивація установки до самозмін; забезпечення в групі умов безпечного перебування, зокрема особистісного яка б була сензитивною для самопізнання і самовираження; деталізація уявлень учня про свій внутрішній світ.

2) розвиток навичок рефлексії, чутливість до власних почуттів; усвідомлення власної індивідуальності; освоєння прийомів опанування емоційних станів; зниження особистого напруження; покращення групової згуртованості, створення приємної і довірливої атмосфери в групі;

3) розвиток навичок рефлексії отриманого досвіду; формування чутливості до невербального спілкування, почуття психологічної безпеки;

4) актуалізація рівня самосвідомості; трансформація персонального досвіду, що осмислюється в груповій роботі у змістовний матеріал для рефлексії; робота над розвитком рівня оптимізованого сприймання себе;

вирішення негармонійних сторін розвитку та внутрішніх суперечностей; навчання прийомам самоконтролю.

5) усвідомлення мотивів свого психологічного стану; навчання способів ефективної поведінки; зниження імовірності компенсації психологічних заходів, які видозмінюють само ставлення і є бар'єрами розвитку особистості.

б) збільшення показника самоприйняття, збільшення рівня впевненості в своїх силах та своєї гідності; підвищення рівня роботи над особистісними знаннями; засвоєння різних методів результативної поведінки в різних обставинах.

У тренінгу особистісного становлення варто використовувати наступні методичні засоби: актуальність теми, заключне слово ведучого, обговорення, групову дискусію, діалог, рольові ігри, аналіз ситуацій, малювання, психогімнастику, техніки психодрами, тілесної терапії, гештальтпсихології, піскової психотерапії, терапію музикою, танцями, релаксацію, аутогенне тренування, завдання на самопізнання.

Ми рекомендуємо, щоб тренінгові заняття були спрямовані на відкриття власного «Я» й самокорекції особистісних якостей старших підлітків і склалися не менше, ніж 10 зустрічей, які тривали би приблизно півтори години кожна та відбувалися одноразово в тиждень. Число учасників в групі 12-13 осіб. На початку першого заняття слід повідомити правила роботи в тренінговій групі: конфіденційність, відкритість у спілкуванні, щирість, правило «тут і тепер», персоніфікації, правило «стоп», поваги один до одного.

Дуже важливим є правило зворотного зв'язку, якого треба дотримуватися згідно вимог:

1. Давати зворотний зв'язок в тому випадку, коли потрібно.
2. Учасники повинні персоніфікувати власні слова, рефлексувати свої емоції, аналізувати ті впливи, звертання, які їх спровокували.
3. Говорити таким чином, щоб не образити іншу людину.
4. Не оцінювати.
5. Не давати вказівок. Вислів «Я б на твоєму місці...» заборонено.

Для прикладу пропонуємо вправи, що відповідають відповідним цілям тренінгових занять. Для представлення членами групи себе з метою виразити свою винятковість у максимально жартівливій та захищеній формі, ми можемо за допомогою пантоміми у вправі «Коло знайомств». У вправі учасники повинні стати у коло, а ведучий під час того ознайомлює їх з правилами гри, що містить 5 етапів.

На початковому етапі перший гравець має зробити в центр кола, тоді озвучує свій псевдонім, яким іменував себе в групі або називає свої справжнє ім'я, на третьому етапі він показує пантоміму яка характеризує, уявлення людини про себе, на четвертому зобразивши й назвавши «себе», учасник може повертатися на своє місце у колі. На останньому етапі інші гравці якомога точніше повторюють названий псевдонім або ім'я, старається копіювати тональність, гучність, і зобразити рух.

Далі, те саме завдання копіює наступний учасник, керівник тренінгу дає настанову на декодування невербальних сигналів.

Зокрема для презентації себе та знайомства, можна запропонувати вправу «Мій Всесвіт». У центрі альбомного листа формату А4 потрібно намалювати коло, яке буде імітуватиме сонце літеру Я. Тоді від займенника Я, який буде сигналізувати центр особистісного простору – накреслити лінії, які служитимуть променями, які освітлюють інші зірки та планети. Мій найкращий друг ...Мій улюблений колір...Моя улюблена тварина...Моє улюблене заняття ...Мої улюблені книги...Моя улюблена гра...Мій улюблений запах...Моя улюблена музика...Моя улюблена пора року...Мій улюблений вид спорту...Найкраще я вмію...Людина, якою я захоплююся...Я переконаний в своїй впевненості, адже...

На розвиток рефлексії існує завдання «Інтерв'ю». Кожен учасник тренінгової групи дає інтерв'ю. Можуть задавати питання наступного змісту: «Яким пісням ти надаєш перевагу?», «Які у тебе захоплення?», «Що ти робиш на дозвіл?», «Якому відпочинку ти надаєш перевагу: спокійному чи екстремальному?» «Хто є авторитетною людиною?», «Які в тебе страхи?»

«Найбільше що ти поважаєш у людях?». Зокрема можна ускладнити саме інтерв'ю. Гравці ставлять запитання, перебуваючи, ніби в ролі батьків, відомою людиною, літературного персонажа тощо. Далі проводимо обговорення відповідей, підводимо підсумки в стилі, що всі індивідуальні, неповторні, але характеризуємося типовими якостями.

Тренер дає завдання гравцям подати у стовпчику слова-прикметники ,які подані списку та чітко описують кожного учасника, рангуючи їх. Окрім того, ведучий задає запитання: Які риси вам не подобаються?. Учасника вправи треба визначити якості які подобаються і які не подобаються, порахувати їхню кількість, звернути увагу яких більше, провести обговорення поставлених запитань. Подається певна кількість прикметників до проведення вправи.

Наприклад авантюрний, азартний,ощадливий, життєрадісний, вдумливий, ввічливий, безсердечний, запальний, добрий, амбітний, активний, щирий, мрійливий, уміє володіти собою тощо.

Вправа «Чарівний базар» допоможе учасникам визначити свої особистісні значущі якості, виокремити ті, які є найбільш прийнятними у групі.

Тренер групи дає завдання і пропонує умови гри. Повідомляє учасникам про те, що кожен володіє якостями, які сприяють або навпаки,заважають у житті.У даній грі учасникам слід побувати на так званому базару,на якому відбуваються торги та обмін людськими якостями. Від так потрібно взяти листок паперу та фломастери і великими літерами зверху на листку написати слово «Придбаю», написати так щоб було добре видно і могли дати товар придбати. Але товару будуть якості особистості, які хотілося б придбати. Причипіть листок за допомогою шпильки на одяг, тепер потрібно взяти записнички і написати по одній якості на кожному, яку ви продаєте або здійснюєте бартер. Тренер здійснює настанови щоб учасник який дійсно є на базарі і йому потрібно походити по базарі. Слід обрати товар, подивитися хто що купляє, тобто які якості кому потрібні, та хто що продає. Ведіть себе розкуто не забувайте сдешивити товар, немає обмежень, товар можна обмінати навіть на дві, три якості. Але потрібно пам'ятати, що не можна віддати товар, тобто

якість просто так, не обмінявши його. Якщо будуть зауваження, то потрібно інші варіанти. Тренер в процесі вправи підтримує учасників та стимулює їхній азарт. Гра закінчується, коли базар спустошується або керівник вирішує закінчити торги. Коли закінчується вправа група закінчується емоціями. З'ясовується чи легко було шукати якості і позбутися не потрібних. Уточнюються в якій ролі було комфортніше продавця або покупця? Які відчуття, думки запитував тренер групи.

Вправа «Словесний психологічний портрет» дозволяє оптимізувати самооцінку та гармонізувати «Я-концепцію». З переліку слів – прикметників необхідно виписати ті які описують ідеал людини, прорангуйте їх, слід попросити когось із людей яким довіраєте, запропонувати портрет який складається із прикметників. Пізніше слід порівняти психологічні профілі або портрети, які описують особистість реально, на рівні бажаності із погляду інших людей.

Вправа «Я не повторний, і всі ми особливі». Мета вправи стимулювання усвідомлення учнями своїх індивідуальних особистісних рис і зіставлення себе з оточуючими, толерантного сприйняття оточуючих.

Учасникам протягом 5 хвилин пропонується намалювати або зобразити радість кольоровими олівцями. Рисунок може бути довільним, конкретним, абстрактним. Після того як завдання виконається, всі малюнки перемішуються і потім учасники можуть їх розглядати. Ведучий звертає увагу на відмінності в розумінні і поданні радості. Ми можемо зробити висновок про те, що учасники мають різні сприймання одних і тих самих речей. Знову потрібно відшукати персональний листок. Проводиться обговорення, оцінюється легкість і складність роботи. У висновку після вправи зазначається що кожна людина оригінальна, унікальна, незамінна, що є підставою для відчуття своєї цінності. Варто ще обговорити, що було значимим для відчуття власної гідності.

Вправу «Відреагування негативних емоцій» застосовують для навичок емоційної саморегуляції. Психологи стверджують, що варто учасникам

ознайомитися з способами відеагування негативних емоцій, зокрема агресія, роздратованості, суму тощо.

Потрібно розміститися, розслабити своє тіло, вдихніть на повні груди декілька разів і треба заплющити очі, слід уявно побачити не чисельну виставку. Там зображено світлини людей, на котрих ображаєтеся та які асоціюються у вас з агресією неприязню, які принесли вам шкоду і поступили некоректно з вами.

Слід вибрати будь-яке фото і стати біля нього, спробувати згадати ту неприємну ситуацію в якій ви опинилися з цією людиною. Слід згадати себе в даній ситуації. Потрібно увійти в таку ситуацію, ніби ви виливаєте свої переживання людині, не яку ви тримаєте злість, розказуєте все, що ще не сказали, але дуже хотіли, і не чіткою, а малозрозумілою мовою.

Вправа «Мотиви агресивної поведінки» спрямована на вміння справлятися з агресивними проявами. Кожний учасник бачить негативні результати диз'юнктивних емоцій і часто не розуміє їхні мотиви, інакше кажучи, не має змоги пояснити детермінанти, що їх спровокували. Справжні мотиви або думки приховуються і розміщуються в підсвідомості. Але коли відомі причини незадоволення, агресії потрібно визначити мету, для чого вона має місце і тоді людина зможе розуміти свою суть.

Учасники повинні об'єднатися по двоє і сісти напроти. В думках потрібно згадати виставку «тривожних образів» і звернутися до персонажа. Подумайте чи не влаштовує вас людина, і скажіть вголос вашому співрозмовнику це, нібито він представляє цю людину. Починати звернення треба зі слів: « Дана людина мені не подобається тим, що...» і закінчити звертання « І тому я нервую...»

Стосовно аналізу, то варто задати запитання чи легко визначити ті фактори які викликають негативні емоції чи навпаки, це видалося важко?; яким персонажам найважче було виражати свої почуття? Можна зробити висновок, що найчастіше викликає гнів кривда на іншу людину та незадоволення її діями або словами. Відтак потрібно обговорити проблему, а саме «Почуття образи».

Варіантом групової роботи також є вправа «Аукціон ідей». Юнаки пропонують максимальну кількість методів, що допоможуть справитися з негативними емоціями. Методи, прийняті ведучим, записуються у щоденнику та на дошці.

Вправа «Дитячі образи» для реагування травмуючого дитячого досвіду. Психолог пропонує згадати своє дитинство і виокремити той випадок за умов якого підлітки переживали велику образу, протім потрібно пригати свої відчуття і емоції та відтворити якісь дії або намалювати. Хто бажає може розповісти про свій дитячий досвід і показати малюнок, розказати минулі події, і що відбувається на сучасному етапі. Аналіз має стосувати розуміння образи, тривалості її дії та наслідків, потрібно згадати про образи які завдані несправедливо і які були заслужені.

Тепер потрібно уявити, що в процесі спілкування образа стала меншою, гучність слабшою та невпевненою. Зменшувати потрібно доти доки вона не стане маленькою і дуже не значною. Потім слід подивитися на себе ніби з боку, спостерігавши. Як ви тоді виглядаєте? Як виглядає ситуація? А тоді верніться на початок розвитку подій, та перегорніть картинку догори ногами і подивіться на неї. Повертайте листок декілька разів, під час якого учасники звертаються від імені героїв мультиків.

Якщо вправа завершена, потрібно зробити знак, кивнувши головою. 3-4 рази зробіть глибокий вдих, видих та відкрийте очі.

А зараз візьміть аркуш паперу у руки та уявіть, що на ньому зображена фотографія тої людини на яку ви тримаєте злість або ображала вас. Пошматуйте цей листок. Якщо потрібно то можна повторити декілька разів.

Коли глибоко вдихаєте то скажіть подумки:

«Я повністю спокійний! Я контролюю свої почуття та дії! Я холодний, врівноважений та незворушний!».

Необхідно уявити образ, який буде асоціюватися з почуттями врівноваженості та безтурботності. Аналіз необхідно обмінятися учасниками своїми емоціями. Розкажіть що сподобалося, а що було складним в даній

вправі? Хто з близького оточення прийшов б на вашу виставку? Хто був об'єктом уваги? Що ви уявили? Чи змінювався образ переживання? Які емоції були в кінці вправи? Як відчуваєтеся зараз? Та розкажіть про образ холоднокривності та спокою.

Вправа «Як виразити образу і гнів?» призначена для внутрішньої роботи над собою. Суть її полягає в тому що є чарівна скринька з якої витягують клаптики паперу на яких написано:

1. роль тієї людини, яка образила;
2. роль ображеного тобто як людина реагує на образу, яка її поведінка (розгублена, невпевнена, налякана).

Наступний крок полягає у тому, щоб з'єднати два листочки разом, тобто щоб цілісний листок і продемонструвати сценку глядачам. Психолог робить акцент, що виступ має бути зображена в гіпертрофованій формі, з демонстративною поведінкою. Ускладнення закладається в тому, що листочки з написом «скривдженого» у три рази більше, ніж з участю «кривдника». У результаті гри об'єднуються учасники по чотири, які готуються по 10-15 хвилин. Тоді кожна команда демонструє власну. Після кожної демонстрації здійснюються повтор вдалих поведінкових проявів та не вдалих (наприклад можна кричати, плакати, м'явкати і тд.

Аналіз потрібно здійснювати на що вказують моделі поведінки на фліпчарпті, та у записниках нотуються робочі способи шляхи переживання образ. Далі робимо висновок про власні висловлювання, повідомляється інформація про емоційні стани та переживання; зокрема аналізуються висловлювання «Ти» - звинувачення, критика та претензії, вказівки як чинити в тій чи іншій ситуації. Не потрібно приглушувати свої переживання, варто давати їм вихід в конструктивній формі.

Вправа «Образ психологічного стану». Дивлячися у дзеркало, ми маємо «виліпити» із самого себе фігуру з ім'ям енергія, радість, впевненість.. Необхідно запам'ятати міміку та позу. «Одягати і носити» цю позу потрібно тричі на день, та запам'ятайте відчуття, які відчуваєте при цьому.

Вправа «Упевнена, невпевнена і не етична поведінка». Тренер зазначає, що вправа служить тренувальним засобом впевненого поводження.

Внутрішній спокій, вміння «заряджати» цим станом через наші слова, жести та мімку, пантоміміку, різні системи невербального спілкування.

Психолог пропонує членам групи промовити різними інтонаціями фрази: «я не погоджуюся», «Я проти», «Так», «Я не вивчив уроки », «Що ти тут робиш» тощо. Доповнюючи невербальними сигналами ці фрази необхідно їх вимовляти двома варіантами: впевнено і не впевнено. Слід відчувати втілення в роль, демонструючи силу, визначеність, гнів або слабкість, невизначеність і роздратування. Далі, щоб подивитися, як учасник буде поводитися в ситуації в якій він упевнений, невпевнений та агресивний пропонується певна ситуація. Сцени розігруються в ролях. Після сценок які були запропоновані психологом, розігруються сценки що запропонують діти. Значимо, щоб ніхто з підлітків не уникав правил, щоб кожен зміг спробувати себе з трьох позицій та запропонувати власні відповіді. Можуть бути наступні варіанти фраз :незаслужено отримав низьку оцінку; друзі кличуть гуляти, а у тебе є інші справи,якими ти хочеш зайнятися; не беруть тебе у гру; грають кілька людей і ти просиш, щоб тебе також взяли у гру; дорослі забороняють тобі...; маєш прохання до батьків дозволити щось...; маєш потребу щоб допомогли тобі другу...; товариш розповідає тобі щось цікаве, а ти не маєш часу; відмовляєш у допомозі; хочеш сконтактувати з ровесником, кожна сценка має тривати три, чотири хвилини. В обговоренні визначаємо,які основні ознаки впевненої та невпевненої та агресивної поведінки. Варто звернути увагу на вираз обличчя,рухи тіла , інтонацію голосу, манеру спілкування, на стан емоцій, зміст сказаного.

При необхідності варто продублювати певні сценки, з демонстрацією маніпулятивних технологій. Запитати учасників, що вони відчували коли програвали ситуацію, що краще вдавалося. Метою аналізу було спрямування учасників до категорій прав та правил людини,слідування яким є умовою впевненості в собі.

Отже, тренінг є ефективним методом розвитку особистісних якостей підлітків, в який включено методичні примови, які дозволяють підвищити рівень самоприйняття, усвідомлення власного Я, гармонізацію Я-концепції, встановлення міжособистісної взаємодії з учасниками групи.

Висновок до розділу III

Підлітковий вік найбільше має потребу у розумінні, прийнятті та чуйного ставлення до проблем, допомоги в соціальному контексті. Вони потребують професійну допомогу, а також їм необхідна підтримка з сторони батьків та вчителів.

Психологи у співпраці з батьками й вчителями повинні створити довірливі відносини з боку підлітків, для розвитку особистості потрібно створити сприятливу психологічну атмосферу та дотримуватися основних рекомендацій психолого-педагогічного супроводу сучасних підлітків.

Найбільш ефективним методом розвитку особистісних якостей, рівень прояву яких впливає на соціальний статус, є тренінг. Саме тренінг є дієвим методом усвідомлення свого Я, розвиток рефлексії, почуття власної неповторності, прийняття себе, покращення і самовдосконалення учнів, самопізнання, самореалізації, формування об'єктивної самооцінки і підвищення соціального статусу, який однозначно зумовлює процеси становлення особистості.

РОЗДІЛ IV. СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА

4.1. Психологічний інструментарій дослідження особистісних конструктів

Для того щоб визначити актуальний психологічний стан людини враховуючи її проблемні якості, а також дослідити її минулий досвід і передбачити майбутнє дозволяє така галузь психологічної науки як психодіагностика. Психодіагностика є одним із прикладних основних напрямків професійної діяльності практикуючого психолога, успішність якої знаннями з питань формування та природи якостей, що досліджуються, закономірностей психодіагностики та характеристик її інструментів.

Психодіагностика – це психологічна науково-практична дисципліна, що розробляє якісні та кількісні процедури розпізнавання психічних якостей особистості (В.Ф.Моргун, І.Г.Тітов).

Психодіагностика є так би мовити «мостом» між загально психологічними теоретичними концепціями, дослідженнями та практикою.

Таблиця 4.1

Класифікація методів психодіагностики за Л.Ф.Бурлачуком

Психодіагностичний метод		
Об'єктивний підхід	Суб'єктивний підхід	Проективний підхід
Тести інтелекту	Особистісні опитувальники	Конститутивні, конструктивні, інтерпретативні,
Тести спеціальних здібностей	Опитувальники станів	катартичні, експресивні, імпресивні, адитивні,
Тести досягнень	Методики суб'єктивного шкалування	рефрактерні методики

Найбільш визнаним методом дослідження особистості є особистісні опитувальники. Це різновид опитувальників, які розроблені в рамках

суб'єктивного психодіагностичного підходу. Перший опитувальник було запропоновано Р.Вудвордсом з метою відбору військового непридатних до армії юнаків із-за їхньої невротичної симптоматики. Virізняють опитувальники типологічні (опитувальник Г. Айзенка), опитувальники мотивів (опитувальник мотивації досягнення Елерса), опитувальники цінностей (М.Рокича), опитувальник інтересів (Х.Голланда) тощо.

Розглянемо деякі методики, які варто застосувати для дослідження особистості та вивчення соціального статусу людини в групі, дослідження сфери стосунків, міжособистісних взаємин.

До найбільш відомих зарубіжних опитувальників цінностей відносяться опитувальник Олпорта-Вернона-Лінсея, розроблений на основі теорії Е.Шпрангера, і опитувальник цінності спеціальності Д.Супера, який дозволяє продіагностувати 45 цінностей, наприклад допомога іншим, просування по службі, сімейне життя, дозвілля.

Пропонуємо до уваги опитувальник особистісної орієнтації, який запропонував Е. Шостром, який призначений для вивчення міри самоактуалізованості особистості.

Опитувальник складається із 150 питань-тверджень. Опитувальник включає дві основні дослідницькі шкали, а саме «час» і «опора», і 10 підшкал.

Шкала «Відношення до часу» складається із 23 тверджень і визначає наскільки особистість живе в теперішньому часі, на противагу минулому періоду і майбутньому. Вважають, що компетентна людина живе в сучасному періоді.

Шкала «Відношення до опори» включає 127 тверджень і діагностує наскільки спосіб реагування індивідуальності характеризується орієнтацією на інших людей або на себе. Успішні люди розраховують в більшості на себе.

Підшкали:

1. Цінність само актуалізації вимірює наскільки для людини важливо реалізовуватися, бути успішною, активною;

2. Шкала екзистенційності характеризує як особистість реагує на ситуації, чи гнучко пристосовується до них;
3. Шкала реактивної чутливості вимірює сензитивність і реагування на потребу допомогти іншим людям;
4. Шкала спонтанності показує наскільки людина вміє включитися в життєві процеси в умовах дефіциту часу;
5. Шкала самоповаги наскільки людина схвалює свої вчинки, радіє за свої успіхи, визнає їх;
6. Шкала прийняття себе характеризує ставлення особистості до себе;
7. Шкала природи людини діагностує міру конструктивності поглядів на природу людини, вивчає мірі жіночності і мужності;
8. Шкала синергії – вимірює наскільки людина може бути конгруентною, цілісною;
9. Шкала прийняття агресії – досліджує здатність людини приймати чужою агресію, і сприймати її належно;
10. Шкала здібностей до близьких контактів характеризує чи людина вміє вступати в тісні контакти з іншими, будувати комунікацію.

Дана методика дозволяє психологам оцінити рівень особистісних якостей, визначити ціннісні орієнтації людини, само актуалізації. Існує адаптований варіант даної методики А. Рукавішнікова.

Опитувальник мотивації досягнення Ю.М.Орлова досліджує чи є у людини бажання потрапляти в ситуації досягнення, її прагнення до успіху чи до уникнення невдачі.

Опитувальник вирішення проблем запропонований П. Хеппнером і К.Петерсеном. Даний метод складається із наступних шкал: «впевненість у вирішенні проблеми», «відхилення від вирішення проблем», «самоконтроль». Опитувальник стандартизований на вибірці 150 осіб, є надійним і валідним.

Надзвичайно інформативними, хоча дуже важкими за інтерпретацією є проєктивні методики, це сукупність методик, призначених на дослідження особистості. Поняття проєкції вперше використав Л. Франк. Особливістю даних

методик є невизначеність стимульного матеріалу, дослідження підсвідомих імпульсів та спонук, розпізнавання травмуючого досвіду. Разом з тим поведінка досліджуваного під час виконання проєктивної методики є теж дуже інформативною для діагностичного узагальнення.

До проєктивних методик належить: тест Люшера, тест незавершених речень, метафорично-асоціативні картки, тест Дім-Дерево-Людина, тест Сонді, тематично-аперцептивний тест Г.Мюррея, тест руки, тест світу тощо.

Дуже інформативним опитувальником є тест само відношення, сконструйований В.В.Століним. У методиці досліджуються наступні шкали:

1. Самоповага відображає самовідношення до власних здібностей, енергії, самостійності, віри в свої сили;
2. Аутосимпатія характеризує довіру до себе і позитивну самооцінку, в протилежному разі – низьку самооцінку, схильність до самозвинувачення;
3. Очікуване відношення до оточуючих досліджує міру близькості до себе, зацікавленість і впевненість.

Опитувальник «Індекс життєвого стилю» Плутчика-Келлермана-Конте призначений для діагностики механізмів психологічного захисту, а саме таких як витіснення, раціоналізація, заперечення, заміщення, проєкція, регресія, компенсація, гіперкомпенсація. Саме психологічні механізми захисту вказують на конгруентність людини, суперечності, внутрішні конфлікти, незадоволеність людини собою, іншими. Часте застосування психологічних механізмів захисту призводить до дисгармонійного розвитку особистості, є джерелом хибного сприймання себе та інших, причиною конфліктів тощо.

Надзвичайно інформативним методом діагностики міжособистісних стосунків є опитувальник інтерперсональних стосунків Т.Лірі.

Даний опитувальник спрямований на дослідження міжособистісних взаємодій, які мають суттєве значення при взаємодії з іншими людьми. Опитувальник містить 128 запитань, які об'єднані у шкали:

- 1) Владний-лідуючий;
- 2) Прямолінійний-агресивний;

- 3) Недовірливий-скептичний;
- 4) Незалежний-домінуючий;
- 5) Залежний-слухняний
- 6) Співробітництво-конвенційність;
- 7) Покірний-замкнутий;
- 8) Відповідальний-великодушний.

На рівні відповідних балів в кожній октанті проводиться дуга, певна внутрішня частина октанті замальовується. Отримані профільні оцінки наочно показують переважаючий стиль міжособистісних стосунків.

При розробці методики автор виходив із концепції Г.Саллівена, який до розуміння особистості виходив їхнього визначального значення оцінок і думок значимих для даного індивіда оточуючих, під впливом яких і відбувається персоніфікація, тобто формування особистості.

Окрім даних методів можна застосовувати соціоніку, яка дозволить визначити один із 16-ти типів особистості і вказуватиме на неповторність людської індивідуальності. Від того які ознаки із діад будуть характеризувати людини залежить визначення конкретного соціотипу. До цих діад належать: раціональність – ірраціональність; інтроверсія – екстраверсія; інтуїція – сенсорика; етика – логіка. Завдяки соціоніці можна визначити яка творча і програмна функція, на основі чого можна здійснювати індивідуальний підхід до людини і використовувати в практиці колективоутворення, об'єднання людей за інтересами тощо.

Отже, комплекс методів дослідження особистості є надзвичайно великим і саме за аналітичної діяльності психолога та мети дослідження мають обиратися найбільш нормативні способи вивчення.

РОЗДІЛ V. ПСИХОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

5.1. Лідерство як запорука ефективного менеджменту: психологічний та економічний аспекти

Лідерство – це соціально-психологічний аспект, який впливає на процеси згуртованості, взаємодії, позитивного соціально-психологічного клімату в колективі. За допомогою соціометрії можна визначити роль і місце особистості в групі з метою оптимізації стосунків в колективі. Особливу увагу слід звернути на тих осіб, які займають крайні полюси в розподілі результатів дослідження, оскільки лідерам, соціометричним зіркам потрібно надати можливість проявити свій потенціал, а тим, які знехтувані, теж потрібна психолого-педагогічна допомога в плані знаходження свого місця в групі, прийняття групою.

Ми звертаємо увагу, відповідно до теми, саме на феномен лідерства, оскільки дослідження даної проблематики має велике значення, як для розвитку особистості, так і в економічному плані. Людина, яка відповідно до свого потенціалу, сильної нервової системи, високих комунікативних та організаторських здібностей, емоційної стійкості, високого інтелекту та інших якостей, буде ефективною та успішною, коли зможе реалізувати свій особистісний потенціал.

Саме такі керівники потрібні для сучасного суспільства з метою розвитку державної економіки, суспільних процесів, підвищення продуктивності праці на підприємствах, введення вдалого бізнесу.

Сучасні менеджери мають бути орієнтовані не лише на результативність праці, показники, а в першу чергу, на персонал організації чи підприємства.

Знання людського фактору – це перша умова успішного кадрового менеджменту.

Вміння керівника створити сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі, зацікавити роботою працівників, застосувати певні мотиваційні та управлінські методи, виявити свої лідерські здібності, вміння спілкуватися та вирішувати конфліктні ситуації – все це залежить від обраного стилю керівництва і впливає на результативність організації.

Такі дослідники, як Гладунський В., Гончаров А., Кузьмін О. Є. визначають «стиль керівництва» як систему методів впливу керівника на персонал; система методів, способів і форм професійної діяльності менеджера; прояв особистих якостей керівника у стосунках з працівниками, способах вирішення виробничих проблем; це звична манера спілкування керівника з підлеглими, міра зусиль, для впливу на них, мотивувати їх до досягнення цілей організації; це в якійсь мірі звична манера поведінки до підлеглих з метою здійснити вплив на них і спонукати їх до досягнення цілей підприємства. Тобто стиль керівництва трактується як система методів керівництва.

Методи менеджменту керівника мають своєрідне поле застосування, недоліки і плюси, які можуть виявлятися залежно від ситуації в колективі працівників. Мистецтво керівництва полягає в тому, аби в певний час, в певному місці і для даної групи підлеглих підібрати такий комплекс управлінських впливів, який забезпечить максимальну успішність роботи колективу. При цьому на необхідність вибору методів управління накладаються суб'єктивні характеристики ділового спілкування. А це утворює своєрідний тип ділового спілкування з персоналом, який називається стилем керівництва.

Соціальна психологія і менеджмент трактують, що для більшості працівників при отриманні розпоряджень від керівника важливе значення мають фактори такі, як тон, інтонація, стиль звертання, манера поведінки, підібрані слова. Важливо враховувати і обирати ролі, які відповідають компетентності кожного працівника. Конкретний стиль керівництва підкріплений досвідом, фаховими знаннями, системою цінностей менеджера, його темпераментом, тобто якостями, що визначає особистість.

Керівник повинен бути психологом, бо правильно вибраний стиль керівництва підвищує якість і результативність роботи, впливає на ефективність результати діяльності колективу. Поведінка управлінця, його вміння керувати персоналом створює здоровий психологічний клімат в колективі, сприяє розвитку творчої ініціативи підлеглих, що великий виробничий ефект.

Роль стилів керівництва значима, адже вони впливають на показники діяльності підприємства, психологічний клімат в організації, виконавчу дисципліну.

Тому керівництво і лідерство є сполучними функціями менеджменту і пронизують всі управлінські процеси на підприємстві. Методи менеджменту кожного управлінця мають своє застосування, свої мінуси і переваги, які можуть виявлятися залежно від ситуації в групі підлеглих. Керівництво та лідерство є двома важливими, взаємодоповнюючими системами, які мають свої функції та характерні види професійної діяльності, та обидві є необхідними компонентами управління будь-якої організації.

Вміла організація діяльності персоналу організації, підприємства, фірми залежить від особистості менеджера, а саме від його професійної компетентності та спрямованості, управлінських здібностей, комунікативного потенціалу, рис характеру, психофізіологічних якостей тощо.

Ми переконані, що на професійний розвиток менеджера впливають не лише об'єктивні фактори, а саме, характер і особливості професійної діяльності, але і суб'єктивні – особистісні якості, мотивація, рівень самосвідомості, стиль спілкування, стресостійкість тощо.

На сучасному рівні розвитку суспільно-економічних процесів від керівника вимагається гнучко реагувати на постійні зміни, завжди досліджувати, вчитися, поновлювати свій досвід сучасними знаннями, розробками та методами роботи.

Сучасні дослідження свідчать про те, що зниження рівня професійних знань, включених в управлінську діяльність веде до зниження ефективності комунікації керівників, і навпаки.

Компетентний сучасний менеджер повинен постійно турбуватися про своє психічне здоров'я, професійний розвиток, і стосовно цього, повинен вивчати та застосовувати ортобіотику, тобто науку, яка досліджує механізми протистояння негативним станам, зокрема, стресам, способи резистентності до негативних емоцій, службових неприємностей, навчає врівноважено сприймати своїх колег.

Ефективність розвитку особистості менеджера спричинена його психологічним забезпеченням, виявленням продуктивних шляхів вирішення завдань розвитку управлінця. Керівник повинен моделювати етапи свого розвитку, систематично оцінювати свої результати, здійснювати психодіагностику індивідуальних характеристик і причин поведінки свого оточення. Менеджер повинен покращувати свою психологічну компетентність, застосовувати її на практиці, зокрема повинен турбуватися і про свій психічний стан, відвідувати психологічні, релаксаційні заняття, майстер-класи, тренінги тощо.

Пропонуємо звернути увагу на професіограму менеджера, яку запропонував український професор Рибалка В.В. Це наступні професійно-значимі якості, якими повинен володіти керівник:

1. Ділове спілкування (афіліація, тобто потреба у спілкуванні, вміння встановити ділові контакти, встановлювати та підтримувати стосунки, привітність, тактовність, привабливість, здатність до ведення діалогу, потреба в обміні думками, інтерес до співрозмовника, переконливо викладати свої думки, відстоювати власну думку, досягнення компромісів, гнучкість, коректність у спілкуванні, здатність до вивчення людей, здатність до розуміння оцінки, повага до людей, вміння захопити аудиторію, почуття контакту, потреба в співробітництві, відданість колективу, відданість колективу тощо).

2. Ділова спрямованість керівника (організаційна спрямованість, орієнтація на глибокі наукові знання в галузі організації та управління, прагнення досягти творчих результатів у сфері управління, економічна спрямованість, особиста зацікавленість в економічно ефективній діяльності своєї організації, постійна потреба у творчій активності).

3. Риси характеру (заповзятливість, здатність до підприємництва, діловитість, емоційна стабільність в ситуації економічного ризику, оперативність, працелюбність, наполегливість у досягненні мети, моральна повноцінність, інтелігентність, творчість, етичність поведінки, потреба у внутрішній свободі, здоровий глузд).

4. Самосвідомість (підструктура Я) охоплює потребу у самопізнанні своєї особистості, здатність до самоаналізу, почуття власної гідності, вимогливість до себе, потреба в самоорганізації, здатність планувати свою діяльність, здатність до емоційної саморегуляції).

5. Діловий досвід, професійна компетентність менеджера передбачає високий рівень культури, широкий світогляд, розвинуті естетичні почуття, потреба у підвищенні свого фахового рівня, любов до своєї професії, психологічна грамотність, кадрова компетентність, знання економіки, виробничих процесів, професійне зростання.

6. Інтелектуальні, творчі якості менеджера (точність сприймання, розподіл уваги, зосередженість, професійне сприймання, критичний розум, аналітичність мислення, гнучкість, радикалізм, стратегічний розум, діалектичне мислення, практичність).

7. Психофізіологічні якості керівника (властивості нервової системи, чутливість пластичність нервової системи, працездатність).

Отже, лідер, керівник, успішний менеджер мають володіти комплексом психологічних якостей для ефективною професійною діяльністю. Від гармонійності особистості менеджера залежить успішність його професійною реалізації, рівень розвитку підприємства, організації, фірми, задоволеність персоналу.

РОЗДІЛ VI. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

6.1. Раціональні умови і методи підвищення життєдіяльності людини

Особливе місце серед засобів відновлення, які підвищують життєдіяльність людини, посідають раціональне харчування, фармакологічні препарати, лікарські рослини, оксигенотерапія, фізіотерапія, гідро терапія, масаж, використання спеціальних мазей і кремів, загартування.

Здоров'я людини, опірність до несприятливих умов навколишнього середовища, працездатність, здорове довголіття значною мірою залежать від того, наскільки правильно людина харчується. Їжа є важливим фактором забезпечення життєдіяльності людини, росту та розвитку організму, запобігання та лікування хвороб. Вони є не лише джерелом енергетичних ресурсів організму, з її речовин утворюються гормони та ферменти – біологічні регулятори обміну речовин у тканинах.

Принципи раціонального харчування. Організм людини підпорядковується законам термодинаміки. Відповідно до цього сформульовано принципи раціонального харчування:

- Енергетична цінність раціону харчування повинна відповідати енергетичним затратам організму.

- Відповідність хімічного складу їжі фізіологічним потребам організму в харчових продуктах.

- Різноманітність споживаних продуктів.

Дотримання цих принципів робить харчування повноцінним.

Існує правила раціонального харчування:

Підтримувати постійне співвідношення між основними компонентами їжі в пропорції 50: 20: 30. Щоденна потреба калорій має бути розподілена так: 50 % – вуглеводи, 20 % – білки, 30 % – жири.

Дотримуватись правила «25-50-25» (25 % калорій на сніданок, 50 – на обід, 25 – на вечерю).

Вітаміни сприяють підвищенню стійкості організму до несприятливих умов навколишнього середовища, підвищують імунобіологічні реакції та опір організму до інфекційних захворювань. Відомі кілька десятків вітамінів, однак добре вивчені близько двадцяти. Раніше вітаміни позначалися літерами латинського алфавіту, але після глибшого вивчення кожному присвоєно назву, що більш повно відбиває склад та функцію вітамінів в організмі.

Для підтримання працездатності, прискорення процесів відновлення після великих навантажень, за гострої і хронічної втоми, перевтоми, хворобливого стану нині широко застосовують фармакологічні засоби, зокрема препарати рослинного походження.

Серед фармакологічних засобів відновлення працездатності й профілактики перевтоми особливе місце посідають вітаміни. Нестача їх в організмі призводить до зниження працездатності, втомлювання і різних хворобливих станів. Зараз вживають, як звичайно, комплексні вітамінні препарати – полівітаміни.

Крім комплексних вітамінних препаратів, використовуються й окремі вітаміни. Найчастіше вживають аскорбінову кислоту (вітамін С), токоферол ацетат (вітамін Е), морістерол, кальцію пангамат (вітамін В₁₅), піридоксальфосфат (вітамін В₆) та ін.

Фармакологічні засоби відновлення працездатності. Широкий діапазон застосування, який має валеріана, можна окреслити трьома головними напрямками: вплив на стан нервового збудження і перевтоми, нервово безсоння і нервово серцебиття. Для посилення ефекту и поєднують з іншими лікарськими рослинами. Наприклад, за нервової збудливості й перевтоми – з мелісою, при безсонні – з хмелем, за нервового серцебиття – з конвалією.

Лікарські форми валеріани – водні, спиртові й ефірні витяжки, самостійні чи комбіновані, порошки, таблетки тощо. Практика показує, що валеріана є добрим седативом, але треба знати, що її заспокійлива дія настає за точного

дозування. Приймання по 10-20 крапель настоянки має переважно психотерапевтичний ефект. Краще взяти одну кавову ложечку настоянки і дозу при потребі повторити двічі- тричі через півгодини.

Хміль. Легкий седативний засіб з центральнозаспокійливою дією, як і валеріана, але слабше вираженою, із сильнішим снодійним і заспокійливим ефектом на статеву систему. Його вживають за безсоння, нервової гастропатії і сексуального неврозу.

Собача кропива звичайна діє седативно. Подібно до валеріани і в поєднанні з іншими рослинами може застосовуватися за серцевих та інших неврозів, епілепсії.

Меліса лікарська. Є три переважні напрями застосування меліси: нервеве серце, нервовий шлунок і порушення сну. Важливо, щоб доза не була надто мала. Запарюють дві чайні ложки трави склянкою перевареної води. Чай найкраще випивати теплим, підсолоджений медом, після вечері, безпосередньо перед сном.

Лаванда. Квітки лаванди застосовують у комбінації з іншими лікарськими рослинами для лікування безсоння, неврастенії, нервового серцебиття, мігрені, запаморочення тощо.

Первоцвіт лікарський. Поряд з іншими властивостями первоцвіт діє заспокійливо за безсоння, неврозу й епілепсії у поєднанні з іншими травами.

Звіробій звичайний — одна з найуживаніших лікарських рослин, яка виявляє і певну седативну дію, а також добре діє за депресивного стану. Поліпшення настрою під час застосування звіробою настає негайно. Перший ефект виявляється через три тижні, а приймати його треба протягом 2-3 місяців. Шкідливі побічні явища не спостерігались. Звіробій звичайний поліпшує настрій і тому славиться як антидепресивний засіб. Його дія не така сильна, як синтетичних лікувальних засобів (іміпрамін, амітриптилін та ін.), тому й не застосовується за справжніх ендогенних депресій, а саме, при симптоматичних, неврогенних депресіях, вегетативній дистонії, нічних страхах у дітей та нічному сечовиділенні.

Якщо треба підвищити життєдіяльність організму, застосовуються так звані адаптогени (женьшень, елеутерокок, великоголовник), які стимулюють діяльність організму взагалі й підвищують його здатність переносити стреси, втому тощо.

Велику групу тонізуючих речовин становлять сполуки з женьшеня, аралії маньчжурської, заманихи високої, елеутерокока колючого, а також із левзеї, арніки, лимонника китайського, родіоли рожевої й тирличу жовтого. Вони тонізують життєві процеси, нормалізують кровообіг, дихання і травлення і знімають скам'янілість і скутість, зумовлену стресами і спазмами гладеньких м'язів. Ці речовини називають антистресовими, або адаптогенами, тому що вони підвищують здатність людини пристосовуватися до стресових ситуацій.

Для підвищення функціонального стану людини можна використовувати названі нижче лікарські рослини.

Аір тростиновий (лепеха звичайна, татарське зілля, ірниця, шуварник, сашина, гавір) має тонізуючі властивості.

Аралія висока (аралія маньчжурська), *аралія серцевидна* (аралія Шмідта) поліпшують загальний стан, підвищують розумову та фізичну працездатність. Використовують за функціональних розладів нервової системи (особливо таких, що виникли внаслідок тривалої розумової і фізичної перевтоми).

Виноград культурний. Плоди мають загальнозміцнювальну дію, ягоди ефективні при недокрів'ї, виснаженні нервової системи.

Гранатник звичайний (гранат). Свіжі плоди або сік рекомендуються як загальнозміцнювальний засіб.

Гуньба сінна. Насіння вживають як тонізуючий засіб.

Заманиха висока (оплопанакс високий, ехінопанакс високий). Настій підвищує загальну опірність організму до вірусів і мікробів, до несприятливих умов навколишнього середовища (коливання атмосферного тиску, температури повітря тощо). Показаннями до призначення настою з коріння заманихи є розумова й фізична перевтома, серцева недостатність. При вживанні настою

зникають втома і дратівливість, з'являється почуття бадьорості, відновлюється працездатність.

Конюшина повзуча (конюшина біла). Відома як тонізуючий засіб.

Лаванда колоскова. Лавандову олію використовують в ароматерапії (дозоване введення в повітря високоактивних фітонцидних композицій зумовлює загибель дифтерійних бактерій, стрептококів і гноєтворних стафілококів на 80-97 %, забезпечує поліпшення функціонування нервової й серцево-судинної систем, зменшує стомлюваність).

Лимонник китайський. Підвищує розумову й фізичну працездатність, стійкість до несприятливих умов. Показаннями до призначення лимонника китайського є фізична й розумова перевтома, підвищена сонливість, загальне виснаження.

Любка дволиста. Дійовим засобом вважається салеп (речовина із бульб любки дволистої) при загальному виснаженні організму, зумовленому фізичною і розумовою перевтомою.

Енергетичні можливості людини зростають під впливом загартування, фізичні фактори навколишнього середовища стимулюють функції організму за рахунок значних потоків інформації.

Організація всіх фізіологічних процесів у тканинах і органах забезпечується нервовими стимулами від центральної нервової системи, а тому дуже важливо, щоб ця система «заряджалася» інформацією з навколишнього середовища. Саме це й відбувається в процесі дії фізичних факторів навколишнього середовища на організм — інформаційні впливи при цьому надходять в організм у найбільш «чистому» вигляді.

Організм сучасної людини в певному розумінні «витягнутий» із природної сфери. Ми живемо «у футлярах», відмежувавшись від усього багатства природних інформаційних процесів (дихання свіжого вітру, обмивання нашого тіла дощем, променями сонця), численних і особливо корисних інформаційно кліматичних контрастів. Ми втратили майже повністю здатність сприймати дуже корисні впливи навколишнього середовища як

стимулятори Ці впливи стають для нас, внаслідок втрати пристосованості організму, несприятливими для здоров'я факторами. Перепад, температур під час руху повітря (протяг) діє на людину, яка звикла до малорухливого застійного повітря, несприятливим припливом інформації, яку потрібно розподілити на весь організм; зосередження її в певному місці — небезпечно.

Усі ці фактори, життєво необхідні організму саме тому, що організм має в них гостру потребу, стають небезпечними для нього. Організм «відвикає» від них, втрачає адаптацію до них, а звідси – парадоксальний наслідок: нестача того, що так необхідне для організму, призводить до ситуації, коли необхідне стає потенційно небезпечним.

Під загартовуючими факторами розуміють переважно впливи холодом. Проте оздоровчим потенціалом володіють і теплові впливи, звичайно, якщо вони за своєю інтенсивністю не перевищують можливостей організму і при цьому чітко дозуються.

Найбільш суттєвим, що визначає розвиток ефекту загартування, є температурний перепад, який за своєю інтенсивністю і тривалістю повинен бути в таких межах, щоб організм здатний був його компенсувати. Зробить організм це сам чи за допомогою зовнішніх умов (наприклад, теплої душу чи закутування після холодної води, чи ж холодного купання після перебування в сауні) не суттєво; важливо «запустити» механізм загартування.

Отже, серед засобів відновлення, які підвищують життєдіяльність людини, виділяють раціональне харчування, фармакологічні препарати, лікарські рослини, оксигенотерапія, фізіотерапія, гідро терапія, масаж, використання спеціальних мазей і кремів, загартування.

6.2. Класифікація джерел небезпеки, небезпечних та шкідливих факторів

Небезпека – центральне поняття БЖД під яким розуміють будь-які явища, процеси, об'єкти, властивості предметів, здатні у певних умовах наносити шкоду здоров'ю людини.

Кількість ознак, що характеризують небезпеку, може бути збільшена або зменшена у залежності від мети аналізу. Дане визначення небезпеки у БЖД поглинає існуючі стандартні поняття (небезпечні та шкідливі виробничі фактори), тому що є більш об'ємним, таким, що ураховує всі форми діяльності.

Небезпеку зберігають всі системи, що мають енергію, хімічно та біологічно активні компоненти, а також характеристики, що не відповідають умовам життєдіяльності людини.

Небезпеки носять потенційний (можливий, прихований) характер. Актуалізація небезпек відбувається за певних умов, які іменуються причинами. Ознаками, що визначають небезпеку, є: загроза для життя, можливість нанесення шкоди здоров'ю; порушення умов нормального функціонування органів та систем людини. Небезпека – поняття відносне.

Номенклатура – система назв, термінів, що застосовуються у якій-небудь галузі науки, техніки. У теорії БЖД доцільно виділити кілька рівнів номенклатури: загальну, локальну, галузеву, місцеву (для окремих об'єктів) та ін.

До загальної номенклатури відносять усі види небезпек: алкоголь, аномальна температура повітря, аномальна вологість повітря, аномальна рухомість повітря, аномальний барометричний тиск, арборициди, аномальне освітлення, аномальна іонізація повітря, вакуум, вибух, вибухові речовини, вібрація, вода, частини машини, що обертаються, висота, гази, гербіциди, глибина, гіподинамія, гіпокінезія, ожеледь, гарячі поверхні, динамічні перевантаження, дощ, дим, предмети, що рухаються, їдкі речовини, захворювання, замкнутий об'єм, надлишковий тиск у резервуарах, інфразвук,

інфрачервоне випромінювання, іскри, хитавиця, кінетична енергія, корозія, лазерне випромінювання, листопад, магнітні поля, мікроорганізми, медикаменти, метеорити, блискавки (грози), монотонність, порушення газового складу повітря, повінь, накип, недостатня міцність, нерівні поверхні, неправильні дії персоналу, вогнебезпечні речовини, вогонь, зброя (вогнепальна, холодна та ін.), гострі предмети (колючі, ріжучі), отруєння, помилкові дії людей, охолоджені поверхні, падіння (без встановленої причини), пара, перевантаження машин та механізмів, перенапряга аналізаторів, пестициди, підвищена яскравість світла пожежа, психологічна несумісність, пульсація світлового потоку, пил, робоча поза, радіація, резонанс, сенсорна деривація, швидкість руху та обертання, слизька поверхня, снігопад, сонячна активність, сонце (сонячний удар), сонливість, статичні перевантаження, статична електрика, тайфуни, струм високої частоти, туман, ударна хвиля, ультразвук, ультрафіолетове випромінювання, розумове перевантаження, ураган, прискорення, втома, шум, електромагнітне поле, емоційний стрес, емоційне перевантаження, отруйні речовини тощо.

Номенклатура, тобто перелік можливих небезпек, налічує понад 150 найменувань.

Під час виконання конкретних досліджень складається номенклатура небезпек для окремих об'єктів (виробництв, цехів, робочих місць, процесів, професій тощо)

Корисність номенклатур полягає в тому, що вони містять повний перелік потенційних небезпек та полегшують процес ідентифікації. Процедура складання номенклатури має профілактичне спрямування.

Таксономія – наука про класифікацію та систематизацію складних явищ, понять, об'єктів. Оскільки небезпека є поняттям складним, ієрархічним, таким, що має багато ознак, то класифікація та систематизація їх виконує важливу роль в організації наукового знання в галузі безпеки діяльності, дає змогу глибше пізнати природу небезпеки.

Досконала, достатньо повна таксономія небезпек поки що не розроблена.

Залежно від конкретних потреб існують різні системи класифікації – за джерелом походження, локалізацією, наслідками, збитками, сферою прояву, структурою, характером впливу на людину тощо.

За джерелом походження розрізняють 6 груп небезпек: природні, техногенні, антропогенні, екологічні, соціальні, біологічні.

За характером дії на людину небезпеки можна поділити на групи: фізичні, хімічні, біологічні, психофізіологічні (ГОСТ 12.0.003-74)

За часом виявлення поганих наслідків небезпеки діляться на імпульсивні та кумулятивні.

За локалізацією небезпеки бувають: пов'язані із літосферою, гідросферою, атмосферою, космосом.

За наслідками, що спричинили: втома, захворювання, травми, аварії, пожежі, летальні наслідки та ін.

За нанесені збитками: соціальні, технічні, екологічний, економічні.

Сфери прояву небезпек: побутова, спортивна, дорожньо-транспортна, виробнича, військова та ін.

За структурою (будовою) небезпеки діляться на прості та похідні, що породжуються взаємодією простих.

За енергією, що реалізується, небезпеки діляться на активні та пасивні.

Така класифікація майже збігається з класифікацією надзвичайних ситуацій, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України, згідно з якою надзвичайні ситуації (НС) на території України поділяються на: НС техногенного, НС природного, НС соціально-політичного та НС воєнного характеру.

З такою класифікацією узгоджується класифікація небезпечних та шкідливих виробничих факторів, встановлена ГОСТ 12.0.003-74.

Природні джерела небезпеки – це природні об'єкти, явища природи та стихійні лиха, які становлять загрозу для життя чи здоров'я людини (землетруси, зсуви, селі, вулкани, повені, снігові лавини, шторми, урагани, зливи, град, тумани, ожеледі, блискавки, астероїди, сонячне та космічне

випромінювання, небезпечні рослини, тварини, риби, комахи, грибки, бактерії, віруси, заразні хвороби тварин та рослин).

Техногенні джерела небезпеки – це передусім небезпеки, пов'язані з використанням транспортних засобів, з експлуатацією підйимально-транспортного обладнання, використанням горючих, легкозаймистих і вибухонебезпечних речовин та матеріалів, з використанням процесів, що відбуваються при підвищених температурах та підвищеному тиску, з використанням електричної енергії, хімічних речовин, різних видів випромінювання (іонізуючого, електромагнітного, акустичного).

До соціальних джерел небезпек належать небезпеки, викликані низьким духовним та культурним рівнем: бродяжництво, проституція, пияцтво, алкоголізм, злочинність тощо. Першоджерелами цих небезпек є незадовільний матеріальний стан, погані умови проживання, страйки, повстання, революції, конфліктні ситуації на міжнаціональному, етнічному, расовому чи релігійному ґрунті.

Джерелами політичних небезпек є конфлікти на міжнаціональному та міждержавному рівнях, духовне гноблення, політичний тероризм, ідеологічні, міжпартійні, міжконфесійні та збройні конфлікти, війни.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) визнає два основні компоненти безпеки особи: «захист від несподіваних і згубних порушень нашого повсякденного способу життя», (відома як «свобода від страху») і «захист від постійних погроз голоду, хвороб, злочинів і придушення» (відома як «свобода від злиднів»). Не можна захистити світ від воєн, якщо люди не будуть в безпеці у себе удома, на своїх робочих місцях, в повсякденному житті.

Більшість джерел небезпек мають комбінований характер, наприклад, природно-техногенні небезпеки – смог, кислотні дощі, пилові бурі, зменшення родючості ґрунтів, виникнення пустель та інші явища, породжені людською діяльністю; природно-соціальні небезпеки – химерні етноси, наркоманія, епідемії інфекційних захворювань, венеричні захворювання та інші;

Соціально-техногенні небезпеки – професійна захворюваність, професійний травматизм, психічні відхилення та захворювання, викликані виробничою діяльністю, масові психічні відхилення та захворювання, викликані впливом на свідомість і підсвідомість засобами масової інформації та спеціальними технічними засобами, токсикоманія.

Залежно від наслідків впливу конкретних вражаючих факторів на організм людини вони в деяких випадках (наприклад, в охороні праці) поділяються на шкідливі та небезпечні.

Шкідливі фактори – чинники життєвого середовища, які призводять до погіршення самопочуття, зниження працездатності, захворювання і навіть до смерті як наслідку захворювання.

Небезпечні фактори – чинники життєвого середовища, які призводять до травм, опіків, обморожень, інших пошкоджень організму або окремих його органів і навіть до раптової смерті.

За характером та природою впливу всі небезпечні та шкідливі фактори поділяються на чотири групи: фізичні, хімічні, біологічні та психофізіологічні.

До пасивних відносяться небезпеки, що активуються за рахунок енергії, носієм якої є сама людина. Це гострі (колючі та ріжучі) нерухомі елементи; нерівності поверхні, по якій пересувається людина; ухили, підйоми; незначне тертя між поверхнями, що стикаються та ін.

Розрізняють апріорні ознаки (передвісники) небезпеки та апостеріорні (сліди) ознаки небезпек.

Небезпеки носять потенційний, тобто прихований характер.

Під ідентифікацією розуміють процес виявлення та встановлення кількісних, часових, просторових та інших характеристик, необхідних і достатніх для розробки профілактичних та оперативних заходів, спрямованих на забезпечення життєдіяльності.

У процесі ідентифікації виявляються номенклатура небезпек, імовірність їх прояву, просторова локалізація (координати), можлива шкода та інші параметри, необхідні для вирішення конкретного завдання.

Головне в ідентифікації полягає у встановленні можливих причин прояву небезпеки. Повністю ідентифікувати небезпеку дуже важко. Наприклад, причини деяких аварій та катастроф залишаються нез'ясованими довгі роки або назавжди.

Умови, за яких реалізуються потенційні небезпеки, називаються причинами. Іншими словами, причини характеризують сукупність обставин, завдяки яким небезпеки проявляються і викликають ті або інші небажані наслідки, збитки.

Форми збитків, або небажані наслідки, різні: травми різної тяжкості, захворювання, які визначаються сучасними методами, шкода, що завдається навколишньому середовищу тощо.

Небезпека, причини, наслідки є основними характеристиками таких подій, як нещасний випадок, надзвичайна ситуація, пожежа тощо.

Найрозповсюдженішою оцінкою небезпеки є ризик – кількісна оцінка небезпеки. Визначається як частота або імовірність виникнення однієї події під час настання іншої. Звичайно це безрозмірна величина, що лежить у межах від 0 до 1. Може визначатися й іншими зручними способами. В Україні у сучасній технічній літературі з безпеки це поняття поки що не дістало відповідного визнання. В. Маршалл дає таке визначення: ризик – частота реалізації небезпек.

Розрізняють індивідуальний та соціальний ризик. Індивідуальний ризик характеризує небезпеку певного виду для окремого індивіда.

Соціальний (точніше – груповий) ризик – це ризик для групи людей. Соціальний ризик – це залежність між частотою подій та кількістю уражених при цьому людей.

Отже, є різні джерела небезпечних та шкідливих факторів для життя і здоров'я людини, знання яких дозволить уникати їхньої дії та застосовувати відповідні заходи.

VII. ЕКОЛОГІЯ

7.1. Загальна характеристика повітряного середовища та його вплив на психічний та інтелектуальний розвиток людини

На здоров'я людини, її самопочуття, психічний стан, її інтелектуальний розвиток, працездатність тощо впливає хімічний склад повітря, його фізичні властивості (температура, вологість, рухомість, тиск), а також наявність в ньому забруднень у вигляді пилу, газу, патогенних мікроорганізмів, теплоти тощо.

Повітряне середовище може бути сприятливим, несприятливим або навіть небезпечним.

Умови внутрішнього середовища виробничих приміщень визначаються поєднанням температури, відносної вологості та швидкості руху повітря, температури поверхонь, що оточують людину та інтенсивності теплового (інфрачервоного) опромінення [31].

Властивість організму підтримувати тепловий баланс з навколишнім середовищем називається терморегуляцією.

Теплообмін організму з середовищем здійснюється за рахунок:

- конвекції;
- випромінювання;
- випаровування поту;
- теплопередачі;
- дихання.

Порушення теплообміну веде до перегрівання або до охолодження організму, що негативно впливає на стан здоров'я і продуктивність праці.

Збільшення рухомості повітря при підвищених температурах покращує терморегуляцію організму, а при знижених - збільшує тепловіддачу, що веде до переохолодження.

Підвищена вологість повітря при високих температурах затрудняє випаровування поту з поверхні шкіри, а при низьких температурах – посилює тепловіддачу. При дії високої температури можливе перегрівання організму: підвищується температура тіла, сильне потовиділення, частішає пульс і дихання, запаморочення (голови), можлива поява судом і виникнення теплового удару (температура тіла підвищується до 40-41°C). При низьких температурах можливі простудні захворювання [9].

Для створення нормальних умов виробничої діяльності необхідно забезпечити не лише комфортні метеорологічні умови, а й необхідну чистоту повітря. Внаслідок виробничої діяльності у повітряне середовище приміщень можуть надходити різноманітні шкідливі речовини, що використовуються в технологічних процесах. Шкідлива, речовина – це речовина, що контактуючи з організмом людини, може викликати захворювання чи відхилення у стані здоров'я як під час впливу речовини, так і в подальший період життя теперішнього і наступних поколінь.

Шкідливі речовини можуть потрапити в організм людини через органи дихання, органи травлення, а також шкіру та слизові оболонки. Через дихальні шляхи потрапляють пари, газо- та пилоподібні речовини, а через шкіру переважно рідини. Через шлунково-кишкові шляхи потрапляють речовини під час ковтання, або при внесенні їх у рот забрудненими руками.

Шкідливі речовини, що потрапили тим, чи іншим шляхом у організм можуть викликати отруєння (гострі чи хронічні). Ступінь отруєння залежить від токсичності речовин, їх кількості, часу дії, шляху, яким вони потрапили в організм, метеорологічних умов, індивідуальних особливостей організму та ін. Гострі отруєння виникають у результаті одноразової дії великих доз шкідливих речовин (чадний газ, метан, сірководень тощо). Хронічні отруєння розвиваються внаслідок тривалої дії на людину невеликих концентрацій шкідливих речовин (свинець, ртуть, марганець тощо). Шкідливі речовини потрапивши в організм розподіляються в ньому нерівномірно. Найбільша кількість свинцю накопичується в кістках, фтору – в зубах, марганцю в печінці і

т. п. Такі речовини мають властивість утворювати в організмі так зване «депо» і затримуватись у ньому тривалий час. При хронічному отруєнні шкідливі речовини можуть не лише накопичуватись в організмі (матеріальна кумуляція), але й викликати «накопичення» функціональних ефектів (функціональна кумуляція).

В санітарно-гігієнічній практиці прийнято поділяти шкідливі речовини на хімічні речовини та промисловий пил.

Хімічні речовини (шкідливі та небезпечні) відповідно до ГОСТ 12.0.003-74 за характером впливу на організм людини поділяються на:

- загальнотоксичні, що викликають отруєння всього організму (ртуть, оксид вуглецю, толуол, анілін та ін.);
- подразнювальні, що викликають подразнення дихальних шляхів та слизових оболонок (хлор, аміак, сірководень, озон та ін.);
- сенсibiliзуючі, що діють як алергени (альдегіди, розчинники та лаки на основі нітросполук та ін.);
- канцерогенні, що викликають ракові захворювання (ароматичні вуглеводні, аміносполуки, азбест та ін.);
- мутагенні, що викликають зміни спадкової інформації (свинець, радіоактивні речовини, формальдегід та ін.);
- такі, що впливають на репродуктивну (відтворення потомства) функцію (бензол, свинець, марганець, нікотин та ін.) [31].

Слід зазначити, що існують й інші різновиди класифікацій шкідливих речовин: за переважаючою дією на певні органи чи системи людини (серцеві, кишково-шлункові, печінкові, ниркові і т. д.), за основною шкідливою дією (задушливі, наркотичні, подразнювальні і т. д.), за тривалістю дії (летальні, тимчасові, короткочасні) та ін.

Виробничий пил може здійснювати на людину фіброгенну дію, при якій у легенях відбувається-розростання сполучних тканин, що порушує нормальну будову та функцію органу. Шкідливість виробничого пилу зумовлена його

здатністю викликати професійні захворювання легень, у першу чергу пневмоконіози.

Уражаюча дія пилу, в основному, визначається дисперсністю (розміром) частинок пилу, їх формою та твердістю, волокнистістю, питомою поверхнею і т. п.

Необхідно враховувати, що у виробничих умовах працівники, як правило, зазнають одночасного впливу кількох шкідливих речовин у тому числі й пилу. При цьому їхня спільна дія може бути взаємопідсиленою, взаємопослабленою чи «незалежною». На дію шкідливих речовин впливають також інші шкідливі і небезпечні чинники. Наприклад, підвищена температура і вологість як і значне м'язове напруження, в більшості випадків підсилюють дію шкідливих речовин.

Суттєве значення мають індивідуальні особливості людини. З огляду на це для робітників, які працюють у шкідливих умовах проводяться обов'язкові попередні (при прийнятті на роботу) та періодичні (1 раз на 3, 6, 12 та 24 місяці, залежно від токсичності речовин) медичні огляди.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В ході теоретичного аналізу проблеми дослідження з'ясовано, що у підлітковому віці відбуваються бурхливі зміни не лише у фізичному та фізіологічному планах, але і в особистісному, а саме мають місце розвиток самосвідомості, самооцінки, спонукальної сфери, виникає почуття дорослості, бажання самоутверджуватися.

Для підлітка провідною діяльністю є інтимно-особистісне спілкування з ровесниками, тому для них важливе значення соціальне оточення, атмосфера в класі та соціометричний статус, який визначає ставлення, оцінку ровесниками та міжособистісні стосунки між ними. З'ясовано що соціальний статус залежить від особистісних конструктів і визначає психологічну атмосферу в учнівському колективі.

Обґрунтовано, що у групі фактор соціально-психологічної підструктури особистості, як значущий компонент інтерактивних процесів у групі називають соціометричним статусом. Це об'єктивне становище яке посідає особистість у форматі між персональних взаємин; це ознака індивідуальності як представника соціометричного утворення – обіймати певний просторовий локус в співіснуванні з іншими складовими.

З'ясовано, що саме концепція соціометричного дослідження стосується вивчення емоційної складової, міжособистісних комунікацій та психологічний клімат, що понує у групі; яке відношення членів між собою і визначення впливу на згуртованість усього колективу.

Підкреслено, що у період дорослішання найзначнішим видом діяльності є спілкування з ровесниками, у якому формуються провідні способи міжособистісного спілкування і тактовного поводження з ровесниками. Прийняття групою задоволення афіліативних потреб в спілкуванні з ровесниками включеність в зачиму активність, визначає групу надзвичайно значущою і цінною для підлітка. Від успішності старшого школяра в міжособистісних стосунках за ровесниками залежить напрям його особистісного розвитку.

Для дослідження зв'язку між соціометричним статусом та особистісним становлення підлітка нами було використано комплекс взаємодоповнюючих психодіагностичних методів: соціометричний метод, 16-ти факторний особистісний Р. Кеттелла, опитувальник «Комунікативні і організаторські здібності», опитувальник «Особистісний диференціал».

Опрацювавши результати методики «Соціометричний статус», вибірку якої склали 83 учні, було виявлено 8,4% лідерів, 37,3% учнів перебувають у статусі бажаних, і 44,6 % – індіферентних, 12 % – ізольованих.

Емпірично досліджено, що підлітки посідають різне становище в міжособистісних стосунках та відповідно до статусу яким володіють у них з'являється відповідний тип відносин з оточуючими.

Відзначено що лідери є сильними особистостями, впевнені у собі, з високим рівнем вербальних здібностей, екстравертовані, автономні, самостійні у справах. Провідними умовами їх життєдіяльності є насичене контактами спілкування, бажання до нових знайомств, розширення кола знайомих, легкість адаптації у нових компаніях, розкутість і невимушеність у них, відсутність бар'єрів розпочати розмову, знання власних переваг, здібностей, і прагнення до саморозвитку. Учні в статусі «бажаних» наділені соціальними позитивними якостями, як і лідери, проте мешою мірою.

«Індіференті» учасники дослідження рідко бувають об'єктом уваги однокласників і характеризуються низьким рівнем розвитку особистісних якостей. Найбільшу тривогу для фахівців які здійснюють психолого-педагогічні впливи, становлять «ізольовані», іншими словами, аутсайдері у яких низький рівень комунікативного потенціалу, неадекватна самооцінка, вони закриті в собі, інтровертовані, важко пристосовуються до нових умов, багато часу проводять на самоті. Зазвичай аутсайдер має низький рівень особистісного розвитку, тому вони є об'єктом пристрасної уваги практикуючого психолога, з метою корекції несформованих якостей.

Встановлено, що становище підростаючої особистості у класному колективі залежить від багатьох особистісних характеристик, і навпаки, від особистості залежить її соціальний статус, прийняття групою.

З'ясовано, що чим вищий рівень комунікативних здібностей, тим вищий соціальний статус підлітка.

Емпірично досліджено, що «зірки» колективу характеризуються високим рівнем самоповаги, доміантністю, екстравертованістю, незалежністю суджень та поведінки, здатністю протистояти обставинам, високим рівнем особистісного розвитку.

Аналізуючи соціометричний статус старших підлітків та результати особистісних методик, відзначаємо, що для осіб з високим статусом характерні: комунікабельність, емоційна виразність, експресивність, радикалізм, нонконформізм, сміливість, впевненість в собі. І навпаки, знехтувані та ізольовані учні, здебільшого характеризувалися замкнутістю, невпевненістю, тривожністю, боязкістю, конформізмом, напруженістю, високою нормативністю поведінки тощо.

Результати проведеного дослідження підтверджують припущення про те, що соціометричний статус детермінується рівнем розвитку особистісних структур, і навпаки.

Щодо оптимізації у кооперації з найближчим оточенням мають забезпечити доброзичливі стосунки, сприятливу для розвитку атмосферу підростаючої особистості.

Доведено, що соціально-психологічний тренінг є високоефективним психологічним інструментом покращення соціально-психологічного клімату в класному колективі та способом самовдосконалення та саморозвитку особистості учнів, методом самопізнання, самореалізації, корекції неадекватної самоповаги, і покращення соціометричного статусу, який є індикатором розвитку особистості та рівня міжособистісним відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г.М. Андреева. – М: Изд-во МГУ, 1980. – 212с.
2. Андреева Г. М. Современная социальная психология на Западе / Г. М. Андреева, Н.Н. Богомолова, Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 236с.
3. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе / Н.П. Аникеева. – М.: Просвещение, 1989. – 224с.
4. Аронсон Э. Общественное животное / Э. Аронсон. – М., 1998. – 206с.
5. Белкин П.Г. Социальная психология научного коллектива / П.Г. Белкин, Е.Н. Емельянова, М.А. Иванов. – М., Наука. 1987. – 214с.
6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І.Д. Бех– К.: ІЗМН, 1998. – 240 с.
7. Битянова М. Як виміряти відносини в класі: Соціометричний метод в шкільній практиці / М. Битянова. – М.: ТОВ «Чисті ставки», 2005. – 32 с.
8. Битянова М. Відносини в класі: Соціометричний метод в шкільній практиці / М. Битянова. - М.: ТОВ «Чисті ставки», 2005. - 62 с.
9. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М., 1968, с. 294.
10. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Л.С. Виготський. – Під ред. В.В. Давидова. – М.: Педагогіка, 1991. – 480 с.
11. Вікова психологія: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К.: Академвидав, 2009. – 360 с.
12. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін 2-ге вид. – К.: Каравела, 2008. – 400 с.
13. Вікова та педагогічна психологія: Підручник для студентів пед. ін-тів / В.В. Давидов, Т.В. Драгунова, Л.Б. Ітельсон та ін. / Під ред А.В. Петровського. – 2-е вид. – М.: Освіта, 1979. – 288с.
14. Возрастная и педагогическая психология: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 21 «Педагогика и методика навч. обучения» /

- М.В. Матюшина, Т. С. Михальчик, Н. Ф. Прокина и др.: Под ред. М.В. Тамизо и др. – М.: Просвещение, 1984. – 256 с.
15. Выготский Л. С. Педология подростка / Л.С. Выготский. – Собр. соч. в 6-ти т., Т. 4. Детская психология. – М.: Педагогика, 1984. – С. 5-242.
16. Донцов А.И. Психология коллектива. Методологические проблемы исследования / А.И. Донцов. – М.: Узд-во МГУ, 1984. – 208с.
17. Кільчицька Є.І. Положення підлітка в різних колективах і його поведінка / Дитина в системі колективних відносин / Є.І. Кільчицька. – М.: 1972. – 142 с.
18. Коломинский Я.Л. Психологія взаємин у малих групах. Навчальний посібник / Я.Л. Коломинский. – 2-е видання. – Мінськ: Тетра Системс, 2000. – 247 с.
19. Коломинський Я.Л. Психологія взаимоотношень в малих групах / Я.Л. Коломинський – М., Узд-во МГУ, 1976. – 146с.
20. Кондратьев М.Ю. Складові авторитету / М.Ю. Кондратьев. – М.: Знання, 1988. – 80 с.
21. Корнев М.Н. Соціальна психологія: Підручник / М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко. – К.:Либідь, 1995. – 304с.
22. Короткий психологічний словник / Укл. Л.А. Карпенко; під заг. ред. А.В. Петровського, М.Г. Ярошевського. – М., 1995. – 95 с.
23. Корчак Я. Педагогічна спадщина / Я. Корчак. – М., 1986.
24. Краковский А. П. О подростках / А.П. Краковский. – М., 1970. – 300 с.
25. Кричевский Р.Л. Психология малой группы / Р.Л. Кричевский, Е.М. Дубовская. – М.: Узд-во МГУ, 1991. – 207с.
26. Кричевський Р.Л. Дубовська Є.М. Психологія малої групи: теоретичний і прикладний аспекти / Р.Л. Кричевський, Є.М. Дубовська. – К., 1994. – 231 с.
27. Макаренко А.С. Трудове виховання / А.С. Макаренко. – К., 1977. – 236 с.
28. Маркова А.К. Психологія праці вчителя / А.К. Маркова. – М., 1993. – 215 с.
29. Морено Я. Експериментальний метод і наука про суспільство / Я. Морено. – К., Академічний проект, 2001. – 142 с.

30. Мудрик А.В. Вчитель: майстерність і натхнення / А.В. Мудрик. – М., 1986. – 165 с.
31. Мухіна В.С. Вікова психологія / В.С. Мухіна. –К: Академія, 1997. – 262 с.
32. Немов Р.С. Загальні основи психології / Р.С. Немов. – посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів. У 2 кн. Кн. 1. – М.: Просвіта: Владос, 1994. – 576 с.
33. Немов Р.С. Путь к коллективу. Книга для учителей о психологии ученического коллектива / Р.С. Немов, А.Г. Киригин. – М.: Педагогика, 1988. – 145с.
34. Ночевнік М.М. Людське спілкування / М.М. Ночевнік. – М., Просвітництво, 1986. – 132 с.
35. Орбан–Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навч. Посібник / Л.Е. Орбан–Лембрик. – Київ: Академвидав, 2003. – 448с.
36. Паригын Б.Д. Социальная психология / Б.Д. Паригын. – СПб, 1999. – 354с.
37. Паригын Б.Д. Соціально-психологический климат коллектива. Пути и методы изучения / Б.Д. Паригын. – Л.: Наука,1982. – 192с.
38. Петровський А.В. Введение в психологию / А.В. Петровський. – М.: Академия, 1995. – 246 с.
39. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровський. – М., 1982. – 268с.
40. Петровський А.В. Особистість, діяльність, колектив / А.В. Петровський. – М., 1982. – 243 с.
41. Петровський А.В. Социальная психология коллектива / А.В. Петровський, В.В. Шпалинский. – М.: Просвещение, 1978. – 176с.
42. Платонов Ю.П. Психология коллективной деятельности. Теоретико – методологический аспект / Ю.П. Платонов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 184с.
43. Практикум із загальної, експериментальної і прикладної психології. Навч. посібник / В.Д. Балін, В.К. Гайда, В.К. Гербачевського и др. // За заг. ред. А.А. Крилова, С.А. Манічева. – СПб: «Питер», 2000. – 560 с.
44. Психология человека от рождения и до смерти / Под ред.. А. Реана. – СПб.: Прайм–СВРОЗНАК, 2002. – 656 с.

45. Психологія і вчитель / Пер з англ. Г. Мюнстерберг; А.А. Громбах. - 3-е изд. – М.: Досконалість, 1997. – 320 с.
46. Реан А.А. Соціальна педагогічна психологія / А.А. Реан, Я.Л. Коломінський. – СПб.: «Питер», 1999. – 416 с.
47. Робер М.А. Психология индивида и группы / М.А. Робер, Ф. Тильман, Пер. с франц. – М.: Прогресс, 1988. – 342с.
48. Рогов Е.И. Настольная книга практичного психолога в образовании: учеб. пособие. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 529 с.
49. Сузікова Б. Теорія і практика вікової психокорекції / Б. Сузікова. – Суми 2006. – 232 с.
50. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Академия. – 1994. – 168с.
51. Столяренко Л.Д., Самигин С.И. Психология и педагогика в вопросах и ответах. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 576 с.
52. Сухомлинський В.А. Про Виховання / В.А. Сухомлинський. – 4-е вид. - М.: Політвидав, 1982. – 270 с.
53. Шапарь В.Б. Методы социальной психологии / В.Б. Шапарь. – Ростов-на-Дону, 2003. – 426 с.
54. Шаповаленко И. В. Возрастная психология / И.В. Шаповаленко. – М.: Тордарики, 2004. – 349 с.
55. Шихирев П. Современная социальная психология / П. Шихирев. – М.: ИПРАМ, 2000. – 448с.
56. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский. – М.: Прогресс, 1970. – 284с.
57. Fox, J. (ed.) (1987) *The Essential Moreno: Writings on Psychodrama, Group Method, and Spontaneity* by J. L. Moreno, M.D., New York: Springer Publishing Company, Inc. – 264 p.
58. Moreno, J. L. (1985) *The Autobiography of J. L. Moreno M.D.* — Moreno Archives, Harvard University, Boston, USA. – 146 p.
59. Moreno, J. L., Moreno, Z. T. and Moreno, Jonathan (1964). *The First Psychodramatic Family.* — New York: Beacon House. – 136 p.

60. Cattell R. *Abilities: Their Structure, Growth and Action*. – NY.: Houghton, 1971.

МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ “КОМУНІКАТИВНИХ ТА ОРГАНІЗАТОРСЬКИХ ЗДІБНОСТЕЙ” (КОС – 2)

Дана методика призначена для виявлення комунікативних та організаторських схильностей особистості (вміння чітко та швидко налагоджувати ділові та товариські контакти з людьми, бажання розширити контакти, участь у групових заходах, вміння впливати на людей, їхнє бачення, проявляти ініціативу тощо). Методика складається із 40 запитань на кожне з яких досліджуваний повинен дати відповідь “так” або “ні”. Час виконання методики - 10-15 хв. При цьому окремо визначається рівень комунікативних і організаторських здібностей.

ІНСТРУКЦІЯ. Дайте відповідь “так” або “ні” на поставлені нижче запитання.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Чи є у Вас потяг до вивчення різних людей та встановлення з ними знайомств?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго турбує Вас почуття образи, що спричинив Вам хто-небудь з товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися у критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтесь?
6. Чи часто Вам вдається прихилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книжками або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Вам від них відмовитися?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старшими за Вас?
10. Чи любите Ви придумувати і організовувати із своїми товаришами різноманітні ігри та розваги?
11. Чи важко Вам включатися у нові для Вас компанії (колективи)?
12. Чи часто Ви відкладаєте на майбутнє справи, які слід було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли у відповідності з Вашою думкою?
15. Чи важко Вам освоюватися у новому колективі?
16. Правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, та обов'язків?

17. Чи прагнете Ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися і поспілкуватися з незнайомою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ Ви берете ініціативу в свої руки?
19. Чи дратують Вас оточуючі люди, чи виникає у Вас бажання побути на самоті?
20. Чи правда, що Ви, як правило, погано орієнтуєтесь у незнайомій для Вас обстановці?
21. Чи подобається Вам постійно знаходитися серед людей?
22. Чи виникає у Вас відчуття дискомфорту, якщо Вам не вдається завершити розпочату справу?
23. Чи важко Вам проявляти ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?
24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від постійного спілкування з друзями?
25. Чи подобається Вам брати участь у колективних іграх?
26. Чи часто Ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які зачіпають інтереси Ваших друзів?
27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих?
28. Чи правда, що Ви не прагнете до того, щоб довести істинність своїх дій чи слів?
29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення у незнайоме товариство?
30. Чи берете Ви участь у громадському житті вузу, фірми ?
31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?
32. Чи вірно, що Ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо його не одразу прийняли друзі?
33. Чи відчуваєте Ви себе комфортно, потрапивши у незнайому компанію?
34. Чи охоче Ви приступаєте до організації різних заходів для своїх товаришів?
35. Чи правда, що Ви губитеся, коли треба говорити щось великій кількості людей?
36. Чи часто Ви спізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?
37. У Вас багато друзів?
38. Чи часто Ви буваєте у центрі уваги своїх друзів?
39. Ви відчуваєте дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?
40. Чи правда, що Ви не дуже впевнено почуваєтесь в оточенні великої групи своїх друзів?

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТУ

Для обробки даних за методикою «КОС-2»:

КОМУНІКАТИВНІ /+/
Так 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.

ЗДІБНОСТІ /-/
Ні 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ /+/ 38	Так 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34,
ЗДІБНОСТІ	/-/ Ні 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Дальше підраховується кількість співпадаючих з ключем відповідей по кожному розділу методики. Оцінюючий коефіцієнт (К) комунікативних або організаторських здібностей виражений через відношення кількості співпадаючих відповідей по кожному розділу до максимально можливої кількості відповідей, що співпали:

$$K = x/20,$$

де,

К - величина оцінюючого коефіцієнту;

x - кількість відповідей, що співпали з ключем.

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських здібностей, близькі до 0 - про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (К) - це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, у яких тому чи іншому діапазону кількісних показників К відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що співпали, виявилась 19 за шкалою комунікативних здібностей і 16 за шкалою організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо за формулою 1:

$$K_k = 19/20 = 0,95 \text{ й } K_o = 16/20 = 0,8$$

Якщо Ви отримали оцінку «1», то Вам характерний досить низький рівень виявлення здібностей до комунікативної та організаційної діяльності.

Для тих, хто отримав **оцінку «2»**, розвиток комунікативних та організаторських здібностей знаходиться на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, відчуваєте скуто в новій компанії, колективі, надаєте перевагу проведенню вільного часу на самоті, обмежуєте свої знайомства, переживаєте труднощі при встановленні контактів з людьми і, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуєтесь в незнайомій ситуації, не відстоюєте свою думку, важко переживаєте образи. Виявлення ініціативи в громадській діяльності досить занижене, у багатьох справах Ви уникаєте прийняття самостійних рішень.

Якщо Ви отримали оцінку «3», то для Вас характерний середній рівень виявлення комунікативних та організаторських здібностей. Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств, відстоюєте свою думку, плануєте роботу. Однак, «потенціал» цих здібностей не відрізняється високою стійкістю. У майбутньому Ви потребуєте серйозної і планомірної роботи по формуванню і розвитку комунікативних та організаторських здібностей.

Якщо Ви отримали оцінку «4», то Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем виявлення комунікативних та організаторських здібностей. Ви не губитесь у новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтесь

розширити коло знайомих, займаєтесь громадською діяльністю, допомагаєте близьким, друзям, виявляєте ініціативу в спілкуванні, із задоволенням приймаєте участь в організації громадських заходів, здатні берете самостійне рішення в екстремальній ситуації.

Якщо Ви отримали оцінку «5», то Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем виявлення комунікативних та організаторських здібностей, для Вас характерні швидка орієнтація у важких ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваете себе в незнайомій компанії, любите і вмієте організовувати різноманітні ігри, колективні справи.

При інтерпретації отриманих даних потрібно пам'ятати, що вони лише констатують наявний рівень комунікативних та організаторських здібностей у даний період розвитку особистості. Якщо результати тестування виявляться невисокими, то це зовсім не означає, що цих здібностей потенційно у Вас немає. Просто не були створені умови для їх виявлення та розвитку або у Вас самого не було нагальної потреби отримати відповідні вміння.

«Особистісний диференціал»

Мета. Компактний та валідний інструментарій вивчення окремих якостей особистості, її самосвідомості, міжособистісних стосунків.

Може використовуватися в клініко-психологічній та психологічній роботі, а також у соціально-психологічній практиці.

Структура. ОД складається з 21 особистісної якості, відібраної з 120 якостей, які оцінювалися за 3 шкалами.

Інтерпретація ОД

Використовуючи ОД для вивчення самооцінок, слід враховувати істотне значення фактору оцінки (О), результати якого вказують на рівень самоповаги: 1) високі значення – людина сприймає себе як особистість, схильна визнавати себе носієм позитивних якостей, соціально бажаних характеристик, задоволена собою; 2) низькі значення – вказують на критичне ставлення до себе, невдоволеність власною поведінкою, рівнем досягнень, особистісними якостями, неприйняття себе; 3) надто низькі показники – свідчення можливих невротичних або інших проблем, пов'язаних з суб'єктивним відчуттям низької власної особистісної цінності.

Використовуючи ОД для вимірювання взаємних оцінок, фактор О слід інтерпретувати як показник симпатії, прихильності до іншого. Як наслідок, позитивні (+) значення відповідають перевагам, які надаються об'єкту оцінювання, негативні (–) – його відторгненню.

Фактор сили (С) у самооцінках вказує на розвиток вольових якостей особистості, а також міру їх усвідомленості: 1) високі значення – впевненість в собі, незалежність, схильність розраховувати на власні сили у складних ситуаціях; 2) низькі значення – недостатній самоконтроль, нездатність дотримуватися прийнятої лінії поведінки, залежність від зовнішніх обставин і оцінок; 3) дуже низькі оцінки – показник асенізації та тривожності.

У взаємних оцінках, з позиції опанта, фактор (С) вказує на стосунки домінування – підлеглості.

Фактор активності (А) інтерпретується як показник екстравертованості: 1) позитивні значення (+) – висока активність, комунікабельність, імпульсивність; 2) негативні (–) – інтровертованість, відносна пасивність, спокійні емоційні реакції.

У взаємних оцінках відображається сприймання особистісних властивостей іншої людини.

Інтерпретуючи результати, слід пам'ятати, що вони є суб'єктивними, емоційно-змістовними уявленнями про себе, інших, взаємостосунки. Як наслідок, вони лише частково можуть відповідати реальній ситуації.

Рівень самоповаги, домінантність – підлеглість, екстравертованість, інтровертованість є достатніми показниками розв'язання таких клінічних проблем як діагностика неврозів, пограничних станів, диференційна діагностика, контроль ефективності психотерапії тощо.

У груповій психотерапії можна використовувати ОД для вивчення умов зростання рівня взаємоприйняття членів групи, наближення реальних оцінок до очікуваних тощо.

У сімейній психотерапії методика дозволяє порівнювати різні уявлення членів сім'ї, диференціювати оцінки емоційної привабливості, статусу домінування – підлеглості, рівень активності кожного. Корисним може стати варіювання предметів оцінки (наприклад, «яким повинен бути батько», «ідеальна дружина», «моя дружина думає, що я ...» тощо) з наступними підрахунками відстані між реальним та ідеальним, очікуваним та реальним тощо. ОД може допомогти з'ясувати дійсні причини невдоволеності подружніми стосунками, місце дитини у сімейних конфліктах.

Ключ

1.	Привабливий	3 2 1 0 1 2 3	Непривабливий	О
2.	Слабкий	3 2 1 0 1 2 3	Сильний	С
3.	Любить	3 2 1 0 1 2 3	Мовчазний	А
	розмовляти	3 2 1 0 1 2 3	Добросовісний	О
4.	Безвідповідальний	3 2 1 0 1 2 3	Поступливий	С
5.	Впертий	3 2 1 0 1 2 3	Відкритий	А
6.	Замкнений	3 2 1 0 1 2 3	Егоїстичний	О
7.	Добрий	3 2 1 0 1 2 3	Незалежний	С
8.	Залежний	3 2 1 0 1 2 3	Пасивний	А
9.	Активний	3 2 1 0 1 2 3	Людяний	О
10	Черствий	3 2 1 0 1 2 3	Нерішучий	С
11	Рішучий	3 2 1 0 1 2 3	Енергійний	А
12	В'ялий	3 2 1 0 1 2 3	Несправедливий	О
13	Справедливий	3 2 1 0 1 2 3	Напружений	С
14	Розслаблений	3 2 1 0 1 2 3	Спокійний	А
15	Метушливий	3 2 1 0 1 2 3	Дружелюбний	О
16	Ворожий	3 2 1 0 1 2 3	Невпевнений	С
17	Впевнений	3 2 1 0 1 2 3	Комунікабельний	А
18	Відлюдкуватий	3 2 1 0 1 2 3	Нещирий	О
19	Чесний	3 2 1 0 1 2 3	Самостійний	С
20	Несамостійний	3 2 1 0 1 2 3	Незворушний	А
21	Дратівливий			

Бланк відповідей

П. І. _____ стать _____ вік _____

Дата обстеження _____

Інструкція. Оцініть себе за цими характеристиками. Обведіть кружечком потрібний бал: 0 – буває всяке, 1 – якість швидше властива, ніж ні, 2 – якість властива, 3 – якість чітко виявляється.

1.	Привабливий	3 2 1 0 1 2 3	Непривабливий
2.	Слабкий	3 2 1 0 1 2 3	Сильний
3.	Любить розмовляти	3 2 1 0 1 2 3	Мовчазний
4.	Безвідповідальний	3 2 1 0 1 2 3	Добросовісний
5.	Впертий	3 2 1 0 1 2 3	Поступливий
6.	Замкнений	3 2 1 0 1 2 3	Відкритий
7.	Добрий	3 2 1 0 1 2 3	Егоїстичний
8.	Залежний	3 2 1 0 1 2 3	Незалежний
9.	Активний	3 2 1 0 1 2 3	Пасивний
10	Черствий	3 2 1 0 1 2 3	Людяний
11	Рішучий	3 2 1 0 1 2 3	Нерішучий
12	В'ялий	3 2 1 0 1 2 3	Енергійний
13	Справедливий	3 2 1 0 1 2 3	Несправедливий
14	Розслаблений	3 2 1 0 1 2 3	Напружений
15	Метушливий	3 2 1 0 1 2 3	Спокійний
16	Ворожий	3 2 1 0 1 2 3	Дружелюбний
17	Впевнений	3 2 1 0 1 2 3	Невпевнений
18	Відлюдкуватий	3 2 1 0 1 2 3	Комунікабельний
19	Чесний	3 2 1 0 1 2 3	Нещирий
20	Несамостійний	3 2 1 0 1 2 3	Самостійний
21	Дратівливий	3 2 1 0 1 2 3	Незворушний

Методика «Q-сортування» (В. Стефансона)

Мета. Вивчення уявлень людини про себе. Дослідження індивідуальних властивостей, реального Я, його відповідність або невідповідність статистичним нормам і результатам інших осіб.

Порядок роботи. Пропонується набір карток з твердженнями про особисті якості. За інструкцією їх потрібно поділити на групи, тобто розкласти картки, оцінюючи якості в себе.

Можливий повтор сортування цього набору карток, але у інших пропорціях:

- соціальне Я (яким мене бачать інші);
- ідеальне Я (яким я хотів би бути);
- актуальне Я (який я у різних ситуаціях);
- значущі інші (яким я бачу свого партнера);
- ідеальний партнер (яким я хотів би бачити свого партнера).

У реальній групі методика дозволяє визначити 6 основних тенденцій поведінки людини: залежність, незалежність, комунікабельність, некомунікабельність, прийняття боротьби, запобігання боротьби.

Тенденція до залежності це внутрішнє прагнення до прийняття групових стандартів і цінностей (соціальних та морально-етичних). Тенденція до комунікабельності свідчить про контактність, прагнення створювати емоційні зв'язки у групі та поза нею. Тенденція до боротьби – активне прагнення брати участь у житті групи, досягати більш високого статусу в системі міжособистісних стосунків. Протилежна тенденція (запобігання боротьби) вказує на прагнення уникати взаємодії, залишатися нейтральним у групових суперечках і конфліктах, про схильність до компромісів.

За В. Стефансоном, кожна тенденція має внутрішню та зовнішню характеристики: залежність, комунікабельність, боротьба можуть бути реальними внутрішніми характеристиками, а можуть бути – зовнішньою маскою, яка приховує справжнє обличчя. Якщо кількість позитивних відповідей з кожної пари характеристик (залежність–незалежність, комунікабельність–некомунікабельність, прийняття боротьби–запобігання боротьби) наближається до 20, то це свідчення реальної переваги певної тенденції, яка проявляється не лише в конкретній групі, а також за нею.

Оптант отримує картку з твердженнями. Йому пропонують відповісти "так", якщо твердження відповідає уявленню про себе як представника конкретної групи. «Ні», якщо не відповідає. Відповідь «сумніваюся» дозволяється обрати лише в окремих випадках. Таким чином, картки з твердженнями розкладаються на 3 групи відповідей, які потім співставляються з певним ключем, що дозволяє виокремити тенденції кожної пари. Заперечення однієї якості є визнанням полярної, сума відповідей «так» додається до суми відповідей «ні» протилежної тенденції.

Як наслідок, отримуємо сумарне число для кожної тенденції. Воно має знаходитися в межах від «+1» до «-1», тому його ділимо на 10. Передбачається, що відповідь «так» має позитивний знак, а відповідь «ні» – негативний. 3 – 4 відповіді «сумніваюся» у кожній тенденції засвідчують нерішучість, прагнення ухилитися від відповіді, астенічність, а іноді вибіркочу поведінку, тактичну гнучкість, стеничність. Ці якості можна верифікувати, аналізуючи їх разом з іншими особистісними якостями.

Коли сума відповідей «так» та «ні» співпадає, то можливою є нульова оцінка. Це може стати джерелом внутрішнього конфлікту людини, яка знаходиться під впливом однакових за проявами протилежних тенденцій.

Методика цікава, коли порівнюються уявлення людини про себе та думки про неї членів групи.

Текст опитувальника

1. Критичний до друзів.
2. Хвилююся, якщо в групі назріває конфлікт.
3. Схильний прислухатися до порад лідера.
4. Несхильний до надто близьких дружніх стосунків.
5. Подобаються дружні стосунки в групі.
6. Схильний сперечатися з лідером.
7. Симпатизую 1 – 2 членам групи.
8. Уникаю зустрічей та зборів у групі.
9. Подобаються заохочення лідера.
10. Незалежний у судженнях та манері поведінки.
11. Готовий прийняти чинсь позицію у суперечці.
12. Схильний керувати іншими.
13. Радію спілкуванню з 1 – 2 друзями.
14. У ситуації ворожого ставлення до себе, зберігаю зовнішній спокій.
15. Схильний підтримувати настрій своєї групи.
16. Не цікавлюся особистісними якостями членів групи.
17. Схильний відволікати групу від її мети.
18. Задоволений, коли протиставляє себе лідеру групи.
19. Хотів би зблизитися з окремими членами групи.
20. У суперечках прагну дотримуватися нейтралітету.
21. Подобається, коли лідер активний і кермач.
22. Надаю перевагу спокійному обговоренню непорозумінь.
23. Недостатньо стриманий у почуттях.
24. Прагну згуртувати навколо себе однодумців.
25. Не подобаються надто формальні стосунки.
26. Коли мене звинувачують, то розгублююся і мовчу.
27. Вважаю, що потрібно погоджуватися з основними напрямками життя групи.
28. Більш приязно ставлюся до групи в цілому, ніж ж до окремих її членів.
29. Схильний продовжувати та загострювати суперечки.
30. Прагну бути в центрі уваги.

31. Хотів би бути членом більш вузького групування.
32. Схильний до компромісів.
33. Переживаю внутрішній неспокій, якщо лідер діє всупереч його очікуванням.
34. Боляче переживаю зауваження товаришів.
35. Можу бути підступним і нещирим.
36. Схильний приймати на себе керівництво групою.
37. Відвертий у групі.
38. Ситуації непорозумінь у групі, викликають нервовий неспокій.
39. Вважаю, що у плануванні лідер має брати на себе відповідальність.
40. Несхильний відповідати на прояви дружелюбності.
41. Схильний гніватися на товаришів.
42. Прагну вести інших проти лідера.
43. Легко знайомлюся за межами групи.
44. Прагну уникати суперечок.
45. Легко погоджуюся з пропозиціями інших членів групи.
46. Протидію утворенню групувань у групі.
47. Коли дратуюсь, то насмішливий та іронічний.
48. Неприязний до тих, хто хоче виділитися.
49. Надаю перевагу невеликій, але більш інтимній групі.
50. Не хочу демонструвати своїх справжніх почуттів.
51. У групових суперечках приймаю сторону лідера.
52. Ініціативний у налагодженні контактів.
53. Не критикую товаришів.
54. Частіше звертаюсь до лідера, а не до членів групи.
55. Не подобаються надто фамільярні стосунки в групі.
56. Подобається провокувати суперечки.
57. Прагну втримати високий статус в групі.
58. Схильний втручатися в стосунки інших і порушувати їх.
59. Схильний до суперечок, задержуватий.
60. Схильний виявляти невдоволеність лідером.

Ключ

1. Залежність	3, 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 54
2. Незалежність	6, 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 57, 60
3. Комунікабельність	5, 7, 13, 19, 25, 31, 37, 43, 49, 52
4. Некомунікабельність	4, 10, 16, 22, 28, 34, 40, 46, 55, 58
5. Прийняття боротьби	1, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 56, 59
6. Запобігання боротьби	2, 8, 14, 20, 26, 32, 38, 44, 50, 53

Бланк відповідей

П. І. _____ стаття _____

вік _____

Дата обстеження _____

Інструкція. Вам пропонуються твердження. Оцініть їх, будь-ласка, так, як Ви оцінюєте себе. Якщо якість Вам властива, то поставте хрестик у клітинці "так", невласлива – у клітинці "ні". Відповіддю "сумніваюся" Ви можете скористатися лише в окремих випадках. Правильних або неправильних відповідей немає. Просимо бути максимально відвертими.

	Твердження	так	ні	Сумніваюся
1.	Критичний до друзів			
2.	Хвилююсь, якщо в групі назріває конфлікт			
3.	Схильний прислухатися до порад лідера.			
4.	Несхильний до надто близьких дружніх стосунків.			
5.	Подобаються дружні стосунки в групі.			
6.	Схильний сперечатися з лідером.			
7.	Симпатизую 1 – 2 членам групи.			
8.	Уникаю зустрічей та зборів у групі.			
9.	Подобаються заохочення лідера.			
10.	Незалежний у судженнях та манері поведінки.			
11.	Готовий прийняти чийсь позицію у суперечці.			
12.	Схильний керувати іншими.			
13.	Радію спілкуванню з 1 – 2 друзями.			
14.	У ситуації ворожого ставлення до себе, зберігаю зовнішній спокій.			
15.	Схильний підтримувати настрої своєї групи.			
16.	Не цікавлюся особистісними якостями членів групи.			
17.	Схильний відволікати групу від її мети.			
18.	Задоволений, коли протиставляю себе лідеру групи.			
19.	Хотів би зблизитися з окремими членами групи.			
20.	У суперечках прагну дотримуватися нейтралітету.			
21.	Подобається, коли лідер активний і кермач.			
22.	Надаю перевагу спокійному обговоренню непорозумінь.			
23.	Недостатньо стриманий у почуттях.			
24.	Прагну згуртувати навколо себе однодумців.			

25.	Не подобаються надто формальні стосунки.			
26.	Коли мене звинувачують, то розгублююся і мовчу.			
27.	Вважаю, що потрібно погоджуватися з основними напрямками життя групи.			
28.	Більш приязно ставлюся до групи в цілому, ніж ж до окремих її членів.			
29.	Схильний продовжувати та загострювати суперечки.			
30.	Прагну бути в центрі уваги.			
31.	Хотів би бути членом більш вузького групування.			
32.	Схильний до компромісів.			
33.	Переживаю внутрішній неспокій, якщо лідер діє всупереч моїм очікуванням.			
34.	Боляче переживаю зауваження товаришів.			
35.	Можу бути підступним і нецирим.			
36.	Схильний приймати на себе керівництво групою.			
37.	Відвертий у групі.			
38.	Ситуації непорозуміннь у групі викликають нервовий неспокій.			
39.	Вважаю, що у плануванні лідер має брати на себе відповідальність.			
40.	Несхильний відповідати на прояви дружелюбності.			
41.	Схильний гніватися на товаришів.			
42.	Прагну вести інших проти лідера.			
43.	Легко знайомлюсь за межами групи.			
44.	Прагну уникати суперечок.			
45.	Легко погоджуюсь з пропозиціями інших членів групи.			
46.	Протидію утворенню групувань у групі.			
47.	Коли дратуюсь, несмішливий та іронічний.			
48.	Неприятний до тих, хто хоче виділитися.			
49.	Надаю перевагу невеликій, але більш інтимній групі.			
50.	Не хочу демонструвати своїх справжніх почуттів.			
51.	У групових суперечках приймаю сторону лідера.			
52.	Ініціативний у налагодженні контактів.			
53.	Не критикую товаришів.			
54.	Частіше звертаюсь до лідера, а не до членів			

	групи.			
55.	Не подобаються надто фамільярні стосунки в групі.			
56.	Подобається провокувати суперечки.			
57.	Прагну втримати високий статус в групі.			
58.	Схильний втручатися в стосунки інших і порушувати їх.			
59.	Схильний до суперечок, задержуватий.			
60.	Схильний виявляти невдоволеність лідером.			

Додаток Д

«Соціометрія»

Соціометрія – це дослідження соціальної (неформальної) структури малих груп і колективів. Початок застосуванню цього методу поклав ще на початку 30-х років американський дослідник Дж.Морено.

Правомірність застосування цього методу для пізнання психічної індивідуальності шкільного класу впливає з тієї обставини, що останній за своєю природою є певною соціальною групою. Соціометричний метод дає змогу охарактеризувати психічну індивідуальність шкільного класу за параметром його соціальної (неформальної) структури, виявити характерні для нього особливості міжособистісних взаємин, наявні в класі угруповання, найбільш і найменш популярних членів групи тощо.

Є різні варіанти соціометричного методу, але в і вони побудовані на одному спільному принципі: випробуванням пропонують обрати від одного до трьох дітей (учнів, студентів), з якими він чи вона хотіли б сидіти за однією партою, спільно виконувати трудове завдання, гратися, сидіти одним обіднім столом тощо. В усіх випадках запитання слід формулювати в позитивному плані, тобто пропонувати для вибору тих ровесників, у товаристві яких даний учень хотів би перебувати в 1-у, 2-у, 3-ю чергу (а не тих, чиє товариство видається найменш прийнятним).

У початкових і середніх класах для проведення соціометрії можна використати, наприклад, таку анкету:

Бланк відповідей

П. І. _____ стать _____ вік _____

Уважно прочитайте кожне запитання й напиши прізвища трьох учнів, яких би Ви вибрали.

А. Кого з учнів свого класу Ви хотіли б бачити поруч, якби потрапили на безлюдний острів?

1. В першу чергу _____
2. В другу _____
3. Третю _____

Б. Кого з учнів свого класу запросили б на День Народження?

1. В першу чергу _____
2. В другу _____
3. Третю _____